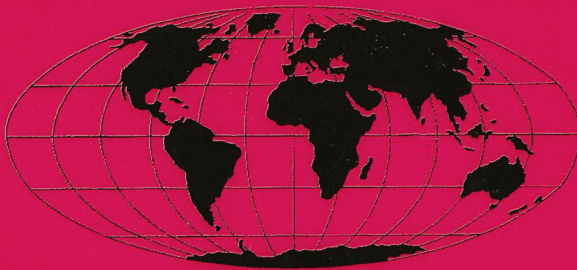

Nils G. Holm

RELIGIONSHISTORIA

En introduktion med textläsning

Religionsvetenskapliga skrifter nr 25

2017

RELIGIONSHISTORIA

En introduktion med textläsning

Första upplagan 1993
Andra upplagan 1998
Tredje utökade upplagan 2003
Nytryck 2006
Nytryck 2011
Nytryck 2017

Religionsvetenskapliga skrifter nr 25

Nils G. Holm

RELIGIONSHISTORIA

En introduktion med textläsning

Åbo Akademi
Åbo 2017

Bilder: Lauri Lahtinen och
Sven-Åke Stigmar på sidorna
37, 73, 84, 143, 151, 256, 324, 325

ISBN 978-952-12-4175-8 (online)

ISSN 0780-1270

ISBN 952-12-1175-X

X-COPY OY
Åbo 2017

Innehåll

FÖRORD	11
INLEDNING	13
Varför studera religionshistoria?	13
Vad är religion?	14
Religionsdimensioner	15
Det vetenskapliga studiet av religion	17
Religionsforskningens framväxt	18
Frågan om primitiva religioner	19
Hur har religionerna utvecklats?	20
Sociologiska och psykologiska teorier om religion	21
Funktionalism och strukturalism	23
Religionsfenomenologi	23
Helig skrift	25
Religionens mångskiftande uttryck	29
FORNTIDA RELIGIONER	31
EGYPTEN	31
DÖDSBOKSTEXTER	39
Ur ECHNATONS STORA SOLHYMN	41
MESOPOTAMIEN	43
Ur DET BABYLONISKA SKAPELSEEPOSET	
ENUMA ELISH	47
Ur GILGAMESH-EPOSET	51
PERSIEN	61
Ur AVESTA	66
GREKLAND	69
PLATON, SJÄLENS GROTTETILLVARO	74
ZEUS-HYMN av KLEANTHES (331-233 f.Kr.)	75

ROM	77
LIVIVS, AB URBE CONDITA	81
ISIS-INSKRIFT	82
NORDEUROPA	83
Ur DEN POETISKA EDDAN	89
Ur ERIK RÖDES SAGA	93
Ur KALEVALA	94
JUDENDOMEN	103
Israel och toran	104
Israels land	107
Judisk etik	107
Första templets tid (ca 1000-586 f.Kr.)	109
Andra templets tid (586 f.Kr.-70 e.Kr.)	110
Mishnas och Talmuds tid (70-640 e.Kr.)	112
Den klassiska tiden (640-1789)	113
Emancipationens tid (1789-1917)	118
Förintelsens och återuppbyggandets tid (från 1917)	119
Helg och vardag	122
<i>Den judiska veckan</i>	122
<i>Det judiska året</i>	125
<i>"Från vaggan till graven"</i>	129
Ur BIBELN	133
FÖRSTA MOSEBOKEN	133
ANDRA MOSEBOKEN	135
PSALTAREN	136
Ur TALMUD	139
Ur MISCHNA PESACHIM	140
Ur MIDRASCHERNA	142
KRISTENDOMEN	143
Nya testamentet	143
Berättelserna om Jesus och kyrkans begynnelse	145
Jesus blir Guds son	147
Kyrkan under Medeltiden	148

Kyrkan under Nya tiden	153
Den fortsatta utvecklingen i Norden	156
Några slutord	158
Ur BIBELN	160
MATTEUSEVANGELIET	160
JOHANNESVANGELIET	160
APOSTLAGÄRNINGARNA	162
FÖRSTA KORINTHIERBREVET	163
ISLAM	165
Islams egenart	165
Arabien vid Muhammeds uppträdande	167
Muhammed	168
Koranen	172
De fem grundpelarna	174
De första kaliferna	182
Shia	183
Olika sekter inom shia	184
De stora dynastierna	187
Rättssystemet	190
Dogmatiken	193
Mystik	194
Islams senare skeden	196
Ur KORANEN	199
HADITER	206
HINDUISMEN	209
Vad är hinduism?	209
Bakgrund	211
<i>Den kulturella, historiska och geografiska bakgrunden</i>	211
<i>Induskulturen</i>	212
Vedisk religion	214
Brahmanismen	216
Skrifter	217
Kastsystemet	218
Hinduismen i praktiken	221

330 miljoner gudar...	221
Shakti	227
Templen	227
Yoga, böner, riter och puja	228
Heliga orter	231
Hinduiska samhällsföreteelser	231
Vägar att nå befrielsen	232
Hinduiska reformrörelser	235
Hinduismen och Västerlandet	238
Ur RIGVEDA	241
Ur UPANISHADERNA	243
Ur BHAGAVADGITA	245
BUDDHISMEN	251
Buddha	252
Ashoka	257
Theravada (hinayana)	258
Mahayana	260
Vajrayana	264
Buddhismens spridning	265
Lamaismen	268
Buddhismen idag	269
Ur MAHAVAGGA	271
Ur DHAMMAPADA	274
Ur KEJSAR ASHOKAS KLIPPEDIKT	279
ZEN-ANEKDOTER	281
JAINISMEN	283
Mahavira	283
Två riktningar	284
Världsuppfattning och etik	284
Ur SIDDHANTA	288
SIKHISMEN	289
Guru Nanak	289
Sikhernas lära	290

Tiden efter Nanak	291
Ur ADI-GRANTH	293
KINESISK RELIGION	295
Kort om dynastierna	295
Det gamla Kinas religion	296
Konfucianismen	297
Taoismen	299
Den senare utvecklingen	301
Ur SHU KING (DOKUMENTEN)	305
Ur TAO TE KING	306
JAPANS RELIGIONER	307
Shintos grundläggande drag	307
Klassisk shinto	309
Den senare utvecklingen	312
Ur KOJIKI	314
Ur NIHONGI	316
SKRIFTLÖSA FOLKS RELIGIONER	319
Allmänna drag	321
AMERIKA	323
OM VÄRLDSSKAPELSEN	326
OM MÄNNISKANS SKAPELSE	327
AFRIKA	329
OM DE DÖDA	331
OM URFADERN	332
OM GUDSFÖRESTÄLLNINGARNA	333
STILLAHAVSOMRÅDET	334
LITTERATUR	335

FÖRORD

Föreliggande kortfattade introduktion till det religionshistoriska studiet är framför allt avsedd för grundstudierna vid Åbo Akademi. Vi har länge använt H. RINGGREN – Å. V. STRÖM, *Religionerna i historia och nutid* och funnit den oerhört informativ och givande. Det förändrade globala läget tvingar dock fram mer kunskap om moderna förhållanden och levnadssätt i de skilda kulturerna. Av den anledningen har en kraftigare betoning lagts på de nulevande religionerna i denna bok. I fördjupningsstudiet bör en koncentration på äldre religionsstadier ingå för att bakgrundsteckningen skall bli fullgod. Icke desto mindre är jag medveten om att kritik kan riktas mot presentationen av i synnerhet de forntida religionerna och de skriftlösa folkens religioner för att de är alltför kortfattade och bristfälliga. Jag är dock tacksam för konstruktiv kritik och kan beakta sådan i eventuellt kommande upplagor. Detta gäller för övrigt hela boken.

Då man skriver en lärobok som denna är det oerhört många avvägningar som skall göras. Jag vill betona att den presentation religionerna fått här är dikterad av det behov av vid men inte för omfattande översikt vi har på grundkursen samt av de avvägningar jag personligen tvingats till. Det är därför viktigt att inse att en lärobok som behandlar så omfattande företeelser som religionerna genom tiderna inte kan vara heltäckande utan högst översiktlig och förenklad på många punkter.

Fördjupningar och preciseringar bör därefter komma in i studiet. Som en allmän introduktion hoppas jag dock boken skall kunna fungera.

Vid translittereringen av ord ur främmande språk har ett mycket förenklat sätt använts. Här finns inte egentligen några diakritiska tecken utsatta. Särskilt de ord som redan övertagits av svenskan eller som är på väg att övertas har jag återgett enkelt och med bokstäver som lätt ger antydningar om hur uttalet bör vara. Jag har efter åratals undervisning kommit till den slutsatsen att läsare som knappast alls har kännedom om ursprungsspråkens fonetiska och grammatikaliska uppbyggnad enbart förvirras av en exakt translitterering. Trots denna enkelhetsprincip är jag medveten om att en fullständig konsekvens inte kunnat iakttagas.

För att det religionshistoriska studiet skall vara så fylligt som möjligt bör man läsa utdrag ur de heliga skrifterna. Här har ett antal utdrag medtagits i form av citat ur tidigare samlingar men vilka vid det här laget är utsålda och därför svåra att få tag i. Efter varje utdrag ingår en not som anger proveniensens.

Det är flera personer som bistått mig vid utarbetandet av boken. Avsnittet om judendomen bygger till stora delar direkt på en artikel av prof. Karl-Johan Illman, som han ställde till mitt förfogande medan han levde.

Jag tackar personalen vid min institution, som alltid visat mig stor hjälpsamhet och förståelse.

I denna tredje upplaga av boken har en del smärre ändringar och rättelser gjorts. Dessutom har ett kort avsnitt om kristendomen insatts.

Åbo i mars 2003

Nils G. Holm

INLEDNING

Varför studera religionshistoria?

Att studera religioner är viktigt av flera olika skäl. Först kan nämnas att man härigenom får en inblick i mänsklighetens historia från urtid till dagens mångskiftande värld. Men man får också en överblick av hur förhållandena ter sig idag i de olika världsdelarna. Det kan vara av stor vikt för förståelsen av på vilket sätt konflikter och krig uppkommer. Sällan är religionerna som ideologisk företeelse orsak till stridigheter, utan oftast kombineras allt med problem på de ekonomiska och politiska fälten.

En annan viktig motivering för studium av religioner är att man får kännedom om grunderna till den egna kulturens och religionens utformning och utseende. Dagens nordiska kulturklimat kan man inte få ordentlig kunskap om utan ett studium av det klassiska arvet (Grekland och Rom), den fornnordiska (germanska) traditionen samt självfallet den kristna kyrkans historia och utbredning både i öst och väst. För vårt i Finland vidkommande tillkommer också behovet av kännedom om fornfinnarnas förhållanden, vidare samernas och de slaviska folkens situationer. Också som bakgrund till mission och u-landshjälp är det viktigt med religionskunskap. Under senare år har dessutom nya religiösa rörelser införts i vårt nordiska kulturområde. För att känna dem bör man dessutom veta något om den indiska traditionen. Många nya religiösa rörelser hämtar sitt innehåll från Indien. Det finns också

sådana som hämtar det bland indianer, samer, fornnordiska religioner och schamanistiska traditioner i allmänhet.

Studiet är också viktigt med tanke på att enskilda individer önskar sätta sig in i olika religioners och sekters tänkesätt för att själva bilda sig en så genomtänkt och gedigen livsåskådning som möjligt. Det finns således många skäl till ingående studium av religionerna idag.

Vad är religion?

Vad är då religion? Först måste vi konstatera att alla kulturer inte har begreppet religion. Samhällets uppbyggnad med riter, myter, legender, sociala grupperingar osv. kan vara så sammanvävda och självklara för individerna att ett särskilt begrepp för det inte behövs. Vi måste därför konstatera att det är den västerländska forskningen som har behov av att använda ett begrepp som religion.

Själva ordet religion kommer från det latinska *religio*, vars härledning är omtvistad. Det kan antingen komma från verbet *relegere*, noga gå igenom, eller från *religare*, binda samman. Betydelsen kan sägas vara: noggrant hålla sig till och följa efter.

Bruket av ordet religion har också varierat under århundradenas lopp. Tidigare hade det mer syftning på gudstjänstbruk, liturgik inom olika kristna kyrkor och samfund. Så var t.ex. fallet på 1500-talet då furstens religion skulle bestämma landets religionsform (*cuius regio, eius religio*). Icke-kristna religioner fick beteckningen hedendom.

Så småningom utkristalliserades dock användningen av begreppet religion för stora omfattande trossystem med klar skillnad i trosuppfattningen. Islam, zoroastrism, buddhism osv. blev då religioner.

En komplikation uppkom ytterligare på 1800-talet vid studiet av s.k. naturfolks trosföreställningar. I vilken mån skulle dessa sammanställas och förliknas med de s.k. högre religionerna? Fanns det grundläggande olikheter mellan "primitiva" folks dyrkan och utvecklade folks

gudstro? Evolutionismen var denna tid en förhärskande vetenskaplig tolkningsmodell och förutsatte utveckling av kulturerna från mer grundläggande, primitiva sådana till komplicerade och sofistikerade former. Så småningom har dock forskningen kommit därefter att man med **religion menar grundläggande tänke- och handlingsätt hos grupper av människor, där postulerade övernaturliga storheter intar en betydelsefull plats.**

Att definiera religion är svårt. Det finns en mängd olika försök därtill. Svårigheterna beror på att det fenomen som man försöker fånga in är ytterst mångfasetterat, varierat och svåravgränsbart. Därför kan man knappast finna en definition som är gångbar i alla sammanhang. Definitioner är ju ofta också bruksanvisningar i en speciell forskningssituation. Man brukar göra skillnad mellan *substantiella* och *funktionsella* definitioner. De förra försöker beskriva innehållet i religionerna, de senare tar fasta på hur de fungerar i enskilda människors eller samhällens liv.

En mycket använd definition är J. B. Pratts bestämning från 1920-talet. Han säger att religion är "en allvarlig och social inställning hos individer eller grupper gentemot den makt eller de makter, som de anser ha den yttersta kontrollen över deras intressen och öden." Det viktiga här är betoningen av att religion är en social storhet. Det är alltid en grupp av människor som bär upp en religion. En enskild individs tankar får inte den tyngd som en religion bör ha.

Religionsdimensioner

Då man studerar en religion är det nödvändigt att av analytiska skäl göra vissa uppdelningar mellan olika moment inom allt det som kallas religion. Visserligen hänger alla moment samman och skapar en unik helhet som man inte får glömma. Men ett studium av olika delar, som brukar kallas dimensioner, är ofta nödvändigt.

Följande dimensioner är viktiga:

1. En tankemässig eller intellektuell dimension. Här är det fråga om de kognitiva föreställningar som varje religion har. Föreställningarna formas ofta i myter, dogmer och trossatser. De språkliga uttrycksformerna är viktiga. I heliga texter är det just trosföreställningarna som framställs. Formuleringarna kan vara olika litterära former (genrer) som lagtext, anekdoter, berättande framställningar, liknelser, sånger, profetior osv.

2. En beteende- eller rituell dimension. Ingen religion kan tänkas utan någon rudimentär form av beteende. Att hålla gudstjänst, be, gå i processioner, ägna sig åt andakter av olika slag samt meditera hör till denna dimension. I många religioner är beteendemönstren strikt fastställda i ritual och gudstjänstordningar.

3. En upplevelsedimension. Här kommer de känslomässiga aspekterna in. Vi kan inte tänka oss en individ som utövar religion utan att den på något sätt påverkar individen på upplevelseplanet. Man får erfarenheter som känslomässigt kan vara väldigt varierande då man umgås med element i de två förstnämnda dimensionerna.

4. En social dimension. Varje religion förutsätter en grupp av människor som tänker och handlar någorlunda lika. Gemenskapsformerna inom religionens värld kan dock variera mycket. Vi har stora universella kyrkor och vi har sekter och små cellförsamlingar.

De ovanstående dimensionerna kan sägas vara grundläggande i varje religion. Men självfallet är det så att ytterligare specificeringar kunde införas. Sålunda kan man också tala om en etisk och moralisk dimension, en materiell (pengar och tillgångar) dimension samt en mytisk dimension om man så önskar. Specificeringen kan göras hur lång som helst. Men blir uppdelningen för vidlyftig förlorar man i överskådlighet.

Det vetenskapliga studiet av religion

Det vetenskapliga studiet av religionerna kan kallas religionsvetenskap. Denna formulering är dock svår att översätta till t.ex. engelska. På tyska kallas ämnet ofta Religionswissenschaft och uttrycket används ibland också i engelskspråkig litteratur. På finska heter ämnet uskontotiede (religionsvetenskap).

I Skandinavien har dock formen religionshistoria kommit att användas. Det beror mest på historiska omständigheter. Tidigare var det historiska utforskandet av religionernas uppkomst och utveckling det viktiga. I evolutionistiskt perspektiv var det dessutom betydelsefullt att tänka sig att alla religioner på något sätt hade ett enda upphov och alltså i grunden var likartade. Det var viktigt att tala om religionernas gemensamma grund. Detta betraktelsesätt ledde till ett jämförande studium av religionerna, vilket brukar kallas religionsfenomenologi. Men religionen måste också undersökas ur psykologisk synvinkel för att man skall förstå enskildas upplevelser. Sålunda har också religionspsykologin fått en viktig plats inom religionsvetenskapen. Lika är det med religionssociologin, som tar fasta på gemenskapsformernas betydelse, deras utveckling och inre dynamik.

Religionsvetenskapen sönderfaller således i fyra olika forskningsinriktningar. Ibland talar man dessutom om en femte inriktning: religionsantropologin. Det är fråga om utforskandet av skriftlösa eller nästan skriftlösa folks religioner. Den traditionella religionsvetenskapen eller religionshistorien i Norden befattar sig inte med den kristna kyrkans historia, dogmatik eller urkunder (exegetik). Däremot kan kristna fenomen komma in inom deldisciplinerna religionspsykologi, -sociologi och eventuellt också -antropologi.

Forskningsområdet har i modern tid blivit oerhört onfattande. I Sverige har t.ex. religionspsykologi och religionssociologi avskilt sig som egna universitetsämnen. På många andra håll i världen är dessutom forskningen uppdelad enligt religionsområde. Att hålla forskningsom-

råderna någorlunda samman är nödvändigt i små universitet med svaga resurser. Fördelar finns också. Man kommer att se större helheter och får en blick för det gemensamma i hela religionsfältet. Man undgår atomisering (uppspaltning) av problemområdena.

Religionsforskningens framväxt

Religionsvetenskap i någon bemärkelse har förekommit mycket länge. Vi kan åtminstone gå tillbaka till de gamla grekerna och där finna filosofer och tänkare som uttalat sig om gudarnas väsen. Under hela den kristna kyrkans historia har självfallet också det vetenskapliga studiet av religionen varit viktigt. Huvudsakligen uppehöll man sig dock vid den kristna trons utveckling, dogmats uppbyggnad och relation till övrig kunskap. Under de senaste två seklerna har dock religionsvetenskap i mer teknisk bemärkelse växt fram. Det var framför allt kontakten med asiatiska, afrikanska och amerikanska kulturer som skapade ett behov av systematisk förståelse av de främmande trosformerna. Också arkeologiska utgrävningar bl.a. i Egypten och Mesopotamien bidrog aktivt till religionsvetenskapens uppblomstring. Språkvetenskapen, särskilt den jämförande filologin, som blomstrade på 1800-talet, betydde mycket för religionshistoriens utveckling. Andra deldiscipliner som antropologi, etnologi, folkklivsforskning, konsthistoria, psykologi och sociologi fick betydelse inom religionsforskningen.

I takt med religionsvetenskapens utveckling har nya begrepp och viktiga termer tillförts. Begreppet **myt** går tillbaka till mitten av 1800-talet då forskarna på allvar studerade de indiska traditionerna. Här fanns rika exempel på mytologi som på visst sätt motsvarade den judisk-kristna traditionen. Parallellerna mellan mytologin i Gamla testamentet och i skrifter från det forna Mesopotamien och Egypten blev också viktiga i utforskandet av forntida trosföreställningar.

I dagligt tal finns även en annan användning av ordet myt. Det blir då detsamma som osanning eller vanföreställning. Det bruket är beklagligt ur religionsvetenskaplig synvinkel.

Jämsides med begreppet myt uppträdde **rit eller ritual**. Den liturgiska, beteendemässiga sidan blev en viktig forskningsgren. Frågan blev ibland om det är riten eller myten som styr religionens utveckling. Vilken är mer konservativ och vilken står sig gentemot tidens växlingar?

Tillsammans bildar myt och rit något vi kallar **kultdrama**. Exempel på det är gudstjänster och andra ritual.

Frågan om primitiva religioner

Då den etnografiska forskningen under senare delen av 1800-talet tilltog blev frågan om primitiva religioners uppkomst och utveckling viktig. En forskare som E. B. Tylor (*Primitive Culture* 1871) präglade begreppet **animism**. Han menade att människan i sin kontakt med naturen iakttog en själ (lat. animus) i föremål av olika slag. Man började så småningom dyrka avlidnas andar. J. G. Frazer förfäktade i sitt stora arbete *The Golden Bough* (1890) att den primitiva människan utgick från **magin**. Det finns enligt honom en **likhetsmagi** (homeopatisk) samt en **beröringsmagi** (kontagiös). Då man utförde riter som liknade det man önskade framkalla (t.ex. regn) eller då man fick tag i något som varit i beröring med t.ex. en fiende, då hade man makt över förmålet. Idag är teorier av detta slag övergivna och tillhör forskningshistorien.

Sekelskiftet var också den period i historien då evolutionismen dominerade som teori. De primitiva religionerna var intressanta därför att man på något vis genom dem fick kännedom om religionens upphov och inre väsen. Den fortsatta utvecklingen sågs antingen som en förvanskning av ursprungliga och naturliga element eller som en förfining och sofistisering av de ursprungliga, kanske grova elementen.

Det var också denna tid som begreppet **mana** infördes av R. H. Codrington. Det är ett melanesiskt ord och används för att beteckna den hemlighetsfulla makt och förmåga som gudar, präster, profeter och andra anses besitta. **Fetisch**, som kommer från portugisiskan (egentligen från latinets *factitius*, något tillverkat), började användas om indianernas heliga föremål och platser. Ofta var det något ovanligt i utformningen som tilldrog sig uppmärksamhet och därför ansågs föremålet vara en boning för en gud eller någon makt.

Totemism kommer från indianerna. De menar med ordet ett djur eller en växt som klanen eller stammen står i ett särskilt (släktskaps) förhållande till. **Tabu** är ett polynesiskt ord och betyder egentligen "märkt". Det som är tabu besitter makt och helighet i den grad att det är förbjudet. För att inte påkalla det tabuiserade föremålets uppmärksamhet kan ett avledande ord s.k. **noa**-namn i stället användas.

Hur har religionerna utvecklats?

Mycken möda har forskningen ägnat frågan om hur religionerna utvecklats. Är det så att det finns ett "urhem" för all religion och var skulle det i så fall finnas? Många har pekat på de urgamla kulturerna i floddalarna i Egypten och Mesopotamien. Kan man tänka sig ett eller kanske flera områden som fungerat som något av drivcentrum för kulturernas utveckling. I vilken mån skall man söka historiska rötter till kulturella företeelser. Finns det kulturkretsar som utvecklats under årtusendena. Eller är det snarare så att människans psyke är så utformat att naturens utmaningar driver fram likartade lösningar på olika håll i världen. Dessa och många liknande frågor ställde sig forskare vid sekelskiftet 1900. Vi fick skolbildningar som kallas kulturkretsläran, panbabilonism och panegyptianism (pan = grek. allt).

Den evolutionistiska teorin gick ofta ut på att religionerna var ytterst diversifierade i mänsklighetens vagg. Så småningom växte höggudar fram och dessa förenades till allt färre och färre storheter. En ut-

veckling från **polyteism** (månggudadyrkan) till **monoteism** (engudadyrkan) kunde alltså förutsättas. Forskningen visade dock rätt snart att denna utveckling inte kunde fastställas. Då vände man på frågeställningen och undrade om inte mänskligheten i begynnelsen hade en enda höggud att dyrka (urmonoteismhypotesen). Genom specificering av dennes funktioner har sedan polyteism uppkommit. Den mest berömda företrädaren för denna teori är Pater Wilhelm Schmidt.

Sociologiska och psykologiska teorier om religion

Något efter sekelskiftet växte också sociologiska teorier om religionen fram. I Frankrike verkade Emile Durkheim som med sitt berömda arbete *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1915) spann vidare på totemismen och visade att religionen är den sociala ordning som varje samhälle måste ha för att vinna fortbestånd. Genom symboler och riter stärker samhället sin sammanhållning och motiverar sina medlemmar till ansträngningar och enhet. En forskare som A. van Gennep studerade riterna och fäste särskild uppmärksamhet vid s.k. **övergångsriter** (rites de passage). Genom dem får ständigt nya individer en ny identitet i och med upptagandet i enskilda gruppformationer som varje samhälle är fullt utav. En forskare som Max Weber såg religionen som grundläggande för kulturernas utformning. Religionen besitter krafter som gör att de religiösa samhällsformerna får sitt specifika utseende. Mest berömd är Weber för sitt arbete om den protestantiska etiken, vilken han ser som förutsättning för kapitalismens framväxt. Han anses också tillsammans med Durkheim vara en av religionssociologins fäder. Hans beskrivning av kyrka och sekt har blivit ett bestående tema inom religionssociologin.

Weber vände sig i sina arbeten mot den filosofiska materialism som 1800-talet såg födas. Karl Marx blev känd som förfäktare av de materialistiska värdenas överlägsenhet över de idealistiska. Religionen sågs som en kompensation för icke-tillfredsställande sociala och mate-

riella villkor. Om de sociala förhållandena rättades till för stora grupper av arbetare i samhället skulle religionen inte behöva finnas som tillflyktsort. En kritisk filosofisk riktning gentemot religion kom Ludwig Feuerbach att införa redan vid mitten av 1800-talet genom sin starka skepticism, som gick ut på att religion egentligen är en projektion av människans önskningar på övernaturliga fenomen som gudar. Denna åsikt togs upp av flera olika forskare på 1800-talet och kan också spåras hos en sådan som Sigmund Freud. Han såg religionen huvudsakligen som en förlängning av infantila och patologiska (sjukliga) bindningar i människans psyke. Genom utveckling av psykoanalys skulle sådana bindningar avhjälpas och religionen därmed vara onödig. Mot denna åsikt reagerade C. G. Jung som i stället ville betona religionens symboliska värden. Varje individ är enligt honom religiöst orienterad genom det kollektivt omedvetna som var och en av oss bär på. Från både Freuds och Jungs psykologiska orienteringar har skilda skolbildningar utformats vilka sedan i sin tur modifierat deras teorier på olika sätt.

Den religionspsykologiska forskningen har varit inriktad på studium av intensiva upplevelser s.k. **mystik**. I alla stora religioner har man funnit representanter som redogjort för djupa och genomgripande upplevelser. Man har funnit likheter i sådana mystiska upplevelser mellan företrädare för de olika religionerna. Det i sin tur har givit upphov till teorier om den religiösa erfarenhetens innersta struktur. Är det kanske så att då vi når djupast in i verklighetserfarenheten tenderar upplevelserna att konvergera, gå samman och uppvisa likheter.

Är det kanske också så att religionen svarar mot ett djuptliggande behov hos människan? Tidigare var detta ett allmänt tema inom religionspsykologin men har under senare decennier inte berörts särskilt mycket. Dock kan man säga att det i viss mån kommit tillbaka då man under de allra senaste åren åter kommit in på frågor om ekvivalenter till traditionella religioner. Den moderna västerländska människan har lämnat sina hävdvunna dogmer och riktar in sig på en individualistisk livsåskådning. Då är frågan om inte moderna undergångsperspektiv

(miljöförstöring etc.) blir ett slags motsvarighet till religionernas användning av eskatologiska (läran om de yttersta tingen) undergångsmotiv. Likaså kan moderna terapier bli ett slags ekvivalenter till de frälsningsläror som religionerna traditionellt tillhandahållit. Inom modern religionspsykologi och religionssociologi blir frågor av denna art brännande. Särskilt om man definierar religion funktionalistiskt, dvs. utgående från vilken betydelse religionen får och vilket behov religionen uppfyller i människans liv i allmänhet, blir denna problemställning viktig. Då kan t.o.m. sport, konst, rockmusik och sexualitet beskrivas som religionsersättare.

Funktionalism och strukturalism

Inom religionsvetenskapen har funktionalismen spelat en stor roll. Den går tillbaka på antropologer som B. Malinowski och A. R. Radcliffe-Brown. Den ser religionen som delaktig i ett system som gör att samhället och kulturen kan fortleva. Man talar om **manifesta** (tydligt framträdande) och **latenta** (dolda) funktioner. Inom anglosaxisk antropologi har funktionalismen spelat en stor roll, ibland kombinerad med psykologiska teorier.

Under senare årtionden har strukturalismen trätt fram. Det är framför allt en fransk skolbildning med Claude Lévi-Strauss som förgrundsgestalt. Här har studiet av myter och deras uppbyggnad varit det centrala intresset. Bakom komplicerade mytologiska beskrivningar finner forskarna enkla strukturella motsatsspar såsom gott – ont.

Religionsfenomenologi

Den fenomenologiska skolan går tillbaka på forskare som Rudolf Otto och G. van der Leeuw. Otto har blivit berömd för sin teori om det **heliga** som religionens centrum. Upplevelsen av den **numinösa** (heliga) verkligheten är grundläggande för religionen. van der Leeuw byg-

ger på den filosofiska skola som E. Husserl grundat. Enligt den gäller det att tränga in i fenomenens väsen så förbehållslöst som möjligt. Man får då blick för de grundläggande fenomenen och deras sammanhang.

Religionsfenomenologi som forskningsinriktning går tillbaka på denna skolbildning men betecknar också ett jämförande studium i allmänhet. Mircea Eliade är en forskare som i modern tid fört vidare ifrågavarande skolbildning men på ett mer historicerande sätt.

Under senare årtionden har den jämförande religionsforskningen kanske varit något förbisedd. Man har i stället betonat de skilda religionernas egenart och behovet av att framställa dem så trovärdigt som möjligt. Det enorma forskningsobjektet har också gjort att man specialiserat sig på olika religioner och regioner. Detta är en förutsättning för specialstudier med god *akribi* (vetenskaplig noggrannhet) vad enskildheterna beträffar. En förnyad strävan till jämförande studium kan dock skönjas idag. Behovet av kontrasterande beskrivningar har blivit större på grund av att religionerna möts och börjar verka på varandras traditionella områden. Det gäller icke minst islam som blivit en betydande minoritet i den europeiska kulturen. Frågor om intagningsceremonier, giftermål, död och begravning har blivit viktiga. Också rent människorättsliga frågor träder i dagen såsom t.ex. rörande de iranska ledarnas dödsdom över den engelske medborgaren och författaren Salman Rushdie.

Mötet mellan olika religioner blir idag väldigt beroende av tillfälligheter. Massmedierna som ständigt söker sensationella händelser att rapportera om kommer lätt att fästa vikten vid sådant som är tragiskt, dramatiskt och katastrofbetonat. Detta gör att den moderna människan som kanske enbart möter kulturerna på TV-skärmen eller i dagspressen kommer att hysa vanföreställningar om kulturer som ligger lite längre bort. Om man ständigt möter representanter för en religion i katastrofsituationer generaliserar man lätt alltsammans till religionen och kulturen som helhet. På motsvarande sätt kan främmande kulturer få del av Västerlandets vanor och tänkesätt på ett sätt som gör att

allt blir negativt och förkastligt. Den bitvisa och ångestladdade kunskapen för alltid med sig fördomar och negativa låsningar.

En jämförelse mellan religioner och kulturer tenderar också lätt att ske på ojämbördig grund. Man ser oftast idealet i sin egen tradition och jämför ofta med vrågbilder från den främmande kulturen. Mot sådant hjälper enbart ett systematiskt studium där man strävar efter fördomsfrihet och jämbördiga jämförelsekriterier. Många av dessa frågor är idag högaktuella och fordrar en gedigen vetenskaplig behandling.

Helig skrift

Till det rituella skeendet i varje religion hör att man använder ord. Dessa har ofta helig status. Ibland har de också en magisk funktion. De kan öppna kontakten till det gudomliga, de kan hela och uppfordra, de kan döma och de kan njutas. Bakom använda ord i riterna står vanligen en omfattande tradition med utformade berättelser och myter. Hela det omfattande komplex av ord och föreställningar som finns i varje religion kallar vi helig tradition. Den kan vara rent muntlig och bevaras som berättelser man lär sig utantill generation efter generation. I de flesta traditionella och urgamla kulturerna finns ett omfattande muntligt material som enbart memoreras.

De är dock vanligt att de heliga orden skrivs ner och förvaras i heliga skrifter. I religionens värld finns en mångskiftande skala av sådana nedteckningar. De finns lagar och förehållningsregler, legendära och mytiska berättelser, profetior och predikningar, sånger och visdomsord, orakel och spådomsord osv. I en del religioner får de heliga orden en klart normerande betydelse. De blir man andra ord kanoniska (*kanon* = grek. rättesnöre).

Kanoniska skrifter finner vi i judendomen, kristendomen och islam, vidare i hinduismen, buddhismen, zoroastrismen, jainismen och sikhismen. Man kallar ofta dessa religioner skriftreligioner. Det heliga ordet har med andra ord en mycket stark ställning i dem. Ofta har de

dessutom en centralgestalt som brukar benämnas "religionsstiftare". Sällan har dock denna person medvetet startat en ny religion. Hinduism är annorlunda. Den består av många olika traditioner och någon "religionsstiftare" finns ej.

I många religioner finns heliga skrifter vilka inte riktigt har ställning som kanoniska. Hit hör t.ex. religionerna i det gamla Grekland och Rom. De skrifter som bevarats har spelat en stor roll för kulturen men de har inte en med de kanoniska skrifterna i t.ex. judendom och islam jämbördig ställning. I Kina och Japan finns också en omfattande religiös litteratur men den betraktas inte som kanonisk i egentlig bemärkelse. En normerande ställning för etik och livssyn har skriftsamlingarna dock.

Ser man på uppkomsten av de kanoniska skrifterna finner man att religionsstiftaren själv ofta inte skrivit texten. Ingen av de stora kanoniska skrifterna kan därför sägas vara autentisk i den bemärkelsen att de skulle härstamma från religionsstiftarens hand. De är i stället lärjungarna som stått för textproduktionen, vanligen flera år efter stiftarens död. Undantag härifrån utgör manikeismen (200-talet e.Kr.) samt på sätt och vis också baha'i och mormonismen idag.

Den kanoniska skriftsamlingen tillhör därför inte en religions ursprungstid. Den uppstår i stället då församlingar och gemenskapsformer fått en fast form. En helig tradition med normerande status finns då redan i gruppen. För att den skall bli kanonisk fordras att den accepteras och antas av den dominerande församlingsgemenskapen. Det är icke ovanligt att konflikter och stridigheter föregår den definitiva kanoniseringen. Den heliga skriften blir ett medel att hålla samman den nya gemenskapen mot kätteri och avfall. En sådan här utveckling finner vi i buddhismen, jainismen, zoroastrismen, judendomen och kristendomen. I islam var utvecklingen snabb mot kanonisering. Muhammeds profetior och Koranen är egentligen samma sak. Dock förekom koranversioner som tidigt undantrycktes. I hinduismen växte vedaskrifterna småningom fram utan religionsstiftare och utan egent-

lig församlingsbildning. Inom denna religion finns idag en omfattande religiös litteratur med olika ställning i kanoniskt avseende.

I mer traditionella samhällen finns vanligen mängder av muntliga berättelser. De kan vara ritualföreskrifter som används vid ceremonier av olika slag eller berättelser om gudar, andar, förfäder osv. Bland s.k. naturfolk finns vanligen en omfattande mytflora. Denna är ofta inte nedtecknad utan får sin skriftliga form först i det skede forskare börjat intressera sig för kulturen. Därför är det inte ovanligt att naturfolkens religiösa föreställningar står att finna i arbeten av vetenskaplig art.

Det bör slutligen påpekas att en viss kulturs heliga tradition återfinns i många olika varianter alltifrån inskrifter på gravstenar till moderna litterära former som romaner och diktverk. Att studera heliga ord innebär därför att man får ta hänsyn till en kulturs hela spektrum av uttrycksformer. Man bör inte heller glömma att måleri, sång, musik, dans, rytm, teater osv. används för att uttrycka det.

Då man läser heliga texter bör dessa analyseras ur såväl formell som innehållslig synvinkel. Den formella analysen går ut på att man försöker finna vilken textkategori, s.k. genre, ifrågavarande avsnitt representerar. Den innehållsliga analysen går självfallet ut på att tolka det som sägs i texten. Det är inte ovanligt att heliga texter är dunkla och något kryptiska. Då man tolkar texter finns många olika tillvägagångssätt. Man kan se efter vad texten "ursprungligen" betytt, vilken innebörd den senare fått för församlingar och enskilda samt hur den alluderas till och används i undervisning av olika slag.

Vid läsning av textutdragen i föreliggande bok rekommenderas en formell analys samt en innehållslig. Vid analysen kan följande frågor vara till hjälp:

1. Beskriv textens kulturella och religiösa miljö.
2. Vad kan sägas om ursprungsspråket? Vad vet vi om översättningar och dyligt?

3. Vad kan sägas om textens upphov? Finns det någon författare?
4. Hur har texten kommit oss tillhanda?
5. Tillhör texten någon speciell religiös strömning, skolbildning eller sekt?
6. Vad vet vi om textens användning i kulten? Förekommer den i predikan, undervisning, meditation, lek, sång, samkväm, mission osv.? Används texten i propaganda, i politiska sammanhang?
7. Hur kan texten typologiskt klassificeras? Vilken genre är det fråga om? Exempel: myt, legend, saga, krönika, profetia, visdomsord, sång, lärdomsdikt, liknelse, allegori, memorat osv.
8. Hur kan texten karakteriseras i stora drag? Uttrycker den t.ex. polemik och apologetik? Har den alluderar på historiska händelser? Framhåller den på något sätt sin egen heliga (kanoniska) karaktär?
9. Återspeglar texten en vision, audition eller något annat extraordinärt? Är den tillkommen i extas?
10. Vilka är huvudmotiven i texten? Beskriver den etiska och moraliska värderingar? Återger den någon viktig teologisk tankegång i religionen ifråga? Beskriver den gudarnas och andarnas värld? Beskriver den himmel och helvete? Tar den upp några allmänna mänskliga livsvillkor (födelse, död, sorg, glädje osv.)?
11. Hur beskrivs förhållandet mellan gudar och människor? Finns uttryck för fördömelse, förlåtelse, omvändelse, kallelse osv.?
12. Finns likheter med andra religioner? Liknar tankegångar i texten sådana som vi finner på annat håll, i andra religioner? Kan det vara lån från andra religioner? Står religionerna i beroendeförhållande till varandra?

Religionens mångskiftande uttryck

Vid studiet av religionsvetenskap är det viktigt att man är klar över att det inom det samhälle som är föremål för ens intresse finns många *olika skikt och grupperingar*. Det betyder att om man tar en viss religion som t.ex. islam måste man inse att den har olika framträdandeformer på olika håll i världen. Ett sätt att nalkas religionen är att se vad Koranen säger om tron, ett annat är att se efter hur trosutsagorna praktiserats genom tiderna på olika håll inom den islamska världen. Tar man en muslimsk stat idag finner man också väldigt många skiktningar alltifrån en idealiserad trosstruktur som möjligen de religiösa ledarna praktiserar ända ner till folkliga föreställningar där uråldriga kulturella värnor och föreställningar finns med. Att framställa en religion i hela dess vidd är därför en omöjlighet. Vi måste förstå att olika deldiscipliner inom religionsvetenskapen och olika forskningsmetoder kan ge skilda resultat. Dock behöver de för den skull inte vara motsägande.

Trots omöjligheten att ge heltäckande beskrivningar av så komplicerade fenomen som religionerna, behöver man inte anse uppgiften lönlös då man närmare försöker tränga sig in i en religions utveckling och utformning idag. Egentligen är en fortgående strävan till större insikt och vidare vyer en förutsättning för att man skall undgå fördomar och fördömanden.

I föreliggande lärobok är strävan den att religionens huvudsakliga historiska utveckling skall tecknas samtidigt som framställningen vill ge en bild av hur en troende individ tillhörande en viss religion ser på sin tradition. Huvuddragen i den dogmatiska utvecklingen tecknas. En tonvikt på nutida förhållanden ges. Här är inte platsen att i någon högre grad beskriva olika sociala skikt och deras sätt att förhålla sig till traditionsstoffet. Inte heller kommer förutsättningarna för individuella upplevelser och handlingsmönster att belysas i nämnvärd grad. Det tillhör de religionspsykologiska och religionssociologiska specialforskningsområdena.

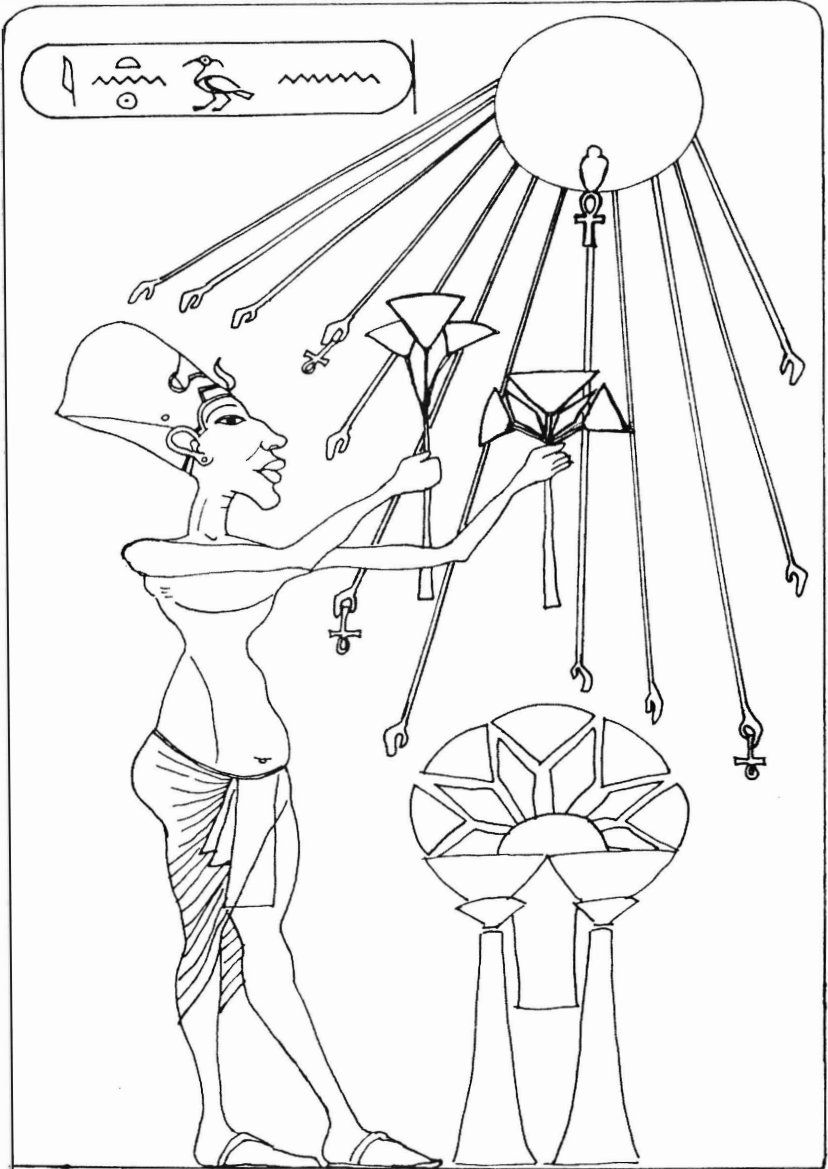
FORNTIDA RELIGIONER

EGYPTEN

Kulturen i Egypten är helt beroende av floden Nilen som flyter genom det ökenartade området. Nilen svämmade tidigare över varje år (sedan Assuandammen byggts gör den inte det på samma sätt) och skapade därmed förutsättningar för jordbruk i landområdena kring floden. Den svarta jorden blev garantin för liv och växtlighet. Öknarna och bergen längre bort kallades det röda landet och var symbolen för döden. I förhistorisk tid fanns med all sannolikhet på flera håll i landet stadsstater med en kung. Så småningom enades dessa till större riken. Två större statsbildningar blev **Övre** (södra) Egypten och **Nedre** (norra) Egypten. De äldsta gravarna härstammar från ungefär 4500 f.Kr.

Omkring år 3000 erövrade Övre Egyptens farao, som enligt traditionen bar namnet Menes, Nedre Egyptens huvudort, Memfis. Genom detta uppkom den första historiska dynastin i Egypten. De två första dynastierna räknas som den arkaiska perioden. Redan då uppkom skrivkonsten – **hieroglyferna** (ordet kommer från grekiskan – helig skrift). Symbolen för enandet av de två rikena blev faraos speciella krona som är en sammanställning av kronorna från Övre och Nedre Egypten. Faraon bär den på många avbildningar genom århundraden.

De fyra följande **dynastierna** (tredje till sjätte dynastin) brukar gå under beteckningen **Gamla riket**. Det varade ca 2770-2270 f.Kr. Kul-

Faraon Echnaton dyrkar solen, Aton.
Observera livets tecken (anch) som solens strålar överräcker till faraon.

turen får nu en första stor blomstringsperiod. Faraonerna låter bygga enorma monumentalverk i sten. De främsta är pyramiderna i Giza nära Kairo och i Sakkara. Pyramiderna är gravmonument över faraonerna. Kungamakten var stark denna tid och kungen uppfattades som gud. Inne i gravkamrarna började man dekorera väggarna med målningar och texter. Det är bl.a. detta som gör att vi fått en relativt god kännedom om livet och föreställningarna i det forna Egypten.

Tiden omkring 2060-1788 f.Kr. brukar kallas **Mellersta riket** (elfte och tolfte dynastin). Nu lyckades man igen ena hela riket och staden Tebe (idag Luxor) i Övre Egypten blev huvudstad. Arkitekturen, litteraturen och konsten i allmänhet blomstrade. Efter en mellanperiod av oroligheter då invasioner av främmande folk, hyksos, förekom, enades riket igen under adertonde till tjugonde dynastin. Tiden kallas **Nya riket** och omfattar tiden ca 1580-1085 f.Kr. Nu upplever Egypten en stor kulturell blomstring under faraoner som går under namn av bl.a. Amenhotep, Tutmosis, Tutankamon och Ramses. Man bygger inte längre pyramider – de hade redan tidigt plundrats av rövare – utan hugger in sina gravar i *Konungarnas dal* nära Tebe (Luxor). Synligt byggde man däremot dödstempel där faraos minne hölls levande.

Det är under Nya rikets tid som farao Amenhotep IV uppträder (1370-1352 f.Kr.). Han kom i strid med ämbetsmän och präster genom sina religiösa reformidéer, som gick ut på att solguden Aton skulle vara huvudgud. Han tog sig också namnet **Echnaton**. Han framställs på många reliefer tillsammans med sin familj mottagande solguden **Atons** välsignelse i form av livstecknet som ser ut som ett kors med ögla upp-till. Efter Echnatons död återgick läget till det som varit tidigare.

Från och med den tjugoförsta dynastin (ca 1000 f.Kr.) vidtog den s.k. sentiden i det forna Egyptens historia. Också nu följde olika dynastier på varandra men det var svårt att hålla riket enat. Kulturen hade inte heller samma blomstring som tidigare. År 332 f.Kr. erövrade Alexander den store Egypten och då inleddes den s.k. ptolemeiska eller **hellenistiska perioden**. Egypten kom allt mer under inflytande av

grekisk kultur. År 30 f.Kr. införlivades Egypten med romarriket. Så småningom fick kristendomen fotfäste i landet och Egypten tillhörde det bysantiska riket med Konstantinopel som huvudstad. Fram till 640 e.Kr. blomstrade den kristna kulturen i Egypten men då erövrades landet av araberna och den muslimska kulturen fick småningom allt starkare fäste. Den kristna kyrkan – den koptiska – levde dock vidare och har idag några miljoner anhängare.

Då den hellenistiska och senare den kristna perioden inträdde föll småningom hieroglyfskriften och den gamla religionen i glömska. Man skrev nu i stället grekiska, latin och senare arabiska. Under många århundraden kunde vetenskapsmännen därför inte läsa hieroglyferna. I samband med Napoleons fälttåg i Nordafrika hittades år 1799 den s.k. Rosetta-stenen som innehåller samma text med grekiska tecken och hieroglyfer (samt en övergångsform s.k. demotisk skrift). Det lyckades därefter den franske vetenskapsmannen Jean Francois Champollion att dechiffrera den gammalegyptiska skrivkonsten. Det innebar ett stort framsteg för **egyptologin** som därefter blomstrat i flera kulturländer.

Gud och världen

Religionen i det forna Egypten förefaller ha två tyngdpunkter: det **sakrala kungadömet** och **odödligheten**. Faraon uppfattades vanligen som en gud eller som son till en gud. Efter döden blev han ett med det gudomliga panteon (gudavärlden).

Det fanns en mängd gudar som dyrkades på olika håll. Huvudgud i Memfis var *Ptah*, i Tebe *Amon*, medan solguden *Ra* hörde till Heliopolis. Huvudguden i den stad som dominerade fick vanligen större betydelse. Prästerskapet försökte ofta tolka mytologin till fördel för det egna templet och dess gudar.

Det finns åtminstone fyra **skapelsehistorier** i Egypten. De hänför sig till olika orter som Heliopolis, Hermopolis, Memfis och Tebe. Alla

betonar något olika saker och har självfallet olika gudar som centralfigurer i skapelseberättelserna. Det gemensamma för dem alla kan dock sägas vara att fruktbarhetstänkandet är centralt. Himlen, jorden, solen och natten (underjorden) är centrala teman.

Solen spelade en stor roll. Den garanterade växtlighet men kunde också bli dödlig genom den intensiva hettan. Under dygnets ljusa timmar tänkte man sig att solen vandrar över himlavalvet för att på kvällen slukas av en gigantisk orm. Under natten går solen igenom ormens kropp för att på morgonen utstötas igen. Solguden uppfattas också som en skalbagge, skarabé, som rullar sitt dyngklot (solen) över himlen. Skarabén är symbolen för nytt liv. Den använder dynga för att skapa förutsättningar för avkomma.

Gudarna har ofta djurskepnad. Många djur uppfattades som heliga. Gudarna bildade familjer och var således släkt med varandra. Viktiga gudar ingick ofta i **triader**, ett slags treenigheter. Världsalltet uppfattades bestående av tre gudar. Den ena **Geb** utgjorde jorden, den andra

Anubis som den gudomliga balsameraren. Falken med människohuvd representerar den dödes själ *ba*.

Nut – himmelsgudinnan – välver sig däröver med stjärnorna på sin buk medan luftguden **Shu** skiljer dem åt.

Livet efter detta spelade en stor roll. Farao skapade sig odödlighet genom balsamering och byggandet av de stora pyramiderna eller gravkamrarna. Så småningom utvecklades mytologin om **Osiris**. Han skall ha varit gud och faraos men dödats av sin bror **Seth**. Denne styckade kroppen och spridde delarna utöver hela landet. Osiris sörjande maka **Isis** samlade dock ihop delarna och genom sonen Horus offer av ena ögat får fadern åter liv. Han blev då härskare över underjorden. När en faraos dog, blev han enligt mytologin Osiris.

Till dödsföreställningarna hörde också att man gjorde en resa. Man passerade då olika dörrar och portaler vilka avfordrade den döde ett slags lösen. De ord man skulle yttra textade man ofta på sarkofagerna. Härigenom garanterades den döde god lycka. Kännetecknande för texten är den s.k. negativa beaktelsen. Man bekänner alltså inte de synder man gjort utan framhåller i stället att man inte gjort vissa synder. Denna text kallas ofta **dödsboken**.

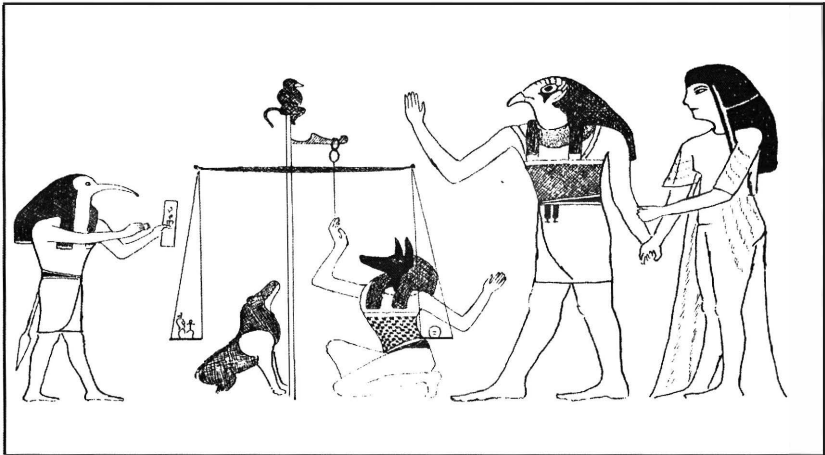
Till dödsuppfattningarna hörde också att den döde slutligen skulle vägas. I den ena vågskålen placerades den dödes hjärta, på den andra rättfärdighetens fjäder (ma'at). **Ibisguden Thot**, gudarnas skrivare, antecknade domsutslaget. Redo till uppslukande av hjärtat är däremot **schakalguden Anubis**. En rad av fyrtyotvå bisittande gudar framställs ofta i samma scen. Först efter detta kan den döde träda inför Osiris som ofta framställs ta emot personen tillsammans med Isis och Neftys (hennes syster) stående bakom tronen. Osiris framställs vanligen omlindad lik en mumie från midjan neråt och med den speciella atefkronan på huvudet. I sina händer håller han symboler för makten.

Föreställningarna av livet efter detta går ofta ut på att man skall ha det så lika som möjligt som i jordelivet. Därför målade man gravarna med scener ur det dagliga livet, satte ner miniatyrskulpturer av praktiskt taget allt i livet – båtar, kor, tjänare, mat osv. Stormäns och faraos gravar var oerhört rika på dyrbara skatter. De flesta gravar har

dock tidigt plundrats på sina värdeförmål. Avbildningarna på gravkamrarnas väggar har dock blivit kvar ända in i våra dagar.

Det gällde också att ta tillvara kroppen så väl som möjligt efter dödens inträde. Därför utvecklades tidigt **mumifieringskonsten** i Egypten.

De egyptiska templen är ofta stora anläggningar med tempelgårdar, kolonnader, vattenbassänger samt en täckt byggnad med olika rum varav ett innehöll gudens bild. Templen tänktes som gudarnas boning och inte som gudstjänstrum för dyrkarna. Faraon var i teorin den främste prästen att utföra kulthandlingar. I praktiken fanns en mängd präster som utförde kulten. Prästerna utförde offer till gudarna. Offret kunde

Scen ur "Dödsboken". Den avlidnes öde avgörs när hjärtat vägs. Anubis läser av vågen, medan Thoth till vänster antecknar resultatet. Den avlidne leds fram av falkguden Horus.

bestå av djur, mjölk, vatten och rökelse. Till tempelritualet hörde också tvagningar. Kvinnorna deltog ofta som sångare och danserskor. En viktig roll i det forna Egypten spelade också orakel samt magin. Vanligt var att man bar amuletter för att skydda sig mot det onda.

Då den forna egyptiska kulturen på allvar "upptäcktes" på 1800-talet upptogs en mängd element från den i olika västerländska sällskap,

rörelser och intressegrupper. I alkemi (förädlandet av metaller, konsten att göra guld) och hermetism (kommer från en skrifsamling från första århundradet e.Kr. kallad *Hermes Trismegistos*, esoterisk vishetslära i Västerlandet) har spekulationer tidigt förekommit, likaväl som i ockultism och olika sällskap som kan sägas tillhöra det som brukar kallas New Age under senare år. Icke minst har hieroglyferna och de stora pyramiderna med sina gångar och gravkamrar tilldragit sig ett sådant intresse.

DÖDSBOKSTEXTER

Ord att uttala, när man nalkas rättvisans sal, att N.N. må skiljas från alla de synder, han begått, och skåda de gudomliga anletena.

Han säger: Hell dig, du store gud, du herre över rättvisan! Jag har kommit till dig, min herre, jag har lett mig själv till att skåda din härlighet. Jag känner dig, och jag känner namnen på de 42 gudar, som äro med dig i rättvisans sal: de som leva av dem, som givit ondskan sitt hägn, de som sluka deras blod på denna dag, då noggrann räkenskap avlägges inför Osiris.

I samning: "Hans ögonpar är av rättvisa" är ditt namn.

Se, jag har kommit till dig; jag har bragt dig lag och fördrivit åt dig det moraliskt onda.

Jag har icke begått någon synd mot människor. Jag har icke förtryckt den svage. Jag har ej gjort vad förvänt är i stället för det rätta. Jag känner ej synden! Jag har ej förövat något ont. Jag har icke för någon dag utkrävt mera arbete än som mig rättmätigt tillkom. Mitt namn når icke fram till båten, tillhörande den gud, som styrer. Jag har icke brutit mot gud. Jag har ej sprungit med skvaller. Jag har ej förklenat någon. Jag har ej gjort det, som gudarna avsky. Jag har ej förtalat tjänaren inför hans herre. Jag har ej låtit någon humgra. Jag har ej givit anledning till tårar. Jag är ej mördare; jag har ej påbjudit hemliga mord. Jag har ej svikligen förfarit mot en enda. Jag har ej minskat de olika offergåvorna i templen. Jag har ej knappat in på gudarnas offerbröd. Jag har ej stulit föda från de döda. Jag har ej gjort hor, jag har ej övat otukt på platser, helgade åt min orts gud. Jag har varken lagt till eller minskat sädesmåttan.

- - -

Träd då in genom denna dörr till rättvisans sal, ty du känner oss.

Jag låter dig icke gå förbi mig, säger tvärbjälken till denna dörr, du har nämligen ej uttalat mitt namn.

"Rättvisans vågtunga" är ditt namn.

Jag låter dig ej gå förbi mig, säger den höga posten av denna dörr, du har nämligen ej uttalat mitt namn.

"Vågskål, som bär upp rättvisan" är ditt namn.

Jag låter dig icke passera förbi mig, säger den vänstra posten av denna dörr, du har nämligen ej sagt mitt namn.

"Vågskål för vin" är ditt namn.

Jag tillåter ej, att du går över mig, säger tröskeln till denna dörr, du har nämligen ej nämnt mitt namn.

"Kebs (jordgudens, jordens) ox" är ditt namn.

Jag öppnar mig ej för dig, säger regeln för denna dörr, du har nämligen ej uttalat mitt namn.

"Ben av Tua-mutef (en dödsgenius) är ditt namn.

Jag låser ej upp för dig, säger klinkan till denna dörr, du har nämligen ej sagt mitt namn.

"Heligt öga av Sebek (krokodilguden), han som är herre över Bachau" är ditt namn.

Kom, säger Thot. Av vad skäl har du kommit?

Jag har kommit och väntar på att bli anmäld.

Och vad slags karl är du då?

Jag har renat mig från alla synder, och jag har tagit mig i akt för alla förseelser, som på sin tid finnas. Jag är ej längre bland dem.

Jag anmäler dig då!

Men vem är han, vars tak är av eld och vars murar äro levande uraeusormar (glasögonormar) och vars hus har rinnande vatten till golv?
Vem är han?

Det är Osiris.

Träd då fram! Men se till, att du är anmäld!

Ditt bröd är av solögat, ditt öl är av solögat, dina dödsoffer på jorden äro från solögat!

Så är det förordnat för mig.

(Pettersson 1970, 25-29)

Ur ECHNATONS STORA SOLHYMN

Att lovprisa den levande Aton som är rik på sedfester, herren över kungakartuschen,
herren Aton, herren över himmel och jord och över Per-Aton i Achet-Aton,
kungen över Övre och Nedre Egypten "Som lever av Maat", herren över de båda länderna,
Res son, herren över kronorna med lång livstid,
(och) den stora kungagemålen, hans älskade, härskarinnan över de båda Länderna (Neferu-Aton Nefertiti) –
må hon leva och ha hälsan i all evighet!

Han säger:

Skön går du upp vid himlens horisont, du den levande Aton, som givit
begränsning åt allt liv.
När du uppgår vid den östra horisonten, fyller du alla länder med din
skönhet.
Du är skön, du är stor, du är glänsande, du är högre än alla länder.
Dina strålar omfamnar länderna, så långt som din skapelse sträcker
sig.
Du är solen, därför har du erövrat dem till deras yttersta gränser.
Och du binder dem samman för din älskade son.
Även om du är avlägsen, så når dina strålar jorden.
Du är inför våra ögon, men din gång ser man ej.

När du går till vila vid den västra horisonten, ligger landet i mörker och
såsom dött.
Människorna sover i sina kammare med huvudena inhöljda, och ingen
ser ens sin närmaste.
Om man skulle stjäla alla deras ägodelar, som de har under sina huvuden,
så skulle de inte lägga märke därtill.
Alla lejon lämnar sin håla, och alla ormar biter.
Det är mörkt som i en ugn, och landet vilar i tystnad.
Ty deras skapelse vilar i sin horisont.

Men vid dagningen, när du uppgår vid horisonten och strålar som solskivan på dagen,

jagar du undan mörkret och sprider dina strålar.

Då är De Båda Länderna i fest, människorna vaknar och kommer på benen.

Det är du som reser dem upp.

När deras kroppar är tvagna, så tar de på sig kläderna och lyfter sina armar och prisar din uppgång.

Hela världen tar itu med sina sysslor, varje hjord är nöjd med sitt bete.

Träd och plantor grönska.

Fåglarna flyger upp ur sina nästen med vingarna utbredda, och lovprisar dig (din ka).

Alla djuren börjar skutta på sina ben.

Alla som flyger upp eller slår sig ned, lever, när du går upp för dem.

Båtarna far nerför och uppför floden.

Alla vägar ligger öppna, när du visar dig.

Fiskarna vid vattenytan spritter inför dig.

Dina strålar når ned i det gröna havets djup.

Det är du som låter embryot utvecklas hos kvimmorna och skapar säden hos männen.

Du låter sonen få liv redan i moderslivet. Du lugnar honom, så att tårarna stannar upp.

Du är en amma redan i moderlivet och ger livsfläkt åt varje skapelse.

Då den lämnar moderlivet för att börja andas på födelsens dag, öppnar du helt dess mun och förser den med vad som behövs.

När fågelungen är i sitt ägg och pipar inom sitt skal, så skänker du den livsfläkt därinne för att så ge den liv.

Du har för den föreskrivit en bestämd tid, då den skall bryta sig ut.

Så lämnar den ägget på bestämd tid med ett pip och kan gå på sina fötter genast efter framkomsten.

Hur mångfaldiga är icke din skapelses verk!

Låt vara att de är dolda för våra ögon,
du ende gud, som saknar like!

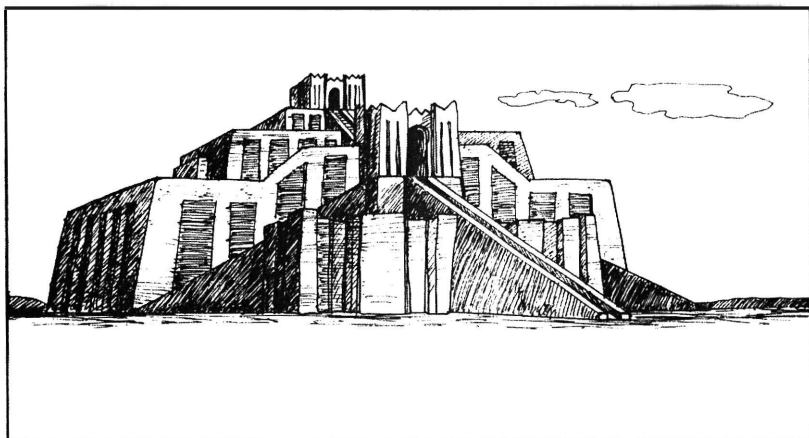
(Översättning Jan Bergman 1980, s. 7-8)

Jfr Ps. 104 i Psaltaren.

MESOPOTAMIEN

På samma sätt som Nilen är en förutsättning för den egyptiska kulturen är floderna **Eufkrat** och **Tigris** det i Mesopotamien (nuvarande Irak). Här är dock landskapet inte lika ökenligt som i Egypten. De äldsta tecknen på kultur finner vi ca 6000 år f.Kr. I drygt tusen år räknat från ca 3000 f.Kr. bildade **sumerer** och **ackader** i olika repriser större stadsstater i området. Man bodde i stadsliknande samhällen och brukade den bördiga jorden längs floderna.

Kulturen fick en uppblomstring. Man utvecklade ett skrivsystem, **kilskriften**, som applicerades på lertavlor med särskilda skrivdon. Kungen kallades lugal. Hans främsta uppgift bestod i att vara härförare i krig.

Ziqqurat

Man byggde stora pyramidliknande tempel s.k. **ziqqurat** (jfr Babels torn). Högguden kallades **An** och vindens och atmosfärens gud **Enlil**. **Enki** var härskare över marken, tillika vishetens och orakelväsendets gud. Månguden **Nanna** dyrkades särskilt i staden Ur. Fruktbarhetsguden hette **Dumuzi**. I mytologin berättas att kärleksgudinnan Inanna vinner Dumuzi till make men också att hon skickar honom till dödsriket. Flera klagosånger över Dumuzi finns bevarade. Mytologin var rik och övertogs av senare folk och stammar. Det sumeriska språket var länge heligt språk i det forna Mesopotamien.

Från omkring år 1900 f.Kr. fick västsemitiska folk makten i området. Nu upprättades det s.k. gammalbabyloniska riket vars främste regent var **Hammurapi** (ca 1792-1750 f.Kr.). Han var en driftig konung som utvecklade armén och byråkratin. Mest känd har han blivit för sin lagkodex som syftade till ett rättvist samhälle. Följande stora rike i området är **assyriernas** (ca 1100-612 f.Kr.). Det blev en verklig världsmakt med vittbärande betydelse i hela Främre Orienten. Huvudstaden var Ninive.

År 612 f.Kr. erövrades emellertid Ninive av kaldeerna och det s.k. **nybabyloniska riket** upprättades. Under dess främste regent **Nebukadnessar II** (605-562 f.Kr.) blomstrade igen staden Babylon. Han lät uppföra en enorm ziqqurat i sju våningar (Babels torn) samt de s.k. "hängande trädgårdarna", vilka räknas som ett av antikens sju under. Känd har han också blivit genom erövringen av Juda land år 586 f.Kr. Då togs den judiske konungen jämte ett stort antal invånare som fångar till Babylon (den judiska exilen, babyloniska fångenskapen). Det nybabyloniska riket fick sitt slut år 539 f.Kr. då perserkonungen Kyros erövrade Babylon.

Gudarna An och Enlil respekterades också under babylonisk och assyrisk tid. Dock trädde huvudstädernas särskilde skyddsgud alltmer i förgrunden. För Babylon var det Marduk och för Ninive Assur. Kungen uppfattades ofta som stående nära gudarna och var kultens främste garant. Ett omfattande prästerskap skötte dock tempelkulten som inne-

fattade offer, recitationer, sånger och divination (tekniker att få reda för guds vilja). **Nyårsriterna** var särskilt omfattande. Då deltog sannolikt kungen i ceremonielet.

Mytologin var rik i det forna Mesopotamien. Som nämnts spelar fruktbarhetsguden Dumuzi (senare namnform: Tammuz) och kärleksgudinnan Inanna (senare namnform: Ishtar) en stor roll. Här är det fråga om temat: död och uppståndelse. Särskilt i nyårsfesten framställdes det gudomliga äktenskapet rituellt med kungen och prästinnor som aktörer (grek. hieros gamos, heligt äktenskap). Härigenom garanterades det kommande årets skörd.

Två myter har blivit särskildt berömda från Mesopotamien. Det är dels skapelsemyten **Enuma elish** (Då därovan) samt **Gilgamesheposet**. Skapelsemyten berättar om hur guden Marduk med sina anhängare lyckas besegra kaosmakterna och upprätta kosmos. Kaosmakterna anförs av gudinnan **Tiamat** och demonen **Kingu**. Då dessa småningom besegrats skapas himmel och jord av Tiamats kropp medan Kingus blod ger upphov till mänskligheten. I nyårets kultiska drama spelade skapelseeposet en väsentlig roll.

Gilgamesheposet handlar om kungen i Uruk Gilgamesh och hans vän **Enkidu**. Den senare dör och Gilgamesh sörjer sin vän djupt. Han söker upp **Utnapishtim**, en halvgud som redogör för Gilgamesh om hur han kommit nära gud. Han berättar om den stora översvämningen som inte lämnade något vid liv utom Utnapishtim som räddade sig, sin familj samt ett par av varje djur i en stor båt. Berättelsen har många gemensamma drag med Gamla testamentets syndaflodsberättelse.

Efter passagen om den stora översvämningen fortsätter Gilgamesheposet med att berätta om att det finns en ört som ger människan evigt liv. På återresan från Utnapishtim finner också Gilgamesh slutligen denna ört men han vilar sig och under tiden stjäl ormen örten. Ormen fick därmed "evigt liv" (återfödelse genom skinnömsning) medan människans lott blev döden. Mytologin i Mesopotamien har inspirerat och troligen influerat många kringliggande folks föreställningar. Sålunda

finner man paralleller i grekisk, judisk-kristen och indisk religion. Det gäller teman som skapelsen, syndafloden, Babels torn och födelseberättelserna om Mose, Jesus och Krishna. Även magin och astrologin har sträckt sina verkningar vida omkring, till och med fram till våra dagar (bl.a. zodiaken, djurkretsen).

Ur DET BABYLONISKA SKAPELSEEPOSET

ENUMA ELISH

Ur TAVLA I

Då ovan himlarna (ännu) icke nämnts,
nedan jorden icke nämnts med namn,
(och) Apsu, den förste, deras avlare,
Mummu (och) Tiamat, hon som skulle föda dem alla,
blandade sina vatten med varandra,
under det att kultgemaken (ännu) ej sammanfogats,
 sävhyddorna ej skådats;
då gudarna (ännu) ej lyst fram, ingen av dem,
(och) de ej nämnts med namn och ödena ej bestämts,
då föddes gudar i deras sköte:
Lahmu och Lahamu glänste fram, de nämdes med namn.
Tidsåldrarna blevo stora och växte.
Anshar och Kishar föddes, väldigare än de förra.
De gjorde dagarna långa, fogade år därtill.
Anu, deras son, var sina fäders like,
ja, Anshar gjorde Anu, hans förstfödde, till sin jämlike;
därefter födde Anu Nudimmud såsom sin avbild.

— — —

Ur TAVLA IV

Då Tiamat hörde detta
blev hon besatt och förlorade förståndet,
och hon, Tiamat, utstötte vilda rop, så högt hon kunde,
varvid bägge hennes ben darrade ända in till märgen.
Hon skrånade fram en besvärjelse, utslungade sin formel,
och drabbningens gudar läto sina vapen blixtra.
De drabbade samman, Tiamat och den visaste
 bland gudarna, Marduk,
i det att de ryckte an till tvekamp,
 närmade sig till angrepp.

Herren Marduk bredde ut sitt nät för att innesluta henne.
Den onda vinden, som följde efter,
 släppte han lös mot hennes ansikte,
och då Tiamat öppnade munnen för att sluka honom,
lät han den onda vinden fara in, så att hon icke
 kunde sluta sina läppar.
Då de rasande vindarna fyllde hennes buk,
blev hennes mage uppblåst, och hon
 spärrade upp munnen.
Han avsköt pilen, den slet upp hennes buk,
den skar upp hennes inälvor och klöv innandömet.
Då han överväldigat henne, tillintetgjorde
 han hennes liv,
kastade undan hennes kropp och ställde sig på den.
Sedan han dödat Tiamat, som gick i spetsen,
skingrades hennes trupp, förintades hennes skara,
och gudarna, hennes hjälpare,
 som gingo vid hennes sida,
darrade av fruktan och vände ryggen till.
De sökte låta sitt liv undkomma och rädda (det),
men de voro helt inneslutna,
 så att de icke kunde undfly.
Han band dem och bröt därefter sönder deras vapen,
och då de kastats i nätet, sutto de i snaran,
lagda i dolda rum voro de fulla av klagan:
sitt straff fingo de bära inspärrade i fängelse.
Och de elva varelserna,
 som hon fyllt med fruktan,
hopen var demoner, som i samlad skara
 gingo framför henne,
kastade han i bojar, deras händer (fjättrade han).
Med all deras fiendlighet trampade han
 dem under sina fötter,
och Kingu, som hade varit den mäktigaste bland dem,
honom band han och överlämnade honom åt Uggu
Han tog från honom ödestavlorna, som icke
 tillkommo honom,
satte sigill på dem och fäste (dem) på sitt bröst ...

Herren trampade på Tiamats lår,
och med sin skoningslösa klubba klöv han hennes skalle.
Han skar av hennes blodådror,
och nordanvinden förde (blodet) till okända platser.
Då hans fäder sågo det, blevo de glada och jublade,
hyllningsgåvor och skänker läto de bära till honom.
Herren vilade för att betrakta hennes kropp.
För att dela vidundret och skapa konstfulla ting
klöv han henne i två delar liksom en mussla
och satte upp hälften av henne, i det han spände
ut himlen som tak,
drog för en rigel, ställde ut vaktposter
(och) befallde dem att icke låta hennes
vatten komma ut ...

Ur TAVLA VI

Människans skapelse skildras

Då Marduk hör gudarnas tal,
vänder han sitt sinne till att skapa konstmässiga verk.
Öppnande sin mun talar han till Ea
och meddelar det beslut, som han fattat i sitt hjärta:
"Blod vill jag binda samman, frambringa ett skelett,
jag vill uppställa urmänniskan,
Människa må vara hans namn,
ja, jag vill skapa urmänniskan, Människan,
för att dyrkan av gudarna må äligga honom,
och de må bli lugnade ..."
Marduk församlade de stora gudarna,
i det han framsade nådigt budskap, gav orakel.
På hans muns utsaga akta gudarna,
medan han, konungen, talar till Anunnaki följande ord:
"...
Vem var det som planlade resningen
och bragte Tiamat till avfall, rustade för angrepp?
Han skall utlämnas, som planlade resningen."

Igi, de stora gudarna, svarade honom ...:
"Det är Kingu, som har planlagt resningen,
bragt Tiamat till avfall och därefter rustat för angrepp."
De grepo honom och höllo honom inför Ea,
straff pålade de honom, i det de avskuro
hans blod(ådror).
Av hans blod skapade han människorna,
pålade (dem) dyrkan var gudarna men frigav gudarna.
Då han skapat människorna, Ea, den vise,
pålagt dem dyrkan av gudarna –
detta verk omöjligt att begripa,
skapade Nudimmud genom Marduks klokhed –
delade Marduk, gudarnas konung,
alla Annunaki ovan och nedan
och tilldelade (dem) åt Anu för att bevara hans budskap.
(Pettersson 1970, s. 33-37)

Ur GILGAMESH-EPOSET
Ur TAVLA X

"Gilgamesh, vart löper du?
Livet, som du söker finner du icke!
Då gudarna skapade människoläktet
bestämde de döden åt människorna,
togo livet i sin egen hand.
Du Gilgamesh fyll din buk,
fröjda dig dag och natt!
Håll dagligen roligt
dansa och spela dag och natt!
Ren vare din dräkt, tvaget ditt huvud,
i vatten vare du badad!
Se på den lille, som fattar din hand!
Din hustru fröjde sig uti din famn!"

— — —

Min vän, min yngre broder,
som jagade vildåsnan på bergen
som jagade pantern på stäppen!
Enkidu, min vän, min yngre broder,
som jagade vildåsnan på bergen,
som jagade pantern på stäppen,
— vi som hade idel framgång, bestego berget,
grepo himmelstjuren och dödade honom,
dräpte Humbaba, som bodde i cederskogen
och nedgjorde lejon i passen mellan bergen -
min vän, som jag höll övermåttan kär,
som med mig utstod alla besvärligheter,
Enkidu, min vän, som jag höll övermåttan kär,
som med mig utstod alla besvärligheter,
han har vandrat all världens väg.
Sex dagar och sju nätter begrät jag honom ...
Jag utlämnade honom icke att begravas,
förrn masken krälade i hans näsa.

Då fasade jag för vännens utseende
jag greps av dödsfruktan och löper på stäppen
Min väns öde tynger mig,
därför löper jag en lång väg på stäppen ...
Hur kan jag väl tiga, (huru var stum)?
Min vän jag höll kär är (vorden) till jord!
Enkidu, min vän, jag höll kär
är vorden till jord!
Skall ej också jag, liksom han, lägga mig ned
för att aldrig i evighet åter stå upp? ...”

— — —

TAVLA XI

Gilgamesh sade till honom, till Fjärran-Utnapishtim:
”När jag betraktar dig, Utnapishtim,
äro dina mått ej annorlunda, sådan som jag är du.
Ja, du är icke annorlunda, sådan sön jag är du.
Men mera än ditt är mitt hjärta färdigt till strid –
du ligger på rygg (i ett gudagemak)!
(Säg mig), huru hamnade du i gudarnas församling
och fann livet?”
Utnapishtim sade till honom, till Gilgamesh:
”Jag vill för dig, Gilgamesh, yppa något förborgat
och låta dig få del av gudarnas hemlighet.
Shuruppak, en stad som du känner,
belägen (på stranden) av Euftrat,
denna stad var redan ungammal, då gudarna i densamma,
storgudarna, fingo lust att ställa till en stormflod.
(Där var) deras fader Anu,
deras furste, hjälten Enlil,
deras minister Ninurta,
deras vesir Ennugi.
Ninigiku-Ea hade suttit med dem
ovh delgav ett rörhus val de talat,

Rörhus, rörhus! Vägg, vägg!
Rörhus, hör! Vägg, förnim!
Man från Shuruppak, son av Ubara-Tutu!
Riv (ditt) hus, bygg ett skepp!
Lämna gods i sticket, sök livet!
Försmå egendomen, rädda livet!
Allt slags levande säd för ombord på skeppet!
Skeppet, som du skall bygga,
bör hava precisa mått,
bör vara proportionerligt till bredd och längd!
Förse det med ett tak, liknande Apsus!”
Jag förstod och sade till Ea, min herre:
”Säg, min herre, det du sålunda bjudit,
det håller jag i ära och det skall jag göra.
Men vad skall jag svara
Men vad skall jag svara stadens borgare och äldste?”
Ea öppnade munnen och talade,
sade till mig, sin tjänare:
”Människa, så här skall du säga till dem:
(Jag har fått veta), att Enlil fattat agg till mig;
därför kan jag ej mera bo i eder stad,
icke mera befatta mig med Enlils jord,
utan jag (går ned) till Apsu och bor hos Ea, min herre.
Han skall låta överflöd regna över eder,
fång av fåglar, fång av fiskar.
(Landet skall flöda av) riklig avkastning,
(då han, som om aftonen) siktar mjöl
låter regna över er vete (och ve).
Vid första glimten av morgonens gryning ...”
Texten har en lucka på 7 rader.

På femte dagen gjorde jag ett utkast (till skeppet):
En iku, dess botten, tio gånger tolv alnar
(höga) dess väggar,
tio gånger tolv alnar i kvadrat randen av dess tak.
Jag gjorde ett utkast (till skeppet), tecknade det.
Jag försedde det med sex däck,
delade det i sju våningar,

delade dess inre i nio avdelningar.
 I dess mitt slog jag in vatten (avhållande) fogkilar.
 Jag utvalde stakar och (samlade) förmödenheter.
 Sex sar (mått) beck öste jag i smältugnen,
 tre sar (mått) asfalt satte jag till.
 Tre sar (mått) olja hämtade blandningsmanskäpet,
 utom ett mått, som lastrummet rymde,
 och två mått, (som) skepparen gömde.
 För (folkets räkning) slaktade jag oxar,
 (stack) dagligen (ihjäl) får.
 (Vinnmust, sesam) vin, olja och vittvin
 lät jag (arbetsfolket) dricka som flodvatten;
 de fingo festa liksom på nyårsdagen.
 (Även öppnade jag en) salvbark och delade ut salvan.
 På sjunde (dagen) var skeppet färdigt.
 (Emedan dess sjösättning) var svår;
 anbragte man (rullar) ovan och nedan,
 (tills skutan) till tvåtredjedelar (låg i vatten).
 Med allt jag ägde lastade jag skeppet,
 med allt jag ägde av silver lastade jag det
 med allt jag ägde av guld lastade jag det,
 med allt jag ägde av levande säd lastade jag det.
 Hela min familj och mina anhöriga förde jag ombord;
 fältets fänad, markens djur,
 alla yrkesmän förde jag ombord
 Den tidpunkt Shamash bestämt:
 "Då en afton han, som siktar mjöl,
 låter regna vete (och ve),
 träd in i skeppet och stäng din dörr;"
 denna var nu inne.
 En afton lät han, som siktar mjöl,
 regna vete (och ve).
 Jag gav akt på vädrets utseende –
 vädret var fruktansvärt att se.
 Då gick jag in i skeppet och stängde min dörr.
 Åt skeppets kapten, skepparen Puzur-Amurri,
 anförtrodde jag storbygget jämte dess last.
 Vid första glimten av morgonens gryning

steg ett svart moln upp från himmelens grund
Adad dundrar i dess mitt,
Sullat och Hanish rycka fram,
draga som härolder över berg och land.
Iragal sliter loss skeppspålen,
Ninurta går och spränger dammarna.
Anunnaki höjde (sina) facklor,
låtande landet låga i deras sken.
Adads raseri steg ända till himlen,
förvandlade allt till ljus i mörker.
Landets (yta) rämnade som en (kruka)
Dagen låg (rasande) i sydstormen,
for ilande fram (att dränka bergen) i vatten,
drog som en slaktning fram över (människorna).
Den ena ser ej den andra,
människorna urskiljas ej i himmeln!
Gudarna räddes för stormfloden,
(smögo sig) upp till Anus himmel
lägrade sig vid ringmuren, hopkrupna som hundar
Ishtar skriker som en barnaföderska,
gudafurstinnan, den skönstämiga, jämrar sig:
'(Vad fordom var) är vordet till jord,
för att ont jag påbjöd i gudarnas församling.
Huru kunde jag i gudarnas församling påbjuda sådant,
påbjuda en kamp till mina människors fördärv?
Det är dock jag, som låter mina människor födas!
Nu uppfylla de havet liksom yngel av fisk!'
Anunnaki-gudarna klaga med henne,
gudarna sitta försänkta i gråt,
med slutna läppar (jämra de sig).
Sex dagar och sju nätter
fortfar ovädret, stormfloden,
sveper sydstormen över landet
När den sjunde dagen var inne, avbröt sydstormen
floden och kampen
som den fört lik en krigshär.
Havet kom till ro, vädret lugnade, orkanen och
stormfloden var slut.

Jag öppnade en lucka, ljus föll på mitt ansikte.
Jag gav akt på vädret: det rådde stillhet.
Hela mänskligheten var vorden till jord!
Jämn som ett tak, låg en sumpmark!
Då sjönk jag på knä, satte mig att gråta,
över mitt ansikte strömmade tårar
Jag spejade efter stränder, en gräns för havet
– på tolv gånger tolv (kabellängders) avstånd
höjde sig ett land,
mot berget Nisir höll skeppet kurs.
Bergets Nisir hejdade skeppet, lät icke det rubbas.
En dag, en andra dag höll berget Nisir skeppet,
lät icke det rubbas.
En tredje, en fjärde dag höll berget Nisir skeppet,
lät icke det rubbas.
En femte, en sjätte dag höll berget Nisir skeppet,
lät icke det rubbas.
När den sjunde dagen var inne
förde jag ut en duva och lämnade henne.
Duvan flög åstad men kom tillbaka;
då ingen viloplats syntes, vände hon om!
Jag förde ut en svala och lämnade henne
Svalan flög åstad men kom tillbaka;
då ingen viloplats syntes, vände hon om!
Jag förde ut en korp och lämnade honom.
Korpen flög i väg, såg var vattnet torkat ut,
äter, vadar, träckar och kommer ej tillbaka.
Då lossnade jag skeppet i riktning mot de fyra
vindarna och offrade.
På bergets topp anordnade jag dryckesoffer.
Jag ställde fram sju och sju rökelsekar,
lade i deras skålar cederträ, rör och myrten.
Gudarna kände lukten,
gudarna kände den angenäma lukten,
gudarna skockade sig som flugor kring den offrande.
Så snart gudafurstinnan anlönt,
lyfte hon i höjden de stora klenoder,
som Anu i sin (förskräckelse) låtit göra:

'I gudar här, så sant jag ej glömmet mitt halssmycke,
skall jag minnas dessa dagar och aldrig förgäta dem!
Gudarna må komma till offret!
Men Enlil får icke komma till offret,
emedan han ej besinnade sig utan ställde till floden
och mina människor prisgav åt förintelse!'
Så snart Enlil kommit tillstädes,
blev han varse skeppet; då vredgades Enlil
och uppfylldes av förbittring mot Igigi-gudarna:
Någon själ skulle ha undkommit?
Ingen skall räddas ur moraset!
Ninura öppnade munnen, talade och sade
till hjälten Enlil:
'Vem annan än Ea kan uträtta sådant?
Ea är ju kunnig i allting!'
Ea öppnade munnen, talade och sade till hjälten Enlil:
'Du hjälte, klokast bland gudarna!
Huru besinnade du dig ej utan ställde till floden?
Syndarna påbörda hans synd, brottslingen
påbörda hans brott!
Men var eftergiven, förinta icke!
Var fördragsam, utrota icke!
I stället för att du anordnat stormfloden,
hade ett lejon kunnat komma och förminska
mänskligheten!
I stället för att anordna stormfloden
hade en varg kunnat komma och förminska
mänskligheten!
I stället för att du anordnat stormfloden,
hade hungersnöd kunnat uppstå och härja landet!
I stället för att du anordnat stormfloden,
hade Ira kunnat komma och slå landet!
Jag har icke yppat storgudarnas hemlighet!
Den överkloke lät jag ha en dröm,
så förmam han gudarnas hemlighet.
Välän, finn nu på råd för honom!'
Enlil besteg skeppet,
tog mig i handen, förde mig ombord,

förde min hustru ombord, lät henne falla på knä,
vidrörde vår panna, stående mellan oss
och välsignade oss:
'En människa var fordom Utnapishtim;
nu skall Utnapishtim med hustru bli lik oss gudar,
och bo skall Utnapishtim fjärran
vid strömmarnas mynning.'
Så togo de mig och läto mig bo fjärran
vid strömmarnas mynning –
Men vem skall samla gudarna för din räkning,
så att också du finner livet, som du söker?"

(Pettersson 1970, s. 38-46)

Utnapishtim:

"Jag vill yppa för dig, Gilgamesh, en hemlighet,
vill omtala för dig något okänt.
Det finns en ört, som liknar en törnbuske,
liksom en ros sticker dess tagg din hand.
Får du denna ört i dina händer, far hem till ditt land!"
Då Gilgamesh hört detta, öppnade han ...,
band tunga stenar vid sina fötter
och då de dragit honom ned i vattendjupet,
såg han örten och tog den, varvid den stack honom i handen.
Se 'n skar han loss de tunga stenarna från sina fötter,
och strömmen vräkte honom till stranden.
Gilgamesh sade till honom, till skepparen Urshanabi:
"Urshanabi, denna ört är en trollört,
genom vilken människan återfår sin livskraft.
Jag vill föra den till fällrika Uruk
och låta människorna äta av den.
Dess namn är 'gråhårig blir människan åter ung'.
Också jag vill äta av den för att åter bli ung."
Efter tjugu dubbeltimmar intogo de ett mål,

efter trettio dubbeltimmar höllo de rast. –
När Gilgamesh såg en gröp, vars vatten var kallt,
steg han ned i den för att två sig i vattnet.
En orm kände lukten av örten,
kröp upp ur sitt gömsle och snapade bort örten.
Vid sin bortgång bytte ormen skinn!

...

Efter hemkomsten till Uruk frammanar Gilgamesh
Enkidus ande för att få höra om de dödas lott i un-
derjorden.

Enkidus ande för som en vind upp ur jorden.
De togo varandra i famn utan hejd,
de plägade råd, de sporde varann:
"Säg mig, min vän, säg mig, min vän,
säg jordens ordning, som du har sett!" –
"Den säger jag dig ej, min vän, den säger jag dig ej!
Sade jag dig jordens ordning, som jag har sett,
så skulle du sätta dig och gråta!" –
"Nåväl, jag vill sitta och gråta!" –
"Min kropp, som du rörde vid, så hjärtans glad,
den frätes av mask, som en gammal klädnad.
Min kropp, som du rörde vid, så hjärtans glad,
den är förtvinad, uppfylld av stoft."

...

"En som omkom i eld, såg du?" – "Ja, jag såg:
Han ligger på nattlig bädd
och dricker rent vatten."
"En som dödats i strid, såg du?" – "Ja, jag såg:
Hans fader och hans moder hållu hans huvud,
och över honom lutar sig hans hustru."
"En vars lik man kastar på stäppen, såg du?" –
"Ja, jag såg: Hans ande har ej vila i jorden."
"En vars ande saknar vårdare, såg du?" – "Ja, jag såg:
Resterna i fatet, avskrädet på gatan, måste han äta."

(Edsman, s. 16-17)

PERSIEN

De iranska folkstammarna hör till samma folkgrupp som indierna. Någon gång före 1500 år f.Kr. skilde stammarna sig åt och fick en kulturell och politisk utveckling av skilt slag. De iranska stammarna fanns i ett stort område, alltifrån Sydryssland och Afghanistan ända fram till Turkiet. Språkligt hör de till den indoeuropeiska gruppen, till vilken sanskrit (med dess språkliga avläggare) i Indien, de slaviska språken, de germanska språken samt de romanska och grekiska språken hänförs. Exempel på gemensam språkstem i indoeuropeiska språk:

svenska	latin	grekiska	sanskrit	franska	tyska	engelska
fader	pater	patér	pitar	père	Vater	father
broder	frater	phrater	bhrátar	frère	Bruder	brother

I Persien har några större riken bildats. Ett leddes av akemenidernas ätt med Kyros, Kambyses, Darius I samt Xerxes som berömda härskare. Den förste av dessa störtade det nybabiloniska riket år 538 f.Kr. och upprättade det nya världsriket. Detta rike störtades emellertid av Alexander den store 331 f.Kr.

Efter Alexander den store uppträdde arsakiderna som härskare i nästan femhundra år (250 f.Kr.-226 e.Kr.) samt därefter sassaniderna 226-650 e.Kr. Det sistnämnda året störtades den siste sassaniden av

araberna. Språkligt skedde en utveckling från fornpersiska via pehlevi till nyersiska som nu talas i Persien (huvudsakligen nuvarande Iran).

I Persien har en stor religion med en instiftare framträtt. Det är **zoroastrismen**. Upphovsmannen är **Zarathustra** (latiniserad form: Zoroaster) som anses ha levt 628-551 f.Kr. De historiska uppgifterna om honom är ytterst sparsamma. De enda någorlunda tillförlitliga uppgifterna finner vi i gathasångerna som ingår i zoroastrismens heliga skrift **Avesta**. Dessa sånger härstammar med all sannolikhet från Zarathustra.

Man vet mycket litet om religionen i det forna Persien innan Zarathustra uppträdde. Troligen var religionen en parallell till den indiska. Polyteismen var förhärskande med krigarguden **Mithra** som centralgestalt. Blodiga offer var betydelsefulla men det förekom också eldoffer. Samhället var baserat på en indelning i tre klasser: präster, krigare och bönder. Denna tredelning är något som en forskare som *Georges Dumézil* velat göra till grundläggande struktur i alla indoeuropeiska samhällen. Mot denna struktur svarar enligt honom en likartad uppdelning på religionens plan.

FUNKTION	SAMHÄLLSGRUPP	GUDSUPPFATTNING
Auktoritet	Präster	Suverän övergud
Styrka	Krigare	Stridsguden
Produktion	Jordbrukare/ hantverkare	Folk- och produktionsguden

Zarathustra uppträdde som något av en schaman och reformator. Han var troligen präst och drevs av en djupgående religiös upplevelse. Han reagerade mot blodiga offer och användande av den berusande haomadrycken (kallad soma i Indien). Vad den egentligen bestod av vet vi ej. I långa stycken byggde den religion hans namn givit upphov till på element i den tidigare religiösa traditionen.

Till zoroastrismen hör tron på den enda guden **Ahura Mazda** (senare namnform Ohrmizd). Mot den goda anden, **Spenta Mainyu**, står ondskans representant **Angra Mainyu** (senare Ahriman). En mycket skarp **dualism** mellan det goda och det onda råder. Människan tänkes ha fri vilja. Hennes lott är att välja det goda eller det onda. Till Ahura Mazda hör en krets av **personifierade egenskaper** s.k. ärkeänglar. Dessa är Asha (rätta ordningen), Vohu Manah (det goda sinnet), Chshathra (herraväldet), Armaiti (fromheten), Haurvatat (hälsan) och Ameretat (odödligheten).

Zoroastrismen karakteriseras av en klar **eskatologi** (läran om de yttersta tingen). En kommande gudsdöm skall förinta de onda i eld medan de goda inträder i ett paradislignande gudsrrike. En frälsargestalt (*saoshyant*) uppträder och räddar de goda igenom gudsdömen. De goda träder över bron (*Cinvat*) till det eviga livet och möts på andra sidan av sitt "samvete" (*daena*). I senare utveckling av zoroastrismen finns tanken att Zarathustra är fördolt närvarande i världen genom sin sperma som är gömd i en sjö. Ur denna skall efter tusenårsperioder (tusen år = *millennium* på latin) en frälsare födas.

Det är omtvistat hur mycket zoroastrismen utövade inflytande under akemenidernas dynasti. Så småningom verkar den dock ha fått en viss inverkan. I varje fall dyrkade man högguden Ahura Mazda. Också under de följande århundradena är det oklart hur mycket själva zoroastrismen påverkade den religiösa föreställningsvärlden och kulturen. Under sasaniderna blev den dock accepterad som statsreligion. Nu sammanställdes också den heliga skriften **Avesta** (lagboken). Det hade alltså förflutit inemot tusen år sedan Zarathustra uppträdde. Det är möjligt att sammanställningen av skrifterna kom till som ett svar på islams krav på "bokreligion" för att accepteras som rättmätig gudsuppenbarelse innan islam uppträdde.

Avesta består av fyra delar: (1) *Yasna*, liturgiska texter som reciteras i gudstjänsterna. Här ingår *gathaerna* (sångerna), den äldsta delen. (2) *Yashterna*, en samling hymner till olika gudomligheter, (3) *Vispered*, ritual-

texter samt (4) *Videvdad* eller *Vendidad*, besvärjelser mot demoner samt renhetsföreskrifter. Efter den islamska periodens inträde samlades ytterligare traditioner. De viktigaste är *Bundahishn* och *Denkart*. Dessa nedskrevs på 800- och 900-talen.

Den muslimska erövringen av Persien började redan på 600-talet. Zoroastrismen förföljdes. Många omvände sig också till islam. Den gamla religionen försvann så småningom nästan helt. Idag torde det finnas omkring 10.000 zoroastrier kvar i Iran. En del flydde undan de muslimska erövrarna österut. Därför finns idag en liten relik av religionen i Indien. De har levt på jordbruk och handel. I Mumbai (Bombay) finns idag en välsituerad minoritet på kanske 60.000 personer som bekänner sig till den gamla zoroastrismen. Anhängarna kallas idag helt enkelt **parser**.

Denna minoritet kännetecknas av en viss **endogami** (giftermål endast inom gruppen), som gör att den inte breder ut sig utan minskar. I templen upprätthåller man den ständigt brinnande elden. Elden är ett reningsmedel. Templen är stängda för andra än parser. Genom en särskild ceremoni (*navjot*) upptas barnen i en ålder av sju i den andliga gemenskapen. De erhåller då en vit skjorta och en tråd. Dessa bör alltid bäras. Parserna har också blivit kända för sin speciella begravningsmetod. Eftersom luft, eld, vatten och jord är heliga och inte får blandas, bör inte den döda kroppen, som anses oren, ingå i dessa. Efter ett dödsfall samlas de anhöriga till en kort avskedsceremoni varefter kroppen förs till en särskild muromgiven plats, *dakhma* (tystnaden torn). Här placeras kroppen ut för att ätas av asfåglarna, gamarna. Då detta är gjort, ofta endast efter några timmar, placeras de torra benen i en särskild fördjupning.

Även om zoroastrismen inte är helt utdöd kan dess betydelse dock sägas tillhöra historien. Under sin storhetstid som varade i över tusen år kom den att påverka den omgivande kulturen. Det anses särskilt gälla föreställningarna om änglar, djävlar, uppståndelsen, apokalyptiken och allmänt taget motsättningen mellan det onda och det goda. Ju-

dendomen och den grekiska religionen skall således ha mottagit influenser av denna religion. Influenserna har sedan påverkat kristendomen, särskilt i sin gnostiska form, samt också islam, i synnerhet shia som finns i Iran, det forna Persien.

I samband med framställningen av zoroastrismen brukar ett par mindre religioner behandlas. Det är **mandeismen** och **manikeismen**. Den förra är en gnostisk (gnosis: grek. kunskap) religionsform som fortfarande förekommer i södra Irak. Den är starkt dualistisk och betonar dopet. Johannes döparen spelar en roll i dess lära.

Manikeismen är grundad av religionsstiftaren *Mani* (216-277 e.Kr.) som var född i Babylonien. Han skrev en mängd böcker och förklarade själv sju av dessa som kanoniska. Hans lära är dualistisk och gnostisk till sin karaktär. Den var vida spridd i det persiska riket men även i det romerska. Den är känd huvudsakligen genom de kristna kyrkofädernas polemik. Den utrotades helt på 1200-talet.

Ur AVESTA

Yasna 29.

För eder klaga boskapens själ: "Åt vilken haven I gestaltat mig? Vem har skapat mig?"

Raseri och våldsamhet, misshandel och rofferi betrycka mig. Icke finns för mig en annan herde än I. Så skaffen mig betets goda!"

Då frågade boskapens skapare Sanningen. "Har du åt boskapen en försvarare, på det att I mån jämte bete kunna ävägbringa nitälskan om boskapen? Vem insätten I åt honom till herre som kan avvärja lögnmänniskornas raseri?"

Honom svarade Sanningen: "Icke finns för boskapen någon okvald hjälpare. Ty de förstå icke hur redlige (män) uträtta sina ärenden. Starkast av väsendena är han till vilken jag vid hans sånger kommer med framgång."

Tjursjälen:

Den Allvise minns bäst de anslag, som förut utförts av daevas och människor, som härefter skola utföras. Herren är den som avgör. Så må det ske oss som han vill!

Så bedja vi med utsträckta händer till Herren, min själ och den dräktiga kons själ, i det vi ansätta den Allvise med böner: Icke drabbe för därv den redlige, icke boskapsskötaren bland lögnmänniskorna.

Då sade Herren den Allvise som i sin vishet känner bestämmelserna: "Icke finns här veterligt en styresman, ej heller en försvarare (insatt) av Sanningen, utan åt boskapsskötaren och ängsvårdaren har din skapare skapat dig."

Goda sinnet:

"Denne ende är mig bekant, som har lyssnat till våra bud, Zarathustra, spitamaättlingen. Han, o Allvise, åstundar att oss och Sanning till goda låta höra våra tankar när honom förlänas skicklighet i tal."

Men då jämrade sig boskapens själ: "Jag måste nöja med en kraftlös mans överksamma ord till beskyddare, jag som åstundar en mäktigt härskande. När skall någonsin han komma, som giver honom mäktigt bistånd?

Given I åt dem, o Herre, o Sanning, kraft och herravälde genom Goda Sinnet så mycket att han därigenom kan giva god boning och frid! Jag inser detta att Du Allvise är den förnämsta att åstadkomma sådant.

Zarathustra:

Var är Sanning, Gott Sinne och Herravälde? Så upptagen mig mäktigt, I, o Allvise, till att undervisa mig för det stora förbundet! Herren är oss nu en hjälp. Vi stå eder till tjänst."

(Pettersson 1970, s. 59-60)

GREKLAND

Grekland har varit bebott under mycket lång tid. Under förhistorisk tid fanns här ett folk som inte var av indoeuropeiskt slag. Ungefär 2000 år f.Kr. blomstrade kulturen på ön Kreta. Palatset i Knossos är ett uttryck för denna högstående kultur. Moder-gudinnan verkar ha spelat en stor roll och vissa likheter med den mesopotamiska kulturen kan spåras.

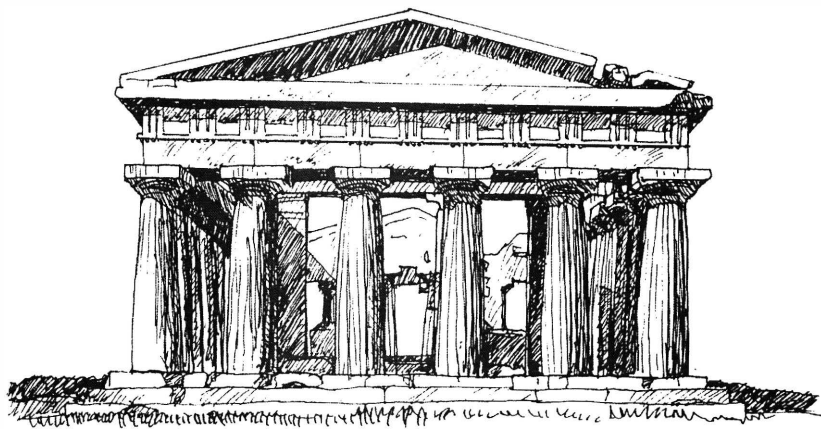
Efter år 2000 f.Kr. började det grekiska folkslaget invandra i området. Det är av indoeuropeiskt utsprung och delade så småningom upp sig i olika stammar som bebodde olika delar av Grekland. Det är att märka att den mindreasiatiska kusten också befolkades av grekerna.

Under den arkaiska eller homeriska tiden, vilken sträckte sig från ungefär 800-talet till 500 f. Kr., skedde en rik kulturutveckling. Det är under denna period som två av Greklands mest berömda litterära verk tillkommer: **Iliaden** och **Odysseen**. Det är två stora diktverk som behandlar gudar och människor. Verken tillskrivs **Homeros** men man tvistar om denne verkligen varit en historisk person.

Iliaden berättar om den grekiska erövringen av Troja, en stad i Mindre Asien. Men innan Troja förstörs äger en mängd förvecklingar rum mellan kungafamiljerna i Sparta och Troja. Odysseen är en fortsättning på Iliaden och berättar om grekernas segerrika hemkomst efter det trojanska kriget. Hjälten Odysseus seglar omkring på Medelhavet i tio år och finner vid sin hemkomst riket erövat av främlingar. Tillsammans med sin son Telenachus besegrar han dock erövrarna och får riket och sin hustru tillbaka.

Hesiodos arbeten från ca 700 f.Kr. ger oss också värdefull kunskap om det forna Grekland. I sin Teogoni har han systematiserat en rad myter om gudarna. Verk och dagar är ett arbete med praktiska råd för jordbruk och sjöfart samt med regler för etiken och för kulten.

Den grekiska gudavärlden (panteon, samlingen av gudar) är rik. Man talade om gudar och andar i himlen, på jorden och under jorden. De viktigaste gudarna bildar dock ett slags familjesystem och tänkes ha sin hemvist på berget **Olympos** i norra Grekland. Högguden kallas **Zeus**. Han anses vara herre över ödet, **moira**, ett viktigt begrepp i det forna Grekland. Zeus gemål är **Hera**, kvinnornas och äktenskapets gudinna. Hennes giftermål (*hieros gamos*) med Zeus firades årligen i kulten. **Athena** (Pallas Athena) är Zeus dotter och framstår som vishetens men också krigets gudinna. Hon är framför allt staden Athens skyddsgudinna. **Apollon** anses vara Zeus son. Han är den sköna ynglingen som skänker andlig och kroppslig vederkvickelse. Han är musikens speciella gudomlighet och bär därför ofta en lyra. Han är också siarkonstens gud. Det berömda oraklet i Delfi var tillägnat honom.

Apollontempel

Andra gudar är t.ex. **Afrodite**, skönhets- och kärlekens gudinna, **Dionysos**, fruktbarhetens och manlighetens gud, **Poseidon**, havets och

flodernas härskare, **Hermes**, de dödas ledsagare till underjorden (*Hades*), **Artemis**, månens och jungfrulighetens gudinna samt **Demeter**, moder- och fruktbarhetsgudinnan. Vid sidan av gudarna fanns **heroerna** (hjältarna), ett slags halvgudar som efter sin död hjälpte människorna på jorden. Kända heroer är Herakles, som är omtalad för sina stordåd, och Theseus, staden Aten nationalhjälte. Mytologin är omfattande i det forna Grekland. Mycket av föreställningarna har bevarats ända in till våra dagar som ett slags högstämt kulturarv.

Under den klassiska perioden, som varade ca 500-323 f.Kr., fördes många krig med det persiska riket. Det var de stora akemenidiska kungarna (bl.a. Darius och Xerxes) som var grekernas motståndare. Också krig mellan grekiska stammar förekom, särskilt mellan de två dominerande stadsstaterna Aten och Sparta. Trots krigen blomstrade kulturen och filosofin. Det är under denna period som de stora filosoferna **Sokrates** (ca 470-399 f.Kr), **Platon** (427-347 f.Kr.) och **Aristoteles** (384-322 f.Kr.) uppträder. Med dem nådde den grekiska filosofin en höjdpunkt som är oöverträffad i forntiden. Deras arbeten har haft betydelse för den västerländska kulturen ända fram i våra dagar. De har gett teman för litteratur, psykoanalys, bildkonst och musik.

Under den klassiska perioden framträdde också många författare. Speciellt berömda har de stora tragödem blivit. Hit hör Aiskylos (ca 525-455 f.Kr.) med verk som Agamemnon och Prometheus, Sofokles (ca 495-406 f.Kr.) med verket Oidipus samt Euripides (ca 480-406 f.Kr.) med verket Bellerofon. I dessa stora dramer speglas religionen på ett tydligt sätt men det är ofta en mer sofistikerad och kritisk livshållning som träder fram.

Religionen i det forna Grekland var självfallet inte enhetlig och likriktad. Det fanns stora skillnader i kulten från en region till en annan. Den folkliga kulturen blomstrade också och i den intog olika årsfester en stor roll. Många fester ägnades Dionysos, vinets och glädjens gudomlighet. Berömda drag i den grekiska religionen är också mysteriekulterna, vilka förefaller ha fått en allt större betydelse ju mer

man fjärmade sig från den klassiska kulturen. Hit hör de eleusinska mysterierna, Dionysoskulten och de orfiska mysterierna.

De eleusinska mysterierna har gudinnan **Demeter** som centralfigur. I Eleusis dyrkades hon som sädens och underjordens gudinna. Enligt myten förlorade hon sin dotter till underjorden och sörjde henne intensivt. Småningom får hon en försoning tillstånd med Zeus och dottern Kore eller Persefone får tillbringa två tredjedelar av året på jorden och en tredjedel i underjorden. Under omfattande festligheter med delvis våldsamma drag levde sig mysterieanhängarna in i Demeters sorg och fick efter omfattande ritual, vilka inte är kända i alla detaljer, en försäkran om liv efter detta.

Dionysoskulten var **orgiastisk** till sin karaktär och synes främst ha utövats av kvinnor (*menader, backantinnor*). Dionysos var manlighetens högsta princip vilken manifesterade sig i en tjur. Under sång och extas berättas det att kvinnorna nattetid drog fram över berg och genom skogar svängande sina facklor och de murgrönsklädda stavarna (*thyrsos*). När de funnit ett offerdjur slets det sönder och åts. På det här sättet fick man del av gudens krafter.

De orfiska mysterierna har **Orfeus** och **Eurydike** som centralfigurer. Här är det fråga om att beveka dödsriket om att lämna tillbaka Eurydike, Orfeus älskade. Orfeus använder sin sång för att lyckas härmed. Villkoret blev dock att han inte fick vända sig om och se sin älskade. Då han inte klarade av detta lämnades Eurydike tillbaka till dödsriket.

Guden Dionysos har också en stor roll i de orfiska mysterierna. I jämförelse med dionysoskulten var dessa dock mindre våldsamma och orgiastiska. Riterna betonade i stället rening (*katharsis*) och asketism. Orficismen utövade ett vidsträckt inflytande, också på en filosof som Platon.

På 300-talet f.Kr. erövrade den makedoniske kungen Filip II stora delar av Grekland. Härmed var det slut med de blomstrande statsstaterna. Filips son **Alexander den store**, som regerade åren 336-323 f.Kr., är berömd för sina omfattande fälttåg och erövringar. Han

utsträckte sitt rike från Europa till Indien innefattande även Egypten och hela Mellanöstern. Efter hans död delades riket mellan olika generaler. Erövringarna fick betydelse för kulturen därigenom att den grekiska världen nu konfronterades med den orientaliska. Ett slags blandkultur (synkretism) uppkom som går under namn av **hellenism**. Den kom sedan att bli den dominerande kulturen i det vidsträckta romarriket. År 146 f.Kr. erövrades Grekland av romarna.

Athena

PLATON, SJÄLENS GROTTETILLVARO
(Ur DIALOGEN STATEN)

För att få en uppfattning om vår natur beträffande dess kunskap eller okunnighet, ber jag dig nu att tänka dig följande bild. Tänk dig människor i en underjordisk grotta; denna har en ingång, som är öppen mot ljuset och lika vid som grottan (som alltigenom i hela sin längd är lika bred). Här vistas de ända från barndomen, bundna med fjättrar om benen och halsen på ett sätt, som gör, att de ej kunna röra sig ur fläcken och endast kunna se rakt fram, men däremot äro oförmögna att vrida huvudet. Ovanför och bakom dem brinner en eld på avstånd, och mellan elden och de fängslade höjer sig en väg, utmed vilken en liten mur är uppförd, liknande det skrank, som taskspelare uppressa mellan sig och folkmassan, och över vilket de visa sina konster.

Fängelset i grottan är den synliga världen; elden, som upplyser den, är solens kraft; fången, som stiger upp och ser på det, som är däruppe, är själen, som höjer sig till förnuftets värld. På det sättet må du åtminstone tolka min tanke – eftersom du vill höra den – utan att behöva vara rädd för att taga fel. Gud vet väl, om den är sann och riktig. Vad mig beträffar, är min mening den, att i förnuftets värld är det godas idé det yttersta och högsta, och att den endast med svårighet kan ses; men har man en gång sett den, måste man draga den slutsatsen, att den är för alla orsaken och upphovet till allt rätt och skönt; i den synliga världen frambringar den ljuset och ljusets herre, i tankens värld förlånar den sanning och förnuft; och man måste ha skådat denna idé, om man vill handla förnuftigt vare sig offentligen eller i det privata livet.

(Edsman, s.23, 25)

ZEUS-HYMN av KLEANTHES (331-233 f.Kr.)

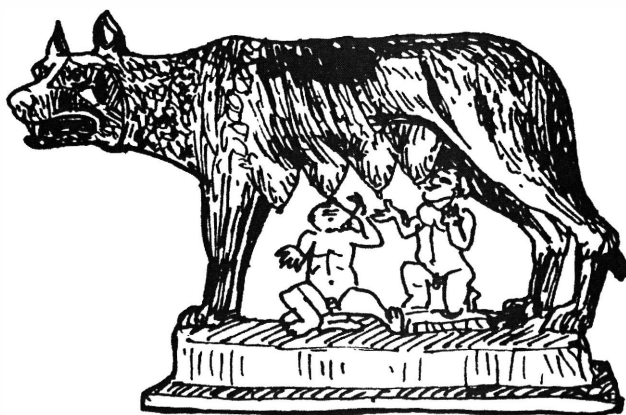
Zeus allsvåldig, på tillnamn rik, bland odödliga ypperst,
dig, naturens hövding, som lagbundet leder det hela,
hell dig, ty dig är det skäligt att alla dödliga hylla.
Ty ur ditt sköte vi gått, Guds avbild hava vi undfått,
vi allena bland allt som lever och rör sig på jorden.
Därför jag sjunger ditt lov, ditt namn vill evigt jag prisä.
Hela himmelens rymd, som i krets sig välver kring jorden
följer din viljas bud och villigt den låter sig ledas.
Härligt ett redskap du bär i obetvingliga händer,
tveeggat, flammande skarpt, den oförgängliga blixten.
Allt vad den vidrör får liv, fullkomnas efter naturen.
Så du ock leder det enande Ord, som lever i alltet,
spridande glans åt stora och små av himmelens stjärnor.
Därför är du så stor, du högste konung i världen.
Gud, ej något kan ske din vilja förutan på jorden,
icke i himmelens eviga rymd och icke i havet
annat än allt vad de onda i oförnuftighet göra.
Udda du dock kan förvandla till jämmt, du mäktar att ordna
allt oordnat, för dig är ock det föraktade aktat.
Så har du knutit tillhoppa det goda och onda i världen,
att ett evigt Ord må ligga som grund för det hela.
Ack, men från detta vända sig bort de vrånge, som alltid
fyllas av olycksaligt begär att förvärva sig skatter,
se ej Guds allomfattande lag och lyssna ej till den,
medan ett lyckligt liv de fått, om de lytt den i vishet.
Nu de i själsvåld än emot ett och än mot ett annat
rikta sin håg, en del i ävlan att värva sig rykte,
andra av orättfärdigt begär efter lockande vinster,
andra av lystenhet efter köttets fåfängliga njutning.
Drivna av orosmakt än hitåt de föras, än ditåt,
till dess ett mål de nå, som är motsatsen mot vad de sökte.

Allgode Zeus, du mörkmolnklädde med glänsande blixten,
fräls du oss människors barn från okunnighetens försoffning,
skingra den, Fader, från själen och giv oss att kunskapen hinna,
den med vars hjälp du själv i rättfärdighet allting behärskar.
Så när vi ärats av dig, skola vi dig ära i gengäld,
sjungande oavbrutet ditt lov, som dödliga böra;
bättre gärd ej en gud, ej en dödlig mänska kan bringa,
än ett tillbörligt pris åt den allomfattande lagen.

(Edsman, s. 31-32)

ROM

Någon gång kring år 2000 f.Kr. invandrade indoeuropeiska stammar på den apenninska (italiska) halvön. Det var vid ungefär samma tid som andra stammar vandrade in på den grekiska halvön. Man bosatte sig först i de norra delarna och drog småningom söderut. Ett annat betydelsefullt folk fanns då redan norr om Rom, nämligen etruskerna. De utvecklade tidigt en högkultur som man idag börjar få alltmer kännedom om tack vare omfattande utgrävningar. Den etruskiska kulturen torde inte vara av indoeuropeiskt ursprung men smälte under århundradena samman med framför allt den kultur som utvecklades i området kring Rom. En del av de romerska gudarna kan således vara övertagna från etruskerna.

Romulus och Remus diande varginnan

Enligt legenderna skall Rom ha grundats år 753 f.Kr. av **Romulus**, en mytisk gestalt som tillsammans med sin tvillingbror **Remus** föddes upp av en varginna. Det nämnda året fick betydelse genom att de gamla romarna utgick från det i sin tideräkning. Omkring år 500 f.Kr. avskaffades småkungadömena och man införde ett slags republik i Rom. Den omfattande erövringen av den apenninska halvön påbörjades. År 270 f.Kr. kontrollerade romarna hela halvön samt de grekiska områdena i söder.

Men expansionen fortsatte. Kartago på Afrikas nordkust förstördes år 146 f.Kr. och snart var omfattande delar av Europa, Afrika och Asien under romersk kontroll. Det romerska världariket hade upprättats. Den sista stora perioden i det sammanhållna riket utgjorde kejsartiden som sträckte sig från år 27 f.Kr. till år 395 e.Kr. Då hade redan starka tendenser till sönderfall visat sig. Riket delades först i två delar: ett östromerskt med Konstantinopel som centrum och ett västromerskt med Rom som centrum. Anfallande stammar från norr splittrade småningom riket, framför allt i väst. Nu vidtog den kristna eran och Medeltiden.

Den romerska religionen karakteriseras av ett slags konsensus-tänkande. Genom löftet, votum, betvingar människan inte gudarna utan man lovar gudarna gentjänster om gudarna låter det gå människan väl. En tanke *på do ut des* (jag ger för att du skall ge) finns. Man offrade olika föremål bl.a. djur men framför allt oblodiga ting som frukt, mjölk, honung och vin. Olika spel, danser och kapplöpningar ingick i ritualerna.

Enligt legenderna ordnade den andre kungen Numa i förhistorisk tid upp de statliga och religiösa förhållandena i Rom. Han skall ha tillsatt två grupper av präster, *rex sacrorum* och *flamines*, varav de förra skötte riterna och de senare festkalendern.

Högguden kallades **Jupiter**. Han är himmelsguden som härskar över blix och regn. Krigsguden kallades **Mars** och jordens gud **Quirinus**. Den senare kom också att betraktas som den gudomlige formen av Romulus. Andra viktiga gudar är **Janus** med dubbelansiktet, ingångens och all

börjans gud, vidare **Vesta**, hemmets och den husliga härdens gudinna. Den sistnämnda blev småningom Roms särskilda skyddsgudinna och dyrkades på Forum Romanum i ett runt tempel med sex jungfruliga prästinnor, vestalerna, vaktande den ständiga elden.

Romarna hade många myter som gav deras stad en speciell och gudomlig status. I det episka diktverket **Eneiden** är det den trojanske hjälten Aeneas som är romarnas urfader. Efter att grekerna förstört Troja flydde Aeneas jämte några av sina närmaste anförvanter från sin hemstad och sökte sig en ny boplats. Resan bjöd på många förvecklingar och äventyr. Bl.a. besökte han profetissan i Cumae, som förde honom till underjorden där han av sin fars ande fick höra om Roms kommande storhet. Diktverket skrevs av Virgilius som levde åren 70-19 f.Kr. Det glorifierar det gamla Rom samt romarnas kultliv och gudavärld. Det skedde i en tid då den gamla religiösa kulten redan var stadd i upplösning. Diktverket anses ha påverkats av de stora grekiska eposen Odysseen och Iliaden.

I takt med att romarna erövrade områden i öster övertog man kulturella intryck därifrån. Detta gäller framför allt den grekiska kulturen och senare hela den hellenistiska bildningen. Många paralleller finns mellan den grekiska och den romerska gudavärldens uppbyggnad. Därför översatte man gärna gudomligheterna till motsvarande grekiska.

Men intryck ännu längre österifrån strömmade också till. En viktig milstolpe i utvecklingen var år 204 f.Kr. då man hämtade en svart sten till Rom. Den föreställde den mindreasiatiska moder- och fruktbarhetsgudinnan Kybele. I Rom dyrkades hon under namn av **Magna Mater**, den stora modern. Hennes orgiastiska kult ansågs dock till en början icke värdig en romare.

De grekiska **mysterierreligionernas** kultiska uttryck fick också alltmer inflytande i Rom. Modergudinnan **Isis** från Egypten infördes omkring år 100 f.Kr. men accepterades inte heller helt i början.

Den gamla religionen, vars centrum var familjen och staten (Rom), kom genom den synkretistiska utvecklingen att alltmer försvagas. I bör-

jan av kejsartiden försökte Augustus restaurera templen och införde kejsarkult för att skapa enhet i riket. Han upprättade också ett särskilt fredsaltare, Ara Pacis, år 13 e.Kr. som tecken på den romerska freden.

Trots strävandena att upprätta den gamla religionens heder tillvann sig de östliga mysterierna allt fler anhängare. Från Mellanöstern förde krigarna med sig dyrkan av den persiske guden **Mithras**. Här var det fråga om en kamp mellan det onda och det goda. Riterna hölls i särskilda tempel (*mithreum*) där en skulptur av den tjurdödande Mithras intog centralplatsen. Denna mysterieform tilltalade särskilt männen och krigarna. En annan mysterieliknande kult koncentrerades kring Sol Invictus (den oövervinneliga solen), egentligen en mesopotamisk gud.

Under kejsartiden fick också judarna och något senare de kristna ett allt starkare inflytande. **Grekisk filosofi** i form av epikureism, stoicism, platonism och aristotelism tilltalade de mer bildade kretsarna. Det romerska riket blev en väldig smältdegel där olika religioner och filosofier bröts mot varandra. Genom Konstantin den stores agerande blev slutligen kristendomen på 300-talet den officiella religionen. Så småningom försvann andra religioner och kulter och kristendomen blev den allena rådande tron, visserligen influerad av grekisk filosofi och tidigare religionsformer.

LIVIUS, AB URBE CONDITA

Ab urbe condita I, 32, 6 innehåller följande formel för krigsförklaring:

När sändebudet kommit till fiendens gräns, täcker han sitt huvud med en slöja och säger: "Hör, Juppiter, hören, N.N:s gränser, hör, Rätt! Jag är det romerska folkets befullmäktigade sändebud. Jag kommer enligt rättens och religionens regler; må mina ord vinna tilltro." Därefter framställer han sina krav och tar sedan Juppiter till vittne: "Om jag mot rättens och religionens föreskrifter fordrar att dessa män och dessa saker utlämnas till mig, må jag då aldrig mer se mitt fädemesland." Detta säger han, när han stiger över gränsen, och upprepar samma ord första gången han möter någon, när han går in genom stadsporten och när han kommer till torget, endast med några få ändringar i ordalagen.

Om hans begäran om skadestånd icke blir uppfylld, förklarar han krig efter trettiofyra dagars förlopp på följande sätt: "Hör Juppiter, och du, Janus Quirinus, och alla I gudar i himlen, på jorden och under jorden! Hören! Jag tager Eder till vittne på att detta folk – här nämner han dess namn – är orättfärdigt och icke fullgör vad rätt är."

När så senaten beslutat förklara krig, skickas en präst, försedd med ett spjut, till gränsen och säger:

"Eftersom detta folk (här nämnes dess namn) har begått oförrätt mot de romerska folket och detta beslutat om krig – därför förklara jag och det romerska folket krig och börja detta." Så kastar han spjutet in på fiendens område.

(Pettersson 1970, s. 95)

ISIS-INSKRIFT

Isis-inskrift från början av vår tideräkning:

Jag är Isis, härskarinnan över alla länder. Jag har uppfostrats av Hermes och har tillsammans med Hermes uppfunnit den demoniska skriften – på det att icke allting skulle upptecknas med samma skrift. Jag har för människorna stiftat lagar och stadgat vad som ingen kan ändra. Jag är Krono's äldsta dotter. Jag är konung Osiris' hustru och syster. Det är jag, som går upp i hundstjärnan. Det är jag som bland kvinnorna kallas gudinnan. Det är åt mig, som staden Bubastis nu blivit anlagd. Jag har åtskilt himmel och jord. Jag har anvisat stjärnorna deras vägar. Jag har bestämt solens och månens lopp. Jag har givit upphov till sjöfarten. Jag har gjort rätten stark. Jag har sammanfört man och kvinna. Jag har ålagt kvinnorna ett tiomånaders havandeskap. Jag har stadgat, att föräldrarna skola älskas av sina barn. Jag har pålagt straff för de föräldrar som icke älska sina barn. Jag har jämte min broder Osiris gjort slut på människoätandet. Jag har för människorna instiftat mysterierna. Jag har lärt dem att dyrka gudarnas bilder. Jag har invigt gudarnas härliga områden. Jag har störtat tyrannernas välden. Jag har tvungit männen att älska sina hustrur. Jag har gjort rättfärdigheten starkare än guld och silver. Jag har stadgat, att det sanna skall anses som skönt. Jag har uppfunnit äktenskapskontrakt. Jag har fastställt språkskillnaden för helle-ner och barbarer. Jag har åstadkommit att det goda och det onda åtskiljes genom naturen.

(Pettersson 1970, s. 98)

NORDEUROPA

I de nordligare delarna av Europa trängde indoeuropeiska stammar in årtusendena f.Kr. De viktigaste av dessa är kelter, slaver, balter och germaner. Dessutom fanns i de nordligaste Europa stammar som inte språkligt är av indoeuropeiskt slag. Sådana är finnar och samer.

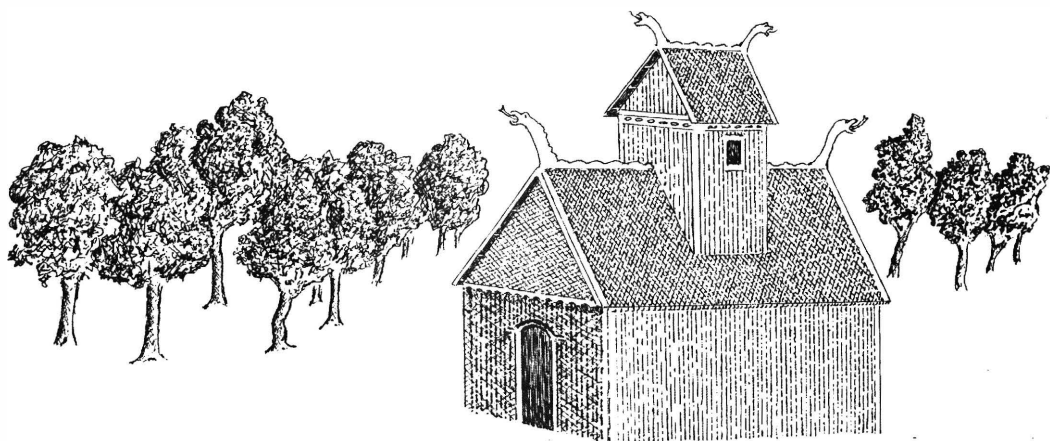
Även om de indoeuropeiska stammarna sinsemellan har vissa likheter uppvisar kulturerna ändå olika drag. Hela den indoeuropeiska kulturen baserar sig huvudsakligen på språkliga jämförelser. Man har även sökt strukturella likheter i kulturerna och i religionens uppbyggnad. Den viktigaste strukturella likheten, som framför allt George Dumézil förfäktat, är en tredelning av samhällsklasserna, vilken har sin motsvarighet i gudavärlden. Tredelningen består, som tidigare sagts i samband med presentationen av Persien, av en klass präster, en klass krigare och en klass som representerar jordbrukare/hantverkare.

Kelternas bodde främst i nuvarande västra Tyskland och östra Frankrike. De spreds emellertid cirka tusen år f.Kr. till stora delar av Europa. Då romarna några århundraden f.Kr. utbredde sitt rike fick de ofta kämpa mot keltiska stammar och deras härförare. I sin berömda skrift *De bello Gallico* berättar Julius Caesar (ca 102-44 f.Kr.) om kriget i Gallien (ung. nuvarande Frankrike) och om kelterna. Genom dessa krigiska kontakter påbörjades latiniseringen av kelternas språk och kultur. Endast i avlägsna trakter som i Bretagne och Wales finns rester av det keltiska språket kvar.

Högguden bland kelterna kallades **Lug** eller **Llow**. Det finns ett flertal namn på platser i Europa som går tillbaka på denna höggud,

t.ex. Lyon och Leiden (av Lugudunum). Kvinnliga gudar spelade också en stor roll. Dessa var framför allt moder- och fruktbarhetsgudinnor. Tretalet verkar ha varit betydelsefullt. Sålunda finner vi ofta tre aspekter av samma gud. Prästerskapet kallades druider. De var samtidigt ett slags lärare och domare. De utförde offren och stod för spådomskonsten.

Slaverna bosatte sig i Centraleuropa, från Ungern till Ryssland. Balterna drog upp till de östliga östersjötrakterna (Litauen och Lettland). I detta stora område utvecklades en kultur som är rik och mångfasetterad. Vår kännedom härom är dock inte särdeles god, bl.a. därför att då kristendomen infördes på 800-talet förenades denna i långa stycken med den tidigare kulturen. De förkristna elementen blev ett slags folklig kultur som fortfarande kan studeras i folksagor och andra berättelser, icke minst på det baltiska området. Det kan nämnas att balternas namn på åskguden var **Perkunas**. Bland de nordliga grannfolket finnarna blev ordet i stället beteckningen för djävul, perkele.

Vikingatempel

De germanska folken bosatte sig huvudsakligen i Tyskland och Skandinavien. Språkligt företer de likheter men om de också är av samma ras är mer tveksamt. Vår kännedom om germanerna i forna dagar härstammar från arkeologiska fynd, hällristningar och ortnamn. Senare finns en delskriftliga källor av både nordiskt ursprung och av främmande, latinskt och arabiskt. Av de nordiska källorna bör framför allt skaldediktningen (Island), *Eddan* (både den äldre poetiska eddan och Snorre Sturlasons edda samt *sagor* och *runinskrifter* nämnas. Snorres Edda härstammar egentligen från kristen tid. Den torde ha tillkommit omkring 1220.

I den nordiska gudavärlden räknar man med två grupper av gudar: **asar** och **vaner**. Bland asarna, som är den viktigare gruppen, intar **Oden** (Wotan) höggudens ställning. Han är allfader, människornas styresman och härskare över dödsriket, **Valhall**. Han är enögd därför att han pantsatt sitt ena öga för att få vishet. Därmed är han herre över de magiska konsterna, *sejden*. Odens främsta djur är den åttafotade Sleipner.

En annan viktig gud är **Tor**. Han är åsk- och krigargud. Hans vapen är hammaren Mjölner. **Frej** och hans syster **Freja** är fruktbarhetsgudar och tillhör gudasläktet vanerna. Loke är en egenartad gestalt bland gudarna. Han är deras tjänare men samtidigt upphovsman till allt ont. Han betecknas därför av forskarna som en **trickster**. Guden **Balder** är vit och blek. Han är ljusets gudomlighet. I myten dödas han och kommer till dödsriket.

Flera av gudarna har på ett visst sätt återupplivats inom neoschamanistiska kretsar i Skandinavien. Det finns även grupper som önskar revitalisera den gamla keltiska religionen och då kunde man tala om nydruidism.

Kulten hos forngermanerna försiggick i lundar och senare i särskilt uppförda tempel. Stora offerceremonier, *blot*, förekom årligen. Dessa hade fruktbarhetssymbolik. Tron på ödet, fruktan för onda makter samt offer till gudarna var centrala i religionen. En föreställning om världs-

undergång, *ragnarök*, fanns också. Den är beskriven framför allt i diktverket *Voluspá*.

Av den forngermanska kulturen har drag bevarats i den skandinaviska kristna kulturen ända in i våra dagar. I folkdiktningen kan man finna många drag som går tillbaka till den förkristna tiden.

Finnarna och med dem besläktade språkgrupper återfinns i Finland men också i Estland, Karelen och på många håll i Sibirien. Det finsk-ugriska språket anses vara en helt skild språkfamilj. Strukturellt har språket alldeles speciella egenskaper. Detta hindrar dock inte att språket har stora mängder med lånord, icke minst från germanska grannspråk.

Finnarna började kristnas från början av 1100-talet. Inflytelserna kom från både öst och väst. Därför är karelarna fortfarande ofta ortodoxa i sin tro medan mer västliga grupper införlivades i den romersk-katolska kyrkans maktområde under medeltiden. På 1500-talet blev de såsom praktiskt taget alla invånare i det svenska riket lutheraner.

Kännedomen om finnarnas gamla religion är fragmentarisk. Det beror på att inga ursprungliga dokument om religionen finns. Den gamla traditionen blev som på så många andra håll ett slags folkkultur och speglades i folkdiktning och besvärjelser. Den äldsta uppteckningen av finnarnas gudar förekommer i Mikael Agricolas översättning av Psaltaren från år 1551. Senare uppteckningar gjordes av forskare som Christfrid Ganander i slutet av 1700-talet. Ännu i början av 1800-talet kunde Elias Lönnrot resa i de östliga finska trakterna och göra uppteckningar av folksånger s.k. runor. Det finska nationaleposet *Kalevala*, som han därefter sammanställde, är dock i huvudsak en skapelse av Lönnrot. Endast mer indirekt kan det tas som ett dokument om den fornfinska religionen. En del ursprungliga, mindre delar av uppteckningarna finns dock tillgängliga för forskningen idag.

Två finska gudanamn refererar till himmelen. Det är det finska allmänordet för gud **Jumala** samt **Ilmarinen**. Enligt Agricola har Ilmarinen att göra med väderleken. **Ukko** är högguden och uppfattas

som åskan. En fruktbarhetsgud var Sämpsä **Pellervoinen**. Då han var borta växte ingenting. Därför gällde det att få honom tillbaka. Vattengud var **Ahti** och skogsgud **Hiisi**. Den vise sångaren kallas **Väinämöinen**.

Kalevalas hjälte vid sidan av Ilmarinen är **Lemminkäinen**. Han har likhet med döende och återuppstående gudar i andra religioner. Myten om honom företer också likheter med Baldersmyten på skandinaviskt håll. Han är inblandad i olika kärleksbestyr, dödas av en blind skytt, varefter hans kropp styckas och kastas i *Tuonelas älv*, dödsriket. Men modern **Aino** samlar bitarna och lyckas ge honom livet åter.

Hos finnarna spelade också olika makter som råder över naturföreteelser en stor roll. Dessa kallades **haltija** (rådare). Det fanns rå-dare över vattnet, skogen, boskapen och huset. Viktigt var också att man vördade förfädernas andar. Det skedde genom enkla offer vid gravplatserna. **Björnoffer** spelade också en stor roll. Egentligen var det fråga om ett slags rituellt fällande av björn, kokande och ätande av den samt ett slags återbördande av björnens ben till naturen, skogens rådare. Måltidsfesten kallas på finska *peijaiset*. Sådana björnriter förekom också hos samerna. Likartat rituellt slaktande av ren och får förekommer fortfarande bland folkstammar i avlägsna trakter av Sibirien.

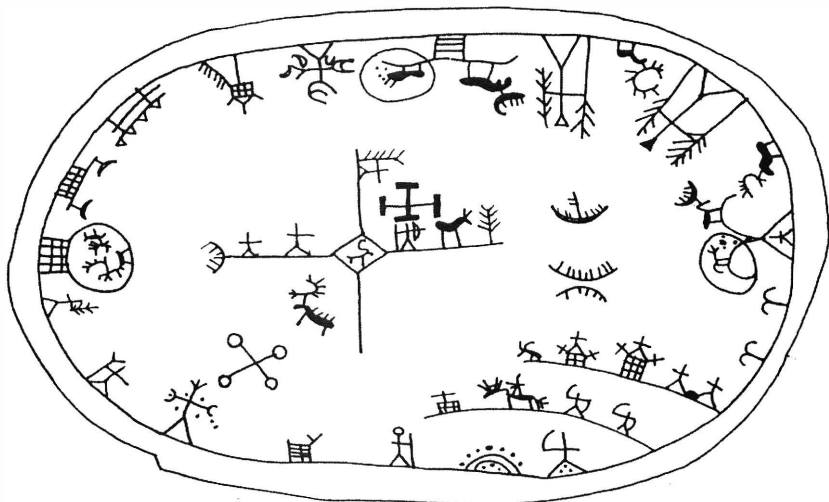
Samerna bebodde tidigare större delen av det nordliga Skandinavien och Finland. Kulturinflytelser av olika slag från söder har dock gjort att området för dem minskat kraftigt och den ursprungliga traditionen försvunnit. I samband med missionsarbete upptecknades ofta notiser om lapparnas religion. Detta skedde från 1500-talet fram till början av 1800-talet. Som levande tro försvann samernas religion på 1800-talet. Enskilda drag levde dock länge kvar, praktiskt taget in i våra dagar.

Gud heter på samiska **Ibmel** eller **Jupmel**, kanske ett lån från finnarnas Jumala. För åskguden finns olika beteckningar t.ex. Tiermes, Horagalles. Solen och månen spelade också en stor roll i dyrkan. En föreställning om världspelare fanns också, något som återfinns hos

många cirkumpolära folk. Offren utfördes vid bl.a. träd, klippor, stenar och källor. På dessa platser kunde s.k. seitar (singularis **seite**) finnas. De var föremål gjorda av trä eller av sten. De tänktes vara besittare av makter och andar. Man hade stor respekt för naturen och djuren. Särskilt björnen betraktades med vördnad.

Mest har den samiska religionen blivit omtalad för sitt drag av schamanism. Schamanen kallades nåjd (**noita**). Han var en religiös virtuos som satte sig i förbindelse med de andliga makterna. Detta gjorde han genom att iklä sig en särskild dräkt och använda en trumma. Trumman var ofta dekorerad med tecken som representerade himmel, jord och underjord. Genom att sätta sig i trance och på olika sätt tolka trummans symboliska tecken fick nåjden insikt om hinsidesvärlden och kunde därmed ge människorna budskap om sjukdomsorsaker och dylikt.

Idag finns en *revitalisering* (ett upplivande) av samernas trosuppfattningar och andra cirkumpolära gamla religionsformer. Man brukar därför tala om neo- eller nyschamanism. Ofta spelar synen på naturen här en stor roll.

Tecken på en schamantrumma

Ur DEN POETISKA EDDAN

Ur VOLUSPÁ

Voluspá (sierskans spådom) är den mest kända av dikterna i Den poetiska Eddan. I vision låter skalden en sierska, völva, se och för åhörarna förkunna världens och gudarnas öden från urtiden fram till den slutliga undergången. Voluspá är en av de viktigaste källorna vi äger för kännedomen om hednisk tro och världsuppfattning i Norden. Den finnes emellertid i dikten många drag, som vittnar om kristet inflytande.

1

Hör på mig, alla
heliga ättlingar,
högre och ringare
Heimdallssöner:
du vill, Valfader,
att väl jag täljer
forna öden,
vad äldst jag minnes.

2

Jättar som föddes
i förtider minns jag,
dem som fordom
fostrade mig;
nio väldiga
världar minns jag,
herrligt ödesträd,
höljt av mullen.

3

Arla i urtid
fanns ingenting,
ej sand eller hav
eller svala vågor,
jord fanns icke
och ingen himmel
där fanns omätligt gap –
gräs fanns det icke,

4

förrän Burs söner
bragte slättmark
och hovo ur djupet
herrliga Midgård;
södersol lyste
på land och sten,
då grodde ur mullen
grönskande liljor.

5

Från söder lade solen,
i sällskap med månen,
högra handen
om himlens rand;
solen visste ej
var den bodde,
månen visste ej
vad makt den ägde,
stjärnorna visste ej
var de skulle stå.

6

Makterna satte sig
att samfällt rådslå,
de heliga gudar
grunnade på detta:
namn gåvo de
åt Natt och dess ätt,
morgon nämnde de
och middagstid,
undurn och afton,
att åren tälja.

7

Asarna möttes
på Idavall,
de timrade höga
harg och blothus,
gjorde smideshårdar
och hamrade smycken,
smidde tänger
och slöjdade redskap.

8

De tavlade på gårdstunet,
glade voro de –
de ledde ej brist
på bohag av guld –
ända tills trenne
turasamör kommo
från jättarnas värld,
våldiga i styrka

9

Makterna satte sig
att samfällt rådslå,
de heliga gudar
grunnade på detta:
vem skulle dana
dvärgars skara
av Brimes blod
och Blains läggår?

— — —

17

Då kommo trenne
ur denna flock
starke och älsklige
asar till gårds;
de funno på landbacken
föga mäktande
Ask och Embla
Utan kynne.

18

De ägde ej ande,
de ägde ej själ,
ej blod, ej stämma,
ej blomstrande hy;
Odin och Höne
gåvo ande och själ,
Lodur gav blod
och blomstrande hy.

19

En ask vet jag stå,
Yggdrasil heter den,
den höga stammen
är stänkt med vitgrus;
dädan kommer dagg
som i dalarna faller,
grön står den asken
vid Urds brunn alltid.

20

Dädan komma mör
som mycket veta,
tre ur det hus
som vid trädet står;
Urd heter en,
den andra Verdandi –
de skuro i trä –
Skuld är den tredje;
de skipa villkor,
skifta livslotter,
mäta ut ödet
åt mänskors barn.

— — —

57

Sol syns svartna,
nu segnar jord i hav,
strålände stjärnor
störta från himlen;
elden brusar
med bolmande rök
det slår höga lågor
mot himlen själv.

58

Högt gnyr nu Garm
framför Gniphållan,
fjättrarna brista,
Fenrisulven ränner!
Mångahanda vet jag,
vidare ser jag
till krafternas undergång,
kampgudars öde.

59

Upp ser hon komma
för andra gången
jorden ur havet,
ljusligt grönskande;
forsar falla,
där flyger örnen,
som far och fångar
fisk i fjället.

60

Asarna mötas
på Idavall
och mäla tillsammans
om mäktiga jordtehlen;
de orda där
om allt som har timat
och om Fimbultyrs
forna runor.

61

Där skola efteråt
de underbara
guldrickorna
i gräset hittas,
som de ägde
arla i tiden.

62

Osådda skola
åkrarna växa,
det onda skall bättras
och Balder skall komma;
på Hropts stridstomter
bo Höd och Balder,
på kampgudars vihov:
vet ni nu eller ej?

63

Väl månde Höne
då vilja sig blotspånor
och Tvegges brorsöner
bygga och bo
i Vindhem det vida:
vet ni nu eller ej?

64

Ett salhus ser hon,
som solen så fagert,
täckt med gulltak
på Gimle stå;
redliga människor
månade där bo,
njuta sin lycka
och leva evigt.

65

Då kommer den mäktige
till myndighet och välde,
den starke där ovan,
som allting styr.

66

Där kommer den dunkle
draken flygande,
glattormen nedan
från Nidafjäll;
i fjädrarna bär –
han flyger över slätten –
Nidhögg mänskolik.
– Nu vill hon försvinna.

(Petterson 1970, s. 114-116,
121-122)

Ur ERIK RÖDES SAGA

Schamanmagi

Och på morgonen nästa dag fick hon [spåkvinnan Torbjorg] gården ombonad som hon måste ha för att kunna sejda. Hon bad att få två kvinnor som kunde den fornsång som tarvades för sejden och som hette världlocksången. Men sådana kvinnor fanns där inga. Då sökte man kring gården om någon kunde sådant. Då sade Gudrid: "Varken är jag trollkunnig eller en klok kvinna, men likväl lärde mig min fostermor Halldis på Island det kväde som hon kallade världlocksången." Torkel sade: "Då kan du något du har lycka av." Hon sade: "Men det är en sådan åtfärd med det, att jag kan ingen bli till hjälp med det, för jag är kristen." Då sade Torbjorg: "Det kunde ju tänkas att du därmed bleve folk till hjälp här och vore du därför inte sämre än förr. Och av Torkel måste jag kräva att få allt jag behöver till min spådom." Torkel satte nu allvarligt åt Gudrid och hon lovade göra som han ville. Så slog kvinnorna en ring runt säteshjällen där Torbjorg satt uppklättrad. Gudrid kvad sedan kvädet så fagert och väl att ingen som var där menade sig ha hört ett kväde sjunget med fagrare ljudklang. Spåkvinnan tackade henne för kvädet och sade att redan många av hennes väsen sökt sig dit då de tyckt kvädet var så fagert och så väl framfört. – "Och de ville först skiljas från oss och inte ge oss lydnad", sade hon. "Och själv ser jag nu mycket tydligt många ting som förr var mig fördolda och mycket annat jag inte tänkt på. Dig kan jag säga, Torkel, att nöden inte kommer att vara längre än i vinter, och allt blir bättre så snart det går mot vår. Och den farsot som här legat över er kommer att bättras fortare än man väntar. —" Sedan gick folket i tur och ordning fram till spåkvinnan och envar sporde det han var mest nyfiken att få veta. Hon visste mycket att förutsäga och det slog också mest in det hon sade.

(Kuusi/Honko, s. 25-26)

Ur KALEVALA

Ur FÖRSTA SÅNGEN,
Luonnotar och Väinämöinen

Hällom nu varann i handen, flätom våra fingrar samman,
för att sjunga sköna sånger, för att bjuda av det bästa,
åt de huldaste till hugnad, visdomsråd åt våra vänner
i den ädla ungdomsskaran, folkets yngsta åldersfloccar –
alla dessa ursprungsorden, sångerna, som vi ha samkat
från den vise Väinös gördel, under Ilmarinens ässja,
ifrån Kaukomielis svärdsudd, Joukahainens bäges bärvidd,
alltfrån Pohjas åkerrenar; Kalevalas karga moar.

Dessa sjöng min fader fordom, då han formade sitt yxskaf,
dessa mälte mor min också, när hon snurrade sin slända,
då jag bara ver en byting, liten mjölktrut, litet filskäg,
kröp och kravlade på golvet framför fötterna på far min.

Sampo saknade ej sånger, Louhi led ej brist på lövlor:
Sampo åldrades i sånger, Louhi fann sin död i lövlor,
Vipuinen i visdomskväden; Lemminkäinen dog i lekar.

Jag har sport att så det ordats, så har jag hört kväden
kvädas:

Ensam plägar natten nalkas, ensam brukar dagen bräcka,
ensam föddes Väinämöinen, kom ursångaren till synes,
född utav en märklig moder, utav Ilmatar den ädla.

Luonnotar, den ädla ungmön, hon var himlarymdens dotter.
Länge levde hon i kyskhet, höll i helgd sitt ungmölofte
där på luftens långa gårdar, himlarymdens höga slätter.

Tiden tycktes henne långsam, livet kändes tungt att leva,
då hon alltid dvaldes ensam, levde jämt som enslig ungmö
där på luftens långa gårdar, höga himlens ödevidder.

Se, nu sänker hon sig neder, hon vill vila ibland vågor
på det öppna havets yta, de stora vida vattnen.

Plötsligt kom en kraftig kustvind, våldsamt väder ifrån öster,
som kom sjön att sjuda mäktigt, bragte böljorna i svallning.
Vinden förde flickan framåt, ungmön vaggades av vågen,
drevs omkring bland blåa böljor, havets vitskumstänkta vågor;
blåsten blåste henne dräktig, hon vart havande av havet.

Ungmön bar den hårda buken, bar sin fyllda kved med kvidan
sju århundraden till ända, under nio mänskoåldrar –
men det blir ej någon barnbörd, fostret varder icke framfött.

Mön drev kring som vattenmoder, sam i öster, sam i väster,
i nordväst och söder sam hon, sam åt alla himlastränder
i de värsta födslovåndor, med sitt heta, bittra bukrev –
men det blir ej någon barnbörd, fostret varder icke framfött.

Sakta snyftar hon och gråter, säger så, tar så till orda:
"Stackars jag, som så får färdas i min ungdoms olycksdagar!
Ack, vad har jag råkat ut för – att för evigt utan hemvist
föras jämt av vinden framåt, vaggas ständigt utav vågor
här på dessa vilda vatten, ute på det öppna havet!

Bättre vore det förvisso att som luftens ungmö leva
än det är att nu och alltid simma kring som vattenmoder.
Kölden plågar mig, det kännes dystert att av vinden drivas,
att för jämnan bo bland böljor, alltid vältra sig i vattnet.

Ukko, o du gud därovan, du, som håller himlen uppe!
Kom hit ned, det är av nöden, kom till mig, då jag dig kallar,
fräls du flickan ifrån faran, kvinnan ifrån kvedens plåga!
Hasta hit så fort du hinner – ännu fortare behövs du!"

Än en liten tid hann lida, än förrann en ringa tidrymd;
knippan kom, den flinka fågeln, flög och klingade i rymden
sökande ett rum för redet, letande ett land att bo på -
flög i öster, flög i väster, vände åt nordväst och söder,
hittade ej minsta hålla, inte ens det sämsta ställe,
där hon kunde ta sin tillflykt, kunde bygga sig en boning.

Långsamt glider hon i luften, grubblar för sig själv och
grunnar;
"Bygger jag i vind mitt viste, ibland böljorna min boning,
stjälper vinden lilla vistet, boningen förs bort av böljan."

Hände så att vattenmodern, vattenmodern, luftens ungmö,
höjde ena knät ur havet, skulderbladet upp ur böljan,
till en nästeplats åt knippan, till ett eftertraktat tillhåll.

Knippan, denna fagra fågel, glider långsamt fram och grunnar,
varsnar vattenmoderns knäskåln ibland havets blåa böljor,
tar den för en gräsrik tuva, tror det är en saftig torva.
Långsamt glider hon och grunnar, sänker sig till sist på
knäskåln -
rustar sedan där sitt rede, värper där de gyllne äggen;
sex av äggen voro guldägg, sjunde ägget var ett vindägg.

Knippan reder sig att riva, värmer upp den kalla knäskåln,
ruvar en dag, ruvar två dar, ruvar nära nog den tredje.
Men då märker vattenmodern, vattenmodern, luftens ungmö,
att hon börjar bliva brännhet, hennes fina hud förkolnar:
tror att knät har börjat brinna, alla hennes senor smälta.

Kraftigt ryster hon på knäna, lyfter plötsligt sina lemmar -
äggen vältrades i vattnet, hävdes ut bland havets böljor;
alla äggen gingo sönder, skalen splittrades i spillror.

Äggen råka ej i ävjan, spillrorna gå ej till spillo,
smulorna bli ej försmådda, skärvorna bli sköna stycken:
Undre halvan utav ägget blir till moder Jord därnedan,
övre halvan utav ägget blir till himmelen i höjden;

överdelen utav gulan blir till sol, som steker ljuvligt,
överdelen utav vitan blir till månens matta skiva,
allt vad brokigt är i ägget blir till stjärnor högt på himlen,
allt svartaktigt i det ägget blir till mörka moln i rymden.

Tiden skrider allt omsider, åren lida ännu längre
i den nya solens strålgång, nya månens matta skimmer;
ständigt simmar vattenmodern, vattenmodern, luftens ungmö,
på de vida, lugna vattnen, ibland töckenhöljda böljor,
framför henne våta vattnet, bakom henne klara himlen.

När nu nio år ha ändats, i den tionde av somrar
lyftes huvudet ur havet, höjes hennes höga hjässa;
hon vill föda fram sitt foster, bringa barnet upp i dagen
på den stora fria fjärden, ute på det öppna havet.

Där hon hastigt vred på handen ordnade hon näs och uddar;
där hon nådde till med tårna formade hon fiskegölar;
där hon sam och dök för ro skull gröptes djupa vattengropar.
Där hon låg mot land med sidan gjordes jämna, släta stränder;
där hon nådde land med foten, dit förlades vida varpstråk;
där hennes huvud slog mot stranden formade hon breda
bukter.

Sedan sam hon längre utåt, stannade på stora havet;
bådor byggde hon i havet, byggde blindskär under vattnet,
stora fartygs strandningsställen, många goda sjömäns gravar.
Alla öar äro redda, bådorna i havet bragta,
himplens stötestolpar ställda, fasta marken född av maktord;
stenarna ha märkts med strimmor, berg och hållar ha fått
fårer –

Vänämöinen blir ej framfödd, ännu syns ej urtidssiarn.

Gamle vise Vänämöinen dröjer kvar i moderskveden
ända sedan tretti somrar, lika många vintrar jämväl,
på de vida, lugna vattnen, ibland töckenhöljda böljor.

— — —

Sedan störtar han i havet, vänder han sig rätt mot vågen;
mannen hamnar nu i havet, hjälten varder böljors byte.

Han låg där och drev i fem år, så i fem år som i sex år,
så i sju år som i åtta, tills han hamnar på en havsfjärd,
tills han når en namnlös udde, landar på ett trädlost fastland.

Det var Väinämöiens upphov, det var så den djärve skalden
föddes av en märklig moder, utav Ilmatar den ädla.

(Collinder, s. 17-22)

Ur FEMTONDE SÅNGEN

Lemminkäinenens moder

Muntre Lemminkäinenens moder satt i sorgsna tankar hemma:

"Var kan Lemminkäinen vistat, vart är väl min Kauko
kommen,

då han ej syns återvända ifrån sina fjärran färder?"

Kyllikki, den väna kvinnan, sade så, tog så till orda:

"Nu har jag nog mist min make, nu är min fagre Kauko faren
på en rastlös, rolös resa, vägar utan återvändo –
ty det dryper blod av borsten, sårsvett sipprar ifrån kammen."

Lemminkäinenens gamla moder sveper kläderna omkring sig,
ger sig ut på enslig resa; hastigt går hon, fort går färden,
marken dånar dovt av stegen, svackor stiga, backar sänkas,
höglänt mark blir mycket lägre, låglänt mark blir mycket
högre.

Gumman går och letar länge, finner ej den fjärran farne;

på sin stig hon mötte Solen, bugade sig för Solen:

"Goda Sol, du gudasända, kanske du har sett min gosse –
har du mött mitt gyllne äpple, sett den starka silverstaven?"

Solen visste vad som timat, Solen svarade och sade:

"Stackars du, din son är dödud, han har blivit dräpt och
drunknat

i den svarta Tuoniströmmen, Manaälvens mörka vatten;
han har farit utför forsen, släpats av den strida strömmen
ända ned till Tuonis trakter, bort till Manas mörka eda.”

Lemminkäinens gamla moder började nu gråta bittert,
gick till smeden i hans smedja: ”Ilmarinen, smed bland
smeder,
som du smitt i går och fordom, så må ock i dag du smida –
hamra mig en kopparharka, gör en harv med gjutjärns-pinnar,
pinnar hundra famnar långa, skaftet helst femhundra
fannar!”

Mästersmeden Ilmarinen, han som smidde himlavalvet,
hamrade en kopparharka, satte gjutjärnsfingrar på den,
hundra famnar långa fingrar, skaftet blev femhundra famnar.

— — —

Lemminkäinens gamla moder tog den tunga gjutjärnsräfsan,
sökte så sin son med räfsan, sökte i den strida forsen,
i den vilda strömmens virvlar, fann ej något spår av sonen.
Sedan gick hon utför älven, gick och vadade i vattnet,
steg i sjön till strumpebandet, gick till höfterna i havet.

Modern sökte efter sonen längs den svarta Tuoniströmmen,
rakade med räfsan motströms, drog en gång och drog ånyo,
fick så fatt på sonens skjorta till sin stora sorg och ängslan –
rakade på nytt med räfsan, fick så fatt i hatt och strumpor,
såg med sorg på sonens strumpor, såg med ängslig häg på
hatten.

Hon gick ännu längre utför, längsmed Manalandets eda,
räfsade i strömmens riktning, tog ett räfstag tvärsför
strömmen,
tog ett tredje tag på snedden; vid det tredje taget såg hon
att det satt ett sädesknippe på den stora räfsans pinnar.

Knappast var det dock ett knippe: Ömselynte Lemminkäinen,
sköne, karske Kaukomieli, hade nu på harkan fastnat –
fastnat med ett namnlösfinger och en tå på vänstra foten.

Ömselynte Lemminkäinen, Kalevainen, kom till synes
i den höga kopparharkan på den öppna vattensytn;
en och annan småsak fattas: ena handen, halva huvut,
många andra mindre delar, livet saknades tillika.

Modern grubblar nu och grunnar, säger sedan under tårar:
"Kan det bli en karl av detta, kan på nytt en hjälte göras?"

Korpen kom och hörde henne, korpen svarade och sade:
"Inte dög han då han dräptes, inte sen han kommit åter;
siken åt ju upp hans ögon, gäddan har fläkt upp hans axlar.
Häv du karlen ut i havet, vräk honom i Tuonis vatten –
han kan bli en torsk törhända eller ock en väldig valfisk."

Lemminkäinens gamla moder vräker ej sin son i vattnet;
hon tar än en gång och gräver med sin stora kopparräfsa
i den svarta Tuoniströmmen, längsmed likaväl som tvärsför,
får en hand och halva huvut, hon får hälften av ett ryggben,
ena sidan med dess sidben, många andra mindre delar –
sätter därav samman sonen, söker laga Lemminkäinen.

Kött vid kött hon lade listigt, ben vid ben med lätta händer,
satte lederna tillsammans, så ock sönderslitna senor.
Hon förbinder brustna ådror, knyter till om deras ändar,
läser över ådertråden, säger därvid dessa orden:

"O, du ädla åderkvinna, Suonetar, du fagra hushfru,
du som spinner goda senor på din stora sköna slända,
på din kopparskodda spånten med det runda gjutjärnshjulet,
kom nu hit, ty här du tarvas, kom till mig då jag dig kallar,
med ett knippe starka senor, med en bindvävsbunt vid barmen,
för att sömma samman ådror, knyta knut på deras ändar,
i de stora djupa såren, i det röda köttets revor!

Där en sena slitits sönder, skall den skarvas med en annan;
där man skurit av en åder, sätt den samman med en annan;
där för mycket blod fått flöda, dit må annat blod bli gjutet;
har en knota blivit krossad, lägg med lätt hand dit en annan,

har ett stycke kött försvunnit, lägg ett nytt på samma ställe –
så må allt bli läst och signat, allt bli satt på rätta stället,
ben mot benen, kött mot köttet, leder läggas emot leder!”

Lemminkäinenens gamla moder hjälpte så den unge hjälten
till hans forna sköna skepnad, till hans förra ädla åsyn.
Alla ådror fick hon läkta, deras ändar sammansydd –
mannen har ej mål i munnen, sonens tunga är ej talför.

— — —

Sedan smorde hon den slagne, oljade den illa farne,
läkte alla bräckta leder, botade hans brutna lemmar;
smorde nedtill, smorde upptill, strök med salva omkring
midjan –

sedan manar hon och säger, tar för sin del så till orda:
”Res dig ur din dova dvala, vakna ur den tunga sömnen!
Upp från onda olycksbädden, lämna detta leda läger!”

Mannen reser sig från marken, vaknar ur sin dova dvala;
nu förmår han åter mäla, kan med egen tunga tala:
”Länge låg jag sänkt i vanmakt, mycket länge har jag legat;
söt var sömnen som jag njutit, djupt och ljuvligt har jag
sovit.”

— — —

Lemminkäinenens gamla moder vaggade sin unge ättling
tills han fick sin förra styrka, återfick sin forna skepnad,
tills han blev en smula bättre, fagrare än förr han varit;

(Collinder, s. 103-111)

Ur FYRTOSJÄTTE SÅNGEN

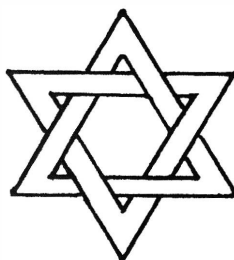
Björnfesten

Björn, var hälsad och välkommen!
Räck mig kära vän och älskling
dina fingrar till försoning!
Ge mig handen, son av Käyrö,
räck mig ramen till ett handslag,
krama till med furugrenar!
Jag har inte gjort dig illa
inte han jag har i sällskap;
själv du vacklade från kvisten,
själv du stupade av stocken,
stötte hål på hallonmagen,
på din gyllene puckel.

Skogens gubbe, gamle gråskägg,
skogens gyllene konung,
silverhåriga härskare,
det var inte jag som slog dig,
inte heller han, den andre;
själv du vacklade från kvisten,
själv de stupade från stocken,
ramlade av björkens buktning,
slant från den krokiga alen
– höstens nätter är mörka,
höstens granris är slipprigt!

(Kuusi/Honko, s. 37-38)

JUDENDOMEN

Judendomen är en religion med lång historia. Ursprunget finns i det forna Palestina för mer än 3000 år sedan. Religionen har genomgått många olika utvecklingsskeden men har ändå bevarat sin särart. Hit hör tron på en gud, Jahve, och lagen, tora. Idag finns många olika riktningar inom judendomen. En del är konservativa och håller sig strängt till gamla traditioner, andra är liberala och låter religionen influera det dagliga livet i endast ringa mån. Ur judendomen har både kristendomen och islam utgått. Man kan påstå att man inte förstår dessa två religioner utan kännedom om judendomen. Det är viktigt att notera både likheter och olikheter. Idag finns omkring 14 miljoner judar i världen.

Med judendom avses det judiska folkets historia, religion, kultur och dess samhällsförhållanden. Ordet "judisk" hade ursprungligen betydelsen "judeisk", vilket syftade på Judeen i den södra delen av Palestina. Den geografiska aspekten på religionen var och är delvis ännu mycket viktig för judendomen. "Judendomen" är då det judiska folkets religion, fastän termen aldrig förekommer i Bibeln eller i den klassiska judendomens källor. Ordet är ursprungligen grekiskt (senare latinskt: judaeus) och användes av de hellenistiska judarna för att beskriva sitt sätt att dyrka Gud. De som bekände sig till judendomen kallades ibland också *hebreer* och *israeliter*. Hebreer kommer från en semitisk bestämning för ett språk i Palestina. Hebreiska betecknar fortfarande det språk som Gamla testa-

mentet är skrivet på och som i modern tid återupplivats som talspråk i staten Israel. *Israel* ("den som kämpat med Gud") kommer från det namn som patriarken Jakob fick enligt Gamla testamentet. Det är fortfarande judarnas religiösa benämning av sig själva.

Det förlovade landet som hebreerna bebodde i forna dagar har också betecknats på olika sätt. Kanaan var ursprungligen beteckningen på en av de större grupperna som bodde i området redan innan Israels folk anlände. Palestina är ett annat uttryck som går tillbaka på filisteerna, ett folkslag som bebodde landet och som israeliterna utkämpade många kamper med enligt Gamla testamentet. Själva landet kallas ju också Israel och har blivit beteckningen för den moderna judiska staten i området.

Israel och toran

Det finns flera judiska trosbekännelser. En av de viktigaste är Shma' Jisra'el, "Hör Israel..." som återfinns i 5 Mos. 6:4ff. Trosbekännelsen har inte samma centrala ställning i judendomen som i kristendomen. Centrala tankegångar finns dock. Hit hör att Gud är en, att det finns en tora, som uppenbarats för Israel samt att det åligger människorna, i synnerhet judarna att följa Guds bud. Den klassiska judendomens viktigaste källor är **tanak**. Ordet är en sammansättning av tre begynnelsebokstäver i var sin del av verket: *Ta* (Tora eller de fem Moseböckerna), *Na* (Neviim eller profeterna) samt *K* (Ketuvim eller Skrifterna). Tanak är judarnas Bibel och lika med de kristnas Gamla testamente. Till de klassiska skrifterna hör vidare **Talmud** som är en omfattande lagsamling med utläggningar. Den fick sin slutliga bestämning ca 600 år e.Kr. Där ingår en äldre del kallad *Mishna* som uppstod i Palestina ca 220 e.Kr. Slutligen har vi **Midrash** som är en samling av bibelutläggningar och berättelser från olika tider.

Toran gavs åt Israel på Sinai berg när förbundet mellan Gud och Israel instiftades. Enligt traditionen har den dock funnits till redan vid

världens skapelse som Guds plan eller ritning. Den är därmed avsedd för alla folk. Enligt en tradition gav Gud toran åt Israel först efter att han erbjudit den åt andra folk i tur och ordning. Men inget av dem ville ta emot den. Toran är därför ett slags "belastning" för Israel. Utforskandet av den och efterföljandet av dess bud (mitsvot) kräver ansträngning. Men tora kan också uppfattas som en dyrbar skatt som det är ett privilegium att äga. Den innehåller vishet och sanning. Det är judarnas plikt att följa torans befallningar. På detta sätt håller de fast vid förbundet mellan Gud och Israel.

Guds namn skrivs med konsonanterna JHWH (uttalas ofta bland icke-judar: Jahve). Namnet hålls så heligt att det inte uttalas. I stället säger man Adonai, Herren, eller Elohim, Gud. Man kan också använda en omskrivning såsom namnet, platsen, himlen eller närvaron. Inom judendomen understryker man att Gud är en. Han är inte flerfaldig och endast honom skall man dyrka. Det framgår också ur trosbekännelsen som börjar: "Hör Israel! Herren, vår Gud, är en (den ende)".

Guds grundläggande egenskaper är rättfärdighet och barmhärtighet. Ordet för tro på hebreiska, 'emuna, betyder inte så mycket hålla för sant som hoppas på eller lita på. Den som har verklig tro tackar Gud också i motgången. Men juden stöter ofta på *teodicéproblemet*, dvs. frågan varför det händer så mycket ont i världen om Gud är god och allsmäktig. Delvis har man löst problemet genom att hänvisa till den kommande världen där de goda skulle få belöning och de onda sitt straff. Särskilt brännande har teodicéproblemet blivit i samband med de stora katastroferna som drabbat judarna. En vanlig förklaring är: Israel lider Guds straff därför att det brutit mot hans tora. I samband med andra världskrigets "förintelse" (holocaust) frågade man igen: kan detta längre vara ett straff för något brott? Är Gud kanske inte alls rättfärdig? "Förintelsen" har lärt judarna att de inte får förlita sig på någon annans makt eller någon ideologi. Alla svek då de bäst skulle ha behövts. Det enda återstående alternativet är att hålla fast vid den egna tron, judendomen.

I den klassiska judendomen är *eskatologin* central. Kristendomen hade utgått från judendomen och blev en konkurrent till denna på ett helt annat sätt än vad de gamla religionerna i romarriket var. Frågan blev därför för en jude om Gud förkastat sitt utvalda folk. När tänkte han sända sin Messias för att rädda Israel? Många uppfattade det så att villkoret för att Gud skulle sända Messias var att Israel helt skulle hålla toran. Messias skulle komma om hela Israel fullständigt skulle hålla två sabbater efter varandra. "Messias dagar" betyder den tid då Israel befrias från förtryck i sitt eget land. Givetvis funderade man också över den enskilde judens öde i livet efter detta. Härför behövs också toran, eftersom den visar vägen till helighet och rättfärdighet.

Tiden efter "Messias dagar" kallar man "den kommande världen". Då verkställs domen: de rättfärdiga kommer direkt till paradiset och de gudlösa hamnar i helvetet. Enligt en uppfattning får "hela Israel" och de "rättfärdiga hedningarna" en plats i den kommande världen. Uppståndelsen sker i Israels land. De som dör i andra länder transporteras i underjordiska tunnlar till Israel och uppstår där. Mellan de helt rättfärdiga och de helt gudlösa finns sådana vars öde var problematiskt. De utgör kanske i grunden majoriteten. Åsikterna om denna grups öden har varierat men oftast har man ansett att Gud själv lär dem torans hemligheter och de räddas till slut.

Det bör tilläggas att det inom judendomen finns en rik flora av föreställningar om livet efter detta och dess förhållande till livet på jorden. Mycket av materialet är att uppfatta som spekulationer och legender. De används ofta för att ge färg åt berättelser och litterära skapelser. Lärdomen är i övrigt ett stort judiskt ideal. Att studera tora har därför alltid uppfattats som viktigt. Senare har något av detta ideal överflyttats på andra studieområden. Detta lärdomsideal är förmodligen en förklaring till judarnas spektakulära framgångar inom vetenskap och konst.

Israels land

Frågan om det utlovade landet är centralt i den judiska traditionen. Redan i samband med patriarken Abraham står det i 1 Mos. 12:1: "Lämna ditt land, din släkt och ditt hem, och gå till det land som jag skall visa dig". Att det är fråga om Kanaans land framgår av de följande verserna och av många andra texter. Detta land skulle bli Israels land för evig tid. Vid det här löftet håller judarna fast. Det är dock förbundet med villkor: folket måste hålla Guds tora, annars fördriver han det från landet. När en del av folket fördes i exil till Babylonien uppfattades det som ett straff för att folket brutit mot förbundets stadgar (Jes. 6:11-12). Likväl lovade profeterna att Israel snart skulle få återvända ur exilen (Jer. 31:15-22).

Det har räknats ut att ca en tredjedel av innehållet i toran har med Israels land eller med templet att göra. Fastän templet inte längre finns, betraktas bestämmelserna ändå inte som föråldrade. Judarna skall i den messianska tiden återvända till sitt eget land, templet skall återuppbas och toran kan igen helt följas. Under den judiska förskingringen, **diasporan**, har tanken om återvändandet ständigt funnits där. Den är en fast beståndsdel i den judiska liturgin. Man nämner om den i dagliga böner, i påskberättelsen och i samband med minnesdagen för templets förstörelse. Utan dessa böner i vilka man dag efter dag nämnt Israels land, är det svårt att tänka sig att hoppet om ett återvändande skulle ha hållits levande ända till våra dagar.

Judisk etik

Människan är enligt judisk syn både kropp och själ. Hon styrs av den goda driften och av den onda. Kroppen förknippas inte ensidigt med den onda. Det onda och det goda kan antingen föra människan närmare ett liv enligt toran eller fjärma henne från det. Också den onda driften kan alltså åstadkomma goda resultat. Sexualiteten ansågs re-

dan i den antika judendomen ha en positiv uppgift. Ledde den dock till att man försummade toran, ansågs den ha förvandlats till något negativt.

Könsskillnaderna hör till skapelseordningen. Det åligger mannen att ägna sig åt gudstjänsten och studera toran. Buden gäller också kvinnan men hennes uppgifter finns dock framför allt i hemmet och i barnafostran. Modern skall lära sina döttrar deras uppgifter i hemmet och fadern skall instruera dem i toran. De här rollerna har man dock i modern tid börjat ändra på. Kvinnor kan i vissa riktningar läsa toran i gudstjänsten och till och med fungera som rabbiner.

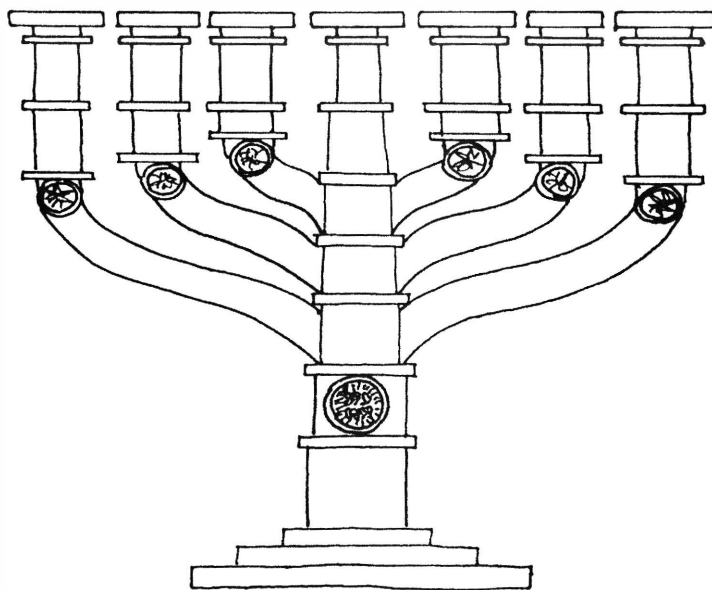
Att leva rättfärdigt är viktigt för en jude. Livet här blir då en förgård till det kommande. Judarna tror inte på en återfödelse, ej heller på en trosrättfärdighet som de kristna. Människan är till hälften god och till hälften ond. Men enligt en klassisk föreställning bör vågen i alla fall väga över på den goda sidan. Det här är möjligt genom *omvändelse*. Man räknar med en fri vilja.

Guds nåd och förlåtelse är viktiga för juden. De hjälper honom att börja på nytt och klara sig bättre. Människan har alltid någon andel och förtjänst i de goda gärningar hon utför. Någon arvsynd finns inte. Människan syndar såsom Adam, men inte på grund av Adam. Människan kan stå emot själviskheten och andra laster. Guds nåd blir ett svar på hennes ansträngningar och omvändelse.

Det rätta levnadssättet är viktigt inom judendomen. Genom att följa torans bud kan människan förhålla sig rätt gentemot Gud och sina medmänniskor. Buden är både rituella och moraliska. Man kan inte välja ut en del bud. Alla skall i princip följas. Fastän alla bud egentligen är likvärdiga, har man redan tidigt sammanfattat toran i några få bud. Liksom Jesus har den berömde rabbi Akiva formulerat följande maxim: "Det som skadar dig själv skall du inte göra mot din medmänniska. Detta är toran, resten är kommentar. Gå och studera!"

Första templets tid (ca 1000-586 f.Kr.)

Israels folk uppstod då en rad stammar förenades och valde David till sin gemensamma kung omkring 1000 år f.Kr. Då infördes en monoteistisk kult i Jerusalem. Man dyrkade Jahve i det första templet som byggts under Davids sons, Salomos tid ca 960 f.Kr. Detta första israelitiska kungadöme delades omkring 930 i två delar: **Israel** (Nordriket) och **Juda** (Sydriket). Det första gick under år 721, då assyrierna erövrade det. Det andra bevarade sin självständighet till år 586, då nybabilonierna förstörde Jerusalem och dess tempel. Kungainstitutionen kvarlämnade bestående drag i den judiska religionen. Hit hör väntan på Messias och den judiska historien känner många försök att återuppliva kungadömet.

Menorah

Judendomens uppkomst är svår att datera till någon bestämd tidpunkt. Själva anser sig judarna härstamma från Abraham. Folket anses ha uppkommit i samband med att judarna lämnade Egypten. Den judiska religionens uppkomst åter brukar sättas i samband med givandet av toran på Sinai berg. Historiskt är det svårt att säga något säkert om dessa frågor. I den vetenskapliga litteraturen talar man om **judendomen** från den tid då Moseböckerna samlats och fått en auktoritativ ställning i religionen. Det här skedde ca 450-400 f.Kr, dvs. vid den tid då Esra och Nehemja sändes från Persien till Judeen för att ordna upp det religiösa och sociala livet där efter exilen i Babylonien. Den här tiden har därför en stor betydelse för judendomen. Man började då samla de gamla religiösa traditionerna i skriftlig form. På basen av de här traditionerna uppstod det judiska samhället på nytt men utan kungadöme och politisk självständighet.

Andra templets tid (586 f.Kr.-70 e.Kr.)

Det andra judiska templet blev färdigt ca 515 f.Kr. Försöken att återupprätta kungadömet och Davids dynasti misslyckades. Judeen blev en teokrati, vars överstepräst även fungerade som världslig ledare. Om 300-talet f.Kr. vet vi inte mycket, därför att källor saknas. I mitten av århundradet inträffade dock den slutliga schismen mellan *samarierna* och judarna. De hade legat i konflikt i århundraden. Samariernas kult ansågs av judarna vara oren, därför att assyrierna på 700-talet erövrat Nordriket och flyttat in en befolkning som dyrkade främmande gudar. Därför tillät inte de judar som återvände från exilen samarierna att offra i Jerusalems tempel.

År 332 f.Kr. nådde Alexander den stores fälttåg Palestina. Efter hans död 323 delades de erövrade områdena i tre olika kungadömen. Palestina kom i början att tillhöra det ptolemeiska riket med centrum i Egypten.

År 198 erövrade seleukiderna med Damaskus som centrum Palestina, som nu blev en del av deras rike. Seleukiderna blandade sig allt kraftigare i judarnas inre angelägenheter i sin strävan att utbreda den hellenistiska kulturen och religionen. Judarna gjorde på 160-talet uppror då seleukidernas kung Antiochos IV under ett fälttåg till Egypten två gånger skändade Jerusalems tempel, förbjöd de dagliga offren, sabbatsfirandet och omskärelsen. I templet infördes en kult för Zeus Olympios. Motståndet blev hårt. I den lilla byn Modein började upproret som kom att ledas av Judas Makkabi. Han återerövrade Jerusalem, renade templet och återinförde den traditionella Jahve-kulten. Som en följd av flera årtiondens kamp fick judarna slutligen övertaget i hela Palestina och **mackabeerna** grundade ett eget kungadöme (den hasmoneiska dynastin). Självtändighet uppnådde de på 140-talet och riket utvidgades så att det på 80-70-talen var lika stort som Davids rike på sin tid. Detta judiska kungadöme dukade dock under för romarna år 63 f.Kr. Under de följande hundra åren härskade Rom över Judeen antingen genom en ståthållare eller genom en vasallkung. Den mest kända av vasallkungarna var *Herodes den store* (37-4 f.Kr.), som bl.a. utvidgade tempelplatsen, renoverade och förskönade tempelbyggnaden. Under hans tid uppträdde Jesus, kristendomens centralgestalt. Jesus är således född minst fyra år f.Kr.

Judendomen utvecklades under andra templets tid i riktning mot större pluralism. Historikern Josefus omnämner fyra olika riktningar bland judarna i Palestina. **Fariseerna** var en grupp som betonade kulturell renhet. Men hjälp av den muntliga traditionen försökte de tillämpa toran på nya förhållanden. **Sadduceerna** utgjorde den konservativa tempelarikokratien. De vinnlade sig om goda förhållanden till Rom. **Esseerna** bildade slutna brödraskap, där man följde stränga renhetsföreskrifter och opponerade sig mot tempelkulten. Kända har de blivit under senare årtionden genom att de var invånare i *Qumran*, där man hittat värdefulla dokument från deras tid. **Seloterna** var politiska och nationalistiska motståndsmän som gjorde uppror år 6 e.Kr.

Som en följd av upproret mot romarna förstörde dessa Jerusalems tempel år 70 e.Kr. Då blev praktiskt taget endast den fariseiska riktningen kvar där. Ur dess andliga arv utvecklades den s.k. klassiska judendomen. Man räknar med att ca en halv miljon judar dödades under detta krig. Den skatt som tidigare hade erlagts till Jerusalems tempel förvandlades nu till en "judeskatt" (*fiscus judaicus*) som erlades till Zeustemplet i Rom.

Mishnas och Talmuds tid (70-640 e.Kr.)

Templets förstörelse var även religiöst sett en omstörtande händelse. Judarna kunde härefter inte längre utföra sina offer i templet. Synagogorna som utvecklats utanför Palestina, blev nu centrum för den judiska religionen. Man började samla och utveckla den muntliga traditionen. Lärosätena var den högsta judiska domstolen. Ett lärosäte leddes av en Nasi', "furste" eller "patriark", som var en lärd auktoritet och vars ställning erkändes av romarna. Judarnas förhållanden försvårades emellertid på nytt och ett uppror utbröt år 132. Det krossades år 135.

Förhållandena i Persien var gynnsammare för judarna än i Palestina. Den stora judiska diasporan i Persien hade under lång tid mottagit impulser från judenheten i Palestina. Omkring år 140 erkände den persiske konungen den judiske exilarkens ställning, så att han kom att motsvara patriarken i Palestina. Exilarken var likväl mera en jordisk furste än en lärd auktoritet. Småningom uppkom även i Persien lärosätena som med tiden fick allt större betydelse.

Judarna spriddes under denna tid geografiskt men behöll ändå religiöst sett sin enhetlighet. Det förklaras genom det stora inflytande som lärosätena i Palestina och Persien utövade.

Enligt judisk tradition mottog Mose samtidigt såväl den skriftliga toran (Moseböckerna) som den muntliga. Den sistnämnda fick skriftlig utformning i *Mishna*, *Talmud* och *midrashlitteraturen*. Det här skedde

flera århundraden efter Bibelns tillkomst. Den första samlingen, Mishna, blev färdig omkring 200 e.Kr. i Palestina. Dess komplement Tosefta och den Palestinska Talmud avslutades ca 400 e.Kr. Den Babyloniska Talmud blev färdig först omkring 600 e.Kr.

Judarna drog till en början fördel av det ekonomiska och kulturella uppsving som de kristna förde med sig i Palestina. Om det vittnar bl.a. de på 300-talet i Galileen byggda synagogorna. Den rabbiniska lärdomen och den hebreiska poesin blomstrade denna tid.

Förhållandena för judarna försämrades drastiskt efter det att kristendomen blivit det romerska rikets officiella religion. Judendomen blev dock inte förbjuden på samma sätt som andra icke-kristna religioner men övergång till judendom och äktenskap mellan judar och kristna blev förbjudet i lag. Man fick inte heller uppföra nya synagogor.

År 395 delades det romerska riket i Västrom och Östrom. Palestina blev en del av Östrom, dvs. det bysantiska kejsardömet med säte i Konstantinopel.

Det judiska patriarkatet i Palestina upphävdes år 425. Den för judarna negativa utvecklingen fortsatte och på 500-talet stiftade kejsar Justinianus en ny serie judefientliga lagar. Den här lagsamlingen har stått modell för senare lagstiftning mot judarna i kristna länder.

Den klassiska tiden (640-1789)

År 614 angrep perserna det bysantinska kejsardömet. Med judisk hjälp lyckades de erövra Palestina. Som tack för detta fick judarna för tre år framåt självstyre i Palestina (614-617). Men kriget fortsatte, bysantinarna återerövrade Palestina och utkrävde en blodig hämnd. År 638 erövrades området av muslimerna, som från Damaskus även styrde den arabiska halvön, Persien, Syrien och Egypten samt trängde in i Nordafrika.

Islam betraktade judarna och de kristna som "bokens folk", men Bibeln var för dem ett passerat stadium av den gudomliga uppenbarelsen.

Judarnas ställning reglerades av det sk. *Omar-fördraget*, i vilket de klassificerades som **dhimmi**, dvs. skyddsfolk. Det här förutsatte att de inte fick bygga nya synagogor, att de måste förrätta sin gudstjänst diskret och på andra sätt visa sin underordnade ställning. Till muslimer skulle de betala personskatt och egendomsskatt. I gengäld garanterades deras säkerhet till liv och egendom. De fick också en vidsträckt självstyrelse med rätt att leva i enlighet med sina egna lagar. I detta avseende hade judarna i muslimska länder betydligt bättre förhållanden än i kristna.

Både i kristna och i muslimska länder förbjöds judarna ofta att äga jord eller också gjordes beskattningen så hård att jordbruk blev omöjligt för dem. Som en följd av detta kom de att flytta till städerna och började alltmera ägna sig åt handel. Judiska handelsmän förmedlade varor till Europa, Främre Orienten och Nordafrika via Medelhavshamnarna. Det var relativt lätt för judarna att skapa en handelsorganisation, eftersom judarna i skilda länder hade ett gemensamt språk, hebreiska, och man i handeln dessutom kunde följa den talmudiska lagstiftningen. Kristna och muslimska handelsmän förstod däremot sällan varandras språk vilket försvårade handelsumgänget. Dessutom låg de ofta i krig med varandra, medan judarna oftast kunde hålla sig utanför sådana konflikter. Judarnas handelsdominans räckte så länge som muslimerna behärskade sjöfarten på Medelhavet. När de italienska handelsstäderna uppkom, förlorade judarna sin ställning och måste i stället koncentrera sig på handeln med Fjärran Östern.

På 700-talet uppstod den *karaitiska* sekten som förbjöd den muntliga toran och erkände bara Tanak, vars text den noگا försökte bevara. Den utgjorde länge ett allvarligt hot mot den rabbinska teologin. I Palestina förintades karaiterna i samband med det första korståget (1096-99), men ännu på 1200- och 1300-talen blomstrade rörelsen i Egypten och Bysans. Numera finns det små karaitiska grupper i Israel, Polen, Litauen och på Krim.

Judarnas första stora centrum i Europa uppstod i *Spanien*. När goterna antagit den katolska tron blev judarna tvungna (från år 613) att

välja mellan dopet och landsförvisningen. Därför är det lätt att förstå att muslimernas ankomst (år 711) hälsades med glädje. För judarna innebar muslimernas herravälde betydligt bättre förhållanden: de fick fritt utöva sin religion och sina näringar. Spanien blev från år 755 emiratet *al-Andalus*, vars huvudstad var Cordoba. Senare delades emiratet i flera furstendömen. 900-1100-talen omtalas som "den spanska guldåldern". Judarna hade lätt att tillägna sig muslimernas språk, eftersom arabiskan är besläktad med hebreiskan. Det underlättades dessutom av att arabiskan fungerade som kulturspråk (*lingua franca*) och inte främst som religionens språk som de kristnas latin. Judarna lärde sig inte bara tala arabiska utan använde det också som sitt kulturspråk. Det uppstod en blomstrande växelverkan mellan judar och muslimer speciellt inom filosofin, språkvetenskapen och naturvetenskapen. Judarna fick som uppgift att översätta arabiska filosofiska texter till spanska. Många av Platons och Aristoteles skrifter blev kända i Europa genom muslimernas och judarnas översättningar. Judarnas egna bidrag märktes mest inom medicinen och naturvetenskapen.

Efter att de kristna återerövrat delar av Spanien lyckades judarna uppnå en betydelsefull ställning också i det kristna Spanien, särskilt i Barcelona. De s.k. *hovjudarna* fungerade som finansiärer och diplomater. Också vid många mellaneuropeiska hov hade judar en liknande ställning. Furstarna såg gärna judar i sådana ställningar eftersom de inte utgjorde något politiskt hot och inte var förbundna med vare sig adeln eller kyrkan. Deras ställning var dock helt beroende av kungarna. De hade framgång bara så länge som de gagnade den regerande fursten.

Situationen för judarna tillspetsades vid mitten av 1000-talet, vilket kom till uttryck t.ex. i blodbadet i Cordoba år 1066, då judarna tvangs konvertera till Islam eller fly ur landet. Nu började judiska bosättningscentra småningom förskjutas norrut och österut. Efter *reconquista*, dvs. den katolska återerövringen av Spanien, fördrev Ferdinand och Isabella (1492) de judar ur landet som inte mottog dopet. Härvid gav

sig Spaniens judar, de s.k. **sefarderna**, i stort antal i väg till Holland, Italien, Grekland och det av turkarna behärskade Främre Orienten och förde med sig sin judiska kultur till nya länder.

I Italien utmärkte sig judarna speciellt inom medicinen. Vid de italienska universiteten fanns många judiska lärare och studenter. Det sägs att det knappast fanns någon påve eller italiensk furste som inte hade en judisk läkare. Judarna anammade också renässanskulturen. Speciellt inom musik och dans var deras insatser betydande, men också t.ex. inom utvecklandet av tryckkonsten.

I Mellan- och Östeuropa hade den s.k. **ashkenasiska** judendomen uppstått. Dess språk var **jiddish**. Dess lärdom begränsade sig till ett intensivt Talmud-studium. Profanvetenskap och skönlitteratur bedrevs inte. Judarnas betydelse i Mellaneuropa kom att märkas främst i hovjudarnas och handelsmännens verksamhet. En allvarlig vändning till det sämre inträdde under korstågstiden. Det första korståget ledde till raa angrepp på judar först i Frankrike och Tyskland, därefter också i Böhmen och Ungern. Fastän kejsaren och furstarna inte godkände dessa övergrepp, kunde de heller inte förhindra dem. År 1099 slutade erövringen av Jerusalem i ett fruktansvärt blodbad. Under det andra korståget (1147-49) lyckades man bättre förhindra övergrepp mot judarna, delvis beroende på att dessa med mutor köpte sig fria. I samband med tredje korståget (1190) förintades i England flera judiska församlingar och sådant skedde senare (1236 och 1360) även i Frankrike.

Angreppen på judarna motiverades bl.a. med påståenden om att de gjorde sig skyldiga till ocker. Vidare menade man att judarna i sina påskritual använde blod av kristna barn (ritualmord), samt att de med kniv genomborrade nattvardsbröd (hostieskändning) för att på detta sätt symboliskt upprepa dödandet av Kristus. Fastän t.ex. biskoparna visste att dessa beskyllningar var grundlösa, hände det ytterst sällan att de tog judarna i försvar. En ny beskyllning uppkom i samband med den s.k. digerdöden (1348). Denna pest dödade ca en tredjedel av Europas befolkning och judarna beskyldes för att ha satt igång den. Man trodde

att de hade förgiftat brunnarna. Eftersom judarna genom sina renhetsföreskrifter klarade sig förhållandevis bra undan smittan ökade detta misstankarna. Svåra förföljelser utbröt som myndigheterna ofta inte vare sig kunde eller ville förhindra.

Ett resultat av förföljelserna blev att judarna slöt sig inom sig själva. Mystiska och apokalyptiska spekulationer om tidpunkten för Messias ankomst började frodas. *Kabbala*-mystiken hade fötts redan på 1000-1100-talen i Provence och Spanien. Dess grundläggande verk, *Sohar* ("Glans"), hade skrivits av Moshe de Leon i Gerona omkring 1280. Genom Isak Luria fick kabbalan i 1500-talets Safed i Palestina en något populärare form. En fanatisk messiansk rörelse, *sabbatianismen*, uppstod vid mitten av 1600-talet i Palestina och Turkiet. Fastän dess upphovsman, Shabbetai Zvi (1626-1676), slutligen konverterade till islam, trodde man på hans messianitet vida omkring bland Europas judar, speciellt i Polen. Där hade kosackhövdingen Bogdan Chmielnicki år 1648 gjort uppror och dödat 100.000 judar. När sabbatianismen visade sig vara en irrlära, utbredde sig en djup pessimism bland judarna.

Omkring 1750 uppstod i Polen och Ryssland den s.k. *hasidismen*, som kan betecknas som en judisk väckelserörelse. Dess grundare var Israel Ben Eliezer (känd under hedersbenämningen *Baal Shem Tov*, "det goda namnets bärare", 1700-1760) och hans viktigaste lärjunge Dov Bär. Till en början uppstod små grupper av *hasidim* ("fromma") som snabbt spriddes. Senare förgrenade sig rörelsen i flera med varandra tävlande riktningar som leddes av var sin dynasti. Fastän hasidismen i mångas tycke var konservativ, förde den med sig mera glädje och spontanitet i den judiska gudstjänsten. Den rönt också ett häftigt motstånd, eftersom många rabbiner ansåg att hasiderna försummade studiet av toran. Detta tillsammans med hasidernas dans och alkoholbruk ansågs direkt utgöra ett hot mot judendomens fortsatta existens.

Emancipationens tid (1789-1917)

Upplysningstiden och judarnas begynnande emancipation mot slutet av 1700-talet underlättade deras medverkan i samhällets olika funktioner. Därmed kom också deras inflytande på den västerländska kulturen betydligt att öka. De yttre förutsättningarna för emancipationen skapades genom den österrikiske kejsaren Josef II:s s.k. *Toleranzedikt* (1782) och franska revolutionen (1789). Också judarnas egen upplysning, *Haskala*, försökte förmå judarna att tillägna sig västerländsk kultur och vetenskap utan att de för den skull skulle vara tvungna att avstå från sin judiska religion. Emancipationens grundtanke var att judarna i alla länder skulle bli jämställda med de övriga medborgarna. Den rönt dock motstånd såväl inifrån (ortodoxin) som utifrån (antisemitismen). Därför kom judarnas fullvärdiga medverkan i de europeiska samhällena först under 1800-talets slut. I vissa östeuropeiska länder förverkligades emancipationen först i vår tid. På platser där den genomfördes ledde detta ofta till att judarna assimilerades med majoritetsbefolkningen eller att de tvangs avstå från sin judiska identitet.

Tre skilda judiska reformrörelser uppstod i 1800-talets Tyskland:

– *reformjudendomen* som ville förnya och förkorta gudstjänsten, så att den bättre skulle svara mot "tidens krav" och inte längre väcka motvilja bland de kristna;

– *nyortodoxin*, som höll fast vid hela den traditionella **halakan**, dvs. torans lära och sed, men på samma gång var en modern form av judendomen;

– *den positivt-historiska eller konservativa judendomen*, som stödde små förändringar i gudstjänsten och tora-tolkningen, men betonade vikten av att hålla fast vid judarnas medvetande om att vara ett folk.

Emancipationen genomfördes långsamt i Mellan- och Västeuropa, men i Östeuropa och i de muslimska staterna knappast alls. En viktig

orsak till sionismens uppkomst på 1800-talet var antisemitismen i Ryssland. Mordet på kejsar Aleksander II skyldes på judarna vilket utlöste våldsamma pogromer (ryska "ödeläggelse") mot dem. Det här åter gav upphov till stora flyktingströmmar till Västeuropa och vidare till USA. Endast en liten del styrde söderut till Palestina. *Hovevi Zion*, "Sions älskare", grundade ett antal snärrörelser där. När Theodor Herzl (1860-1904) år 1896 publicerade sin pamflett *Der Judenstaat* ("Den judiska staten") fick denna rörelse sitt politiska program och ett år senare sammankallades den första sionistiska världskongressen i Basel. Först 1917 fick den sionistiska rörelsen ett internationellt erkännande när Storbritannien som just höll på att erövra Palestina av turkarna lovade grunda ett judiskt nationalhem där.

Tvärtemot vad man hade väntat ledde emancipationen inte till antisemitismens tillbakagång utan till dess förstärkning. Det här kan man tydligast se i Tyskland och Österrike. Här uppstod politiska partier med antisemitism på sina program. Denna nya antisemitism grundade sig inte längre enbart på gamla fördomar eller religiösa motsättningar. Den hade i stället fått en rasistisk pseudovetenskaplig grund: enligt den utgjorde judarna den "semitiska rasens" bottenkrak. Det betydde att de hade sämsta tänkbara rasegenskaper och stod långt under "arierna" och deras rastopp, "germanerna". Umgänge med lägre stående raser medförde en risk för degeneration bland arierna och deras kultur. Därför borde judarna isoleras, flyttas bort eller på annat sätt elimineras.

Förintelsens och återuppbyggandets tid (från 1917)

Fastän judarna hade kämpat och utmärkt sig i den tyska armén under första världskriget, hindrade detta inte att de beskylldes för landsförräderi och för att i själva verket ha förorsakat Tysklands förlust i kriget. Judarnas insats i skapandet av Weimar-republiken var anmärkningsvärd: statsförfattningen skrevs av juden Hugo Press och som dess första utrikesminister fungerade Walter Rathenau. Han mördades 1922 -

flera kända vänsterradikaler hade mördats redan 1919. Adolf Hitler grundade 1920 det nationalsocialistiska partiet. Hans åsikt var att man borde upphäva alla rättigheter för judarna och fördriva dem från Tyskland. Detta program började han förverkliga så fort han kommit till makten år 1933.

Judarna isolerades nu stegvis från det tyska samhället:

1933 judiska affärer och företag försågs med stämpeln "Jude"; böcker skrivna av judar brändes på bål; de s.k. *arierparagraferna* slog fast att alla judar skulle avskedas från sina statliga tjänster;

1935 *Nürnberglagarna* berövade judarna deras medborgerliga rättigheter; äktenskap mellan judar och arier förbjöds;

1938 **Kristallnatten** (9-10 nov.) förde med sig vidsträckta pogromer; Tysklands samtliga synagogor brändes; judiska affärer plundrades, deras fönster krossades (därav: kristall); judar misshandlades, ett hundratal judar mördades och ca 30.000 fördes till koncentrationsläger;

1942 beslut om den *slutliga förintelsen* (holocaust) gjordes vilket innebar att judarna i Tyskland och i alla av Tyskland erövrade länder (de beräknades till hela 11 miljoner) skulle förintas. Totalt 6 miljoner judar mördades i förintelselägrens gaskamrar eller på andra sätt. Siffrorna för de olika ländernas judiska offer är: Polen (3.000.000), Sovjetunionen (1.100.000), Ungern (569.000), Rumänien (287.000), Lettland (143.000), Tyskland (141.5000), Holland (100.000) osv. Av de sex miljonerna förintade var majoriteten ortodoxa judar från Östeuropa.

Balfourdeklarationen från år 1917 hade utlovat ett judiskt hemland i Palestina. På grund av protesterna från Palestina-araberna gjorde man begränsningar för inflyttningen av judar. Då oroligheterna bara ökade avstod England sitt mandat över Palestina åt Förenta nationerna. FN

beslöt år 1947 dela området i en judisk och en arabisk stat. Judarna accepterade planen, araberna (palestinierna och de sju staterna i arabförbundet) förkastade den. Som en följd av kriget fick den judiska stat, som grundades i maj 1948, ett större område än vad delningsplanen egentligen förutsatt. Av de fem arabstaternas arméer som invaderade landet lyckades endast Transjordaniens trupper erövra en del av landet: Jordanflodens Västra strand och Östra Jerusalem. Gaza-remsan hölls av Egypten. Undan kriget flydde ca 600.000 palestina-araber från sina hemorter. De stannade i flyktingläger utanför Israels gränser.

Vid utgången av år 1947 fanns det i Palestina ca 630.000 judar. Efter fyra år hade antalet fördubblats. De största grupperna invandrare kom från arabländerna: Jemen, Irak, Libyen, Marocko, Tunisien och Egypten. Den här flyttningsrörelsen var ingalunda alltid frivillig utan ofta en följd av de antijudiska upplopp som förekom i arabländerna. Judarna måste i regel lämna all egendom efter sig när de flyttade till Israel. I juni 1967 slöt sig Jordanien och Syrien samman med Egypten och krig utbröt. Israel erövrade därvid Västbanken och Östra Jerusalem av Jordanien, Golanhöjderna av Syrien samt Gaza och Sinai av Egypten. Endast det sistnämnda området har Israel sedermera gett tillbaka i det fredsavtal som slöts med Egypten.

Genom en s.k. Osloöverenskommelse skulle palestinierna erhålla en egen stat i området. Problemen har dock hopat sig och idag kan ingen säga när den palestinska självständigheten blir genomförd.

Antalet judar i världen har minskat från 16-17 miljoner 1939 till 13-14 miljoner idag. Av dessa bor ca 5,8 miljoner i USA (1986), där förhållandena från första början varit gynnsammast för dem. Flyttningen till Israel under senaste decennier har huvudsakligen skett från det förutvarande Sovjetunionen. Under åren 1990-91 invandrade ca 400.000 därifrån och Israels judiska befolkning uppgick 1992 till drygt 4 miljoner. Antalet judar i det forna Sovjetunionen är svårt att uppskatta. År 1979 beräknades de vara ca 1.800.000, men är nu betydligt färre. Av de västeuropeiska länderna har Frankrike mest judar – 1986

ca 530.000. Därefter kommer England – 326.000. Större mängder judar finns också i Kanada – 310.000, Argentina – 224.000, Brasilien – 100.000 och Sydafrika – 108.000.

Till judarnas mest brännande frågor idag hör, förutom Främre Orienten, antisemitismen och assimilationen. Blandäktenskapen, som i många länder snarare är regel än undantag (i USA över 50%) för lätt med sig att barnen väljer majoritetsreligionen eller förblir ”religionslösa”. Emellertid bör man minnas att judendom kan ta sig uttryck på andra sätt än genom religiösa ritualer. Så spelar t.ex. sionismen en viktig roll i bevarandet av den judiska identiteten. Också judisk litteratur och konst kan få denna funktion. Härtill kommer en väckelse och omvändelse tillbaka till traditionell judendom som man kan lägga märke till speciellt i dagens Israel.

Helg och vardag

I det följande behandlas först den judiska kalendern, sabbaten och de viktigaste helgdagarna. Därefter behandlas de s.k. genomgångsriterna (*rites de passage*), dvs. riter som hör samman med födelse, mognande, ingående av äktenskap och dödsriter. Till slut behandlas grunddragen av de judiska dietföreskrifterna.

Den judiska veckan

Enligt judisk sed börjar dygnet vid solnedgången och slutar vid följande solnedgång. Veckan börjar på söndagen och de sex första veckodagarna benämns med sina ordningstal (den första, andra osv. dagen). Endast den sjunde dagen (lördagen) har ett eget namn: **shabbat**, ”sabbat”.

Den judiska vardagen innehåller tre bönetider: *ma'ariv* (aftonbön), *shacharit* (morgonbön) och *mincha* (eftermiddagsbön). På sabbaten, nymånedagen och under helgdagarna finns ytterligare en fjärde bönetid, *mûsaf* (tilläggsbön) som hålls strax efter morgonbönen. De här svarar

mot de tider då man offrade i templet, sjöng psalmer och bad böner. De viktigaste delarna av den dagliga bönen är:

Shma' Jisra'el ("Hör Israel ...") som är en sammanställning av tre torastycken (5 Mos. 6:4-9; 11:13-21; 4 Mos. 15:37-41). Genom den förkunnas Guds enhet och judarnas plikt att hålla fast vid honom. Den läses vid morgon- och aftonbönen.

Shmone 'esre ("adertonbönen") bestod från början av 18 böner. Senare har antalet stigit till 19, troligen p.g.a. att en bön har delats i två. De tre första och de tre sista är i huvudsak lovprisning av Gud, medan man i bönerna 4-14 ber om något. Under sabbat och helgdagar ber man inte Gud om något. Då ersätts dessa mellersta böner med en enda som ägnas åt sabbatens eller helgdagens firningsämne. *Shemone 'esre* läses tre gånger om dagen.

Läsning ur Tora. Måndagar, torsdagar, på sabbater och helgdagar läser man vid morgonbönen ur Moseböckerna det stycke (helt eller delvis) som är avsett för veckan. Man läser det från en pergamentrulle, medan bönerna är samlade i en bönbok (*siddur*). Bönetiderna hålls om möjligt i synagogan. För en officiell gudstjänst behövs tio män som är fyllda 13 år (*minjan*). Men man kan också läsa bönerna enskilt hemma eller i synagogan. Då läser man ej ur toran.

Sabbat firades redan i biblisk tid, i början troligen som en fullmånedag och inte som en vilodag en gång i veckan. Först efter exilen i Babylonien infördes sabbaten i sin nuvarande form. Firandet av sabbat motiveras i 2 Mos. 20:8-12 på följande sätt:

Tänk på att hålla sabbatsdagen helig. Sex dagar skall du arbeta och sköta alla dina sysslor, men den sjunde dagen är Herrens, din Guds sabbat. Då skall du inte utföra något arbete, varken du eller din son eller din dotter, din slav eller din slavinna, din boskap eller invandraren i dina städer. Ty på sex dagar gjorde Herren himlen och jorden och havet och allt vad de rymmer, men på den sjunde dagen vilade han. Därför har Herren välsignat sabbatsdagen och gjort den till en helig dag.

I Mishna och Talmud bestäms närmare, vilka de "arbeten" är som inte får utföras på sabbaten. De har samband med följande verksamheter: att skaffa mat och kläder, att bygga och reparera ett hus, att framställa och transportera varor och bedriva handel. Att på detta sätt regelbundet avbryta arbetet var i den antika världen något unikt och det motiverades inte bara teologiskt som ovan utan också socialt (5 Mos. 5:14-15):

Din slav och din slavinna skall få vila liksom du själv. Kom ihåg att du själv en gång var slav i Egypten, och att Herren, din Gud förde dig ut därifrån med stark hand.

Judar läser tora

Förutom genom att vila har judarna under templens tid firat sabbaten även med extra offer. När det andra templet hade förstörts fortsatte man sabbatsfirandet hemma och i synagogan med de riter som finns ännu idag. Sabbaten tas emot i hemmen när modern strax före solned-

gången tänder två ljus och uttalar en välsignelse över Gud ”som har helgat oss med sina bud och befallt oss att tända sabbatsljusen”. Efter detta följer mottagandet av sabbaten i synagogan. Där sjunger man t.ex. en sång till sabbatens ära som skrivits av mystikerna i Safed på 1500-talet:

Kom, min vän, bruden till mötes, låt oss hälsa sabbaten välkommen!...

Efter bönen i synagogan återvänder man hem, hufvadern sjunger en lovprisning till husmodern, föräldrarna välsignar barnen. Man prisar Gud genom att hufvadern höjer ett vinglas, varefter man intar den första av de tre traditionella måltiderna och sjunger sabbatssånger. Samtidigt som man blickar tillbaka ända till världens skapelse, demonstrerar man på olika sätt (genom vila, god mat och sånger) att den här dagen ger en försmak av den messianska tiden.

Det judiska året

Den judiska tideräkningen baserar sig både på månåret och solåret. Månaderna börjar vid nymåne och den tidpunkten bestämdes ursprungligen genom observation. Eftersom mån-månaderna är antingen 29 eller 30 dygn, uppstår det en skillnad mellan månår och solår på elva dygn (365 minus 354). Det judiska året bestämdes så att skillnaden utjämnades genom att man tillade en extra månad (29 dygn) 7 gånger under en 19-årsperiod. Den judiska kalenderns årtal har man fått genom att utifrån Bibelns egen inre kronologi börja med världens skapelse och på så sätt fått år 5759 för 1998-99. Det judiska nyåret infaller i september-oktober. Men egentligen har året två toppar: på våren och på hösten. De främsta högtiderna härleder sina rötter från Bibeln: påsken (*pesach*), veckofesten (*shavuot*) och lövhydde-högtiden (*sukkot*). Alla tre har starka band med säd- och fruktskörden men har dessutom tidigt fått ett historiskt firningsämne.

Månadernas och de viktigaste högtidernas namn framgår av följande tabell :

Månadens namn och längd	ÅRETS HELGDAGAR	Den vanliga kalendern
<i>Nisan</i> 30 d	15-21 Påsken 2 Mos 12:11.18-19; 16 räknandet av 'omær börjar 27 holocaustdagen	Mars/April
<i>Ijar</i> 29 d	4 minnesdag för de stupade 5 Israels självständighetsdag 18 'omær-tidens 33. dag 28 Jerusalem-dagen	April/Maj
<i>Sivan</i> 30 d	6 Veckofesten 2 Mos 23:16	Maj/Juni
<i>Tammus</i> 29 d	17 fastedag Sak 8:19	Juni/Juli
' <i>Av</i> 30 d	9 Den 9 'Av Sak 7:3-5;	Juli/Augusti
' <i>Elul</i> 29 d		Augusti/September
<i>Tishri</i> 30 d	1-2 Nyår 3 Gedaljas fastedag Sak 8:19 10 Försoningsdag 3 Mos 16:29-34 15-21: Lövhdydehögt. 3 Mos 23:34-36 22 Shemini 'Atseret 3 Mos 23:36; 23 Simchat Tora 4 Mos 29:35-38;	
<i>Marcheshvan</i> 29/30 d		September/Oktober
<i>Kislev</i> 29/30 d	25-2/3 Tëvet: Hanukka 1 Mack 4:52-59	Oktober/November
<i>Tëvet</i> 29 d	10 fastedag Sak 8:19	November/December
<i>Shevat</i> 30 d	5 Tu bishvat, "trädens nyår"	December/Januari
' <i>Adar I</i> 30 d	"skottmånaden"	Januari/Februari
' <i>Adar II</i> 29 d	14 Purim Est 9:17.21-28 15 Shushan purim Est 9:18	Februari/Mars

Vi skall kort behandla de viktigaste högtiderna:

Jamim nora'im, "högheliga dagar", kallar man den tiodagarsperiod som börjar med nyåret (*Rosh Ha-shana*; 3 Mos. 23:23-25; 4 Mos. 29:1-6) och slutar med försoningsdagen (*Jom Kippur*; 3 Mos. 16:20; 23:26-32). Enligt judisk uppfattning avgörs under dessa dagar människans öde för det kommande året: vem får leva, vem kommer att dö. Om en människa är god, skriver Gud in hennes namn i "livets bok", om inte skrivs det i "dödens bok". Eftersom de flesta är varken det ena eller det andra, finns det för dem en tredje bok. Gud rannsakar dem och ger dem tid att göra bättring. På Försoningsdagen är saken slutbehandlad och böckerna läggs undan. Huvudregeln är i alla fall att synderna blir förlåtna, om människan gör bättring. På nyårsdagens eftermiddag är det brukligt att man går till stranden av en å, en sjö eller till havet, för att symboliskt kasta synderna i vattnet. Bönerna och ritualen är allvarsmättade. Som exempel kan vi nämna *shofar*-hornet (vädurshorn) som man blåser i under nyåret. Det har förknippats med Guds kungavälde och med behovet att väcka människan till ånger. Också nyårshälsningen är allvarlig: "Må du bli uppskriven till ett gott år!" I biblisk tid hade försoningsdagen ett detaljerat ritual, som utmynnade i att folkets synder placerades på syndabocken och bars ut i öknen (3 Mos. 16:20-22). I vår tid håller man ett dygns fasta. I *Kol nidre*-bönen tar man tillbaka alla ouppfyllda löften och alla eder annulleras. Den största betydelsen har denna bön haft i tider då judarna tvangs konvertera till kristendomen. I hemlighet kunde de ändå hålla fast vid sin judendom, eftersom *Kol nidre* befriade dem från löften som de tvingats avge för att få behålla livet.

Sukkôt, "lövhyydehögtiden" (3 Mos. 23:34), är som motvikt till de nämnda en glädjefest som räcker en vecka. I dess följe kommer ännu två helgdagar: *Shemini 'atseret*, "den åttonde dagens festförsamling" och *Simchat tora*, "toraglädjens fest". Namnet "lövhyydehögtid" kommer därav att israeliterna då skall komma ihåg att Gud, när han förde dem ut ur Egypten, lät dem bo i hyddor (3 Mos. 23:43). Festen är i toran

också känd under namnet "bärgningshögtiden" (2 Mos. 23:16) eftersom sukkot i Israel kombinerades med fruktskörden (vindruvor och oliver). Under templets tid förde man till Jerusalem de första frukterna som tackoffer. Ännu idag bygger man på gården eller balkongen lövhyddor, där man äter. Till lövhyddan och synagogan för man med sig *lulav*, en bukett sammanbunden av palm-, myrten- och videkvistar, samt *etrog*, en citrusfrukt (3 Mos. 23:41-43).

Pesach, "påsk", är också en fest som räcker en vecka och för med sig kanske den populäraste av de judiska ceremonierna: *sedes*-måltiden. Familjen är samlad, gäster och ensamstående judar har inbjudits att vara med. Innan den egentliga måltiden börjar går man igenom en ritual (*seder* = "ordning") där man med hjälp av en speciell ritualbok (*haggada*, "berättelse") berättar om hur Gud befriade Israels folk ur fångenskapen i Egypten. Själva berättelsen föregås av frågan "Hur skiljer sig denna kväll från alla andra kvällar?" Efter svaren och berättelsen följer psalmer och andra sånger. Man försöker väcka barnens nyfikenhet. Som pedagogiska hjälpmedel fungerar också själva måltiden och dess olika ingredienser: *matsa*-brödet för tanken till det bröd som man med stor hast bakade innan man gav sig i väg från Egypten; *maror*, "bittra örter", påminner om slaveriets bitterhet osv. *Pesach* är "frihetens tid", inte bara från det dåtida Egypten, utan från många andra "Egypten" som folket och enskilda judar måst kämpa sig fria från.

Om skörden påminner *omer*-räkningen, som börjar på påskfestens andra dag och räcker sju veckor. *Omer* var ett sädesoffer som man förde till templet som tack för den nya skörden. Ännu brukar man varje kväll högt förkunna hur många dagar och veckor av *omer*-perioden som förflutit.

Shavu'ot, "veckofesten", har fått sitt namn av de nämnd sju veckorna, som gått sedan påsken. Nu är tiden för vetesköörden och de första frukterna inne. Under antiken förde man också av dessa produkter tackoffer till templet. Den här högtiden som varar i två dagar fick också ett historiskt firningsämne – till minne av att Gud gav toran åt Israel

och slöt förbund med det. I liturgin tackar man för torans gåva och påminns om förbundets förpliktelser. Man läser Ruts bok, eftersom hon, fastän hon härstammade från Moab, omvände sig till sin mans religion, judendomen, och blev en symbol för trofasthet.

Hanukka infaller liksom den kristna julen under årets mörkaste tid, då man i det romerska riket firade en midvinterfest. Den hade sin historiska grundval i behovet av att rena och återinviga templet efter det att seleukiderna utfört Zeus-kult där. I samband med den kommer man ihåg den gamla legenden som berättar hur det av en liten mängd ren lampolja, som normalt skulle ha räckt till bara för en dag, genom ett under räckte åtta dagar. Under tiden fick man ny olja och templet kunde åter tas i användning. Under Hanukkas åtta dagar tänds man ett nytt ljus för varje kväll och läser tacksägelseböner. Eftersom judarna en gång i tiden räddades ur ett främmande folks välde och kunde bygga upp sin egen stat i Palestina, har Hanukka blivit inte bara en ljusfest, utan också en nationell befrielsefest.

Utom Pesach och Hanukka innehåller det judiska året ett par andra frihetsfester. Den ena tillhör antiken och kallas *Purim*. Den firas under våren och baserar sig på berättelsen i Esters bok. Den andra är *Jom ha'Atsmaut*, staten Israels självständighetsdag, som firas i april-maj. Utöver försoningsdagen finns det ytterligare fyra traditionella fastedagar av vilka *Tish'ab'Av*, den nionde i månaden Av, är den strängaste. Genom ett dygns fasta ihågkommer man förstörelsen av de båda templen. Härtill kommer ännu *Jom ha'Sho'a*, "holocaustdagen", då man minns offren från nazisternas folk mord. Man kan säga att sorg och glädje går hand i hand genom hela det judiska året.

"Från vaggan till graven"

Omskärelsen. Ett judiskt gossebarn omskärs på den åttonde dagen genom att man avlägsnar en del av barnets förhud. Den här ceremonin kallas *b'rit milla*, "förhudens förbund". Det baserar sig på 1 Mos. 17:10-11 (Abrahams omskärelse), där det heter att omskärelsen är ett tecken

på förbundet mellan Gud och Abraham (och hans efterkommande). Omskärelsen utförs numera ofta av en läkare. Enbart detta gör ingalunda ceremonin giltig. Man bör också i övrigt följa torans föreskrifter för den. I samband med ceremonin anordnas en festmåltid. Omskärelsen härstammar från antiken. Den har sannolikt varit en rit som berättigar till äktenskap. Många andra folk har sannolikt iakttagit detta bruk men endast för judarna (senare också för muslimerna) har detta fått en religiös innebörd.

Bar alternativt bat mitsva. En judisk pojke blir religiöst myndig, dvs. skyldig att leva som jude, när han har fyllt 13 år. Han kallas då *bar mitsva*, "en son av budet". Bruken i samband med detta skiftar mycket. Ofta firas *bar-mitsva* under den närmaste efter födelsedagen följande sabbatens morgonbön. Av pojken väntas då att han skall recitera de välsignelser som hör till tora-läsningen, vidare att han själv läser ett stycke ur toran samt ett stycke ur de tillhörande profetexterna. För en flicka anordnas ett motsvarande *bat-mitsva*-ceremoni då hon fyllt 12 år. I Finland läser hon Maimonides tretton trosartiklar.

Ett judiskt bröllop hålls i hemmet, synagogan eller ute under *bar* himmel. Vid ceremonin står brudparet under en *huppa*, en baldakin, som syboliserar deras kommande hem. Huppan är liksom synagogan vänd mot Jerusalem. Härvid läser man äktenskapskontraktet, som är skrivet på arameiska, och där mannen lovar sin hustru föda, kläder och äktenskapligt umgänge (jfr 2 Mos. 21:10). Hustrun åter lovar sköta om den hemgift som tillhör äktenskapet. I händelse av skilsmässa skriver man ut ett skiljebrev som mannen ger hustrun. Ett egentligt judiskt äktenskap är möjligt endast mellan två judar. Det beror på att släktens fortbestånd inom judendomen anses mycket viktigt. En följd av detta har varit att den ickejudiska parten i ett blandäktenskap ofta har konverterat till judendomen. Det här anses vara speciellt viktigt för hustrun. En jude är nämligen traditionellt den som har en judisk mor. Det betyder att barn som föds i ett blandäktenskap är judar, om deras mor är judinna. Till en konvertering hör omskärelse för män och ett

rituellt bad för både män och kvinnor, bar mitsva och bat mitsva. Men därtill kommer att ceremonierna bör övervakas av en judisk domstol bestående av tre auktoriserade rabbiner.

Då dödsfall inträffat reciterar de närmaste anhöriga en välsignelse över Gud som kallas "den rättrådige domaren". Här tänker man på att Gud dömer i den yttersta domen. Enligt gammal sed gör man en repa i ett klädesplagg man bär på sig. Församlingen har ett begravningsällskap, *hevrâ kadishâ*, "det heliga brödrskapet", som sköter om allt som hör till begravningen. Den döda skall enligt toran begravas inom ett dygn (5 Mos. 21:23). Den bestämmelsen har tillkommit under alldeles andra förhållanden än våra. Man kan lägga till en dag eller två för att anhöriga som bor långt borta skall hinna fram till begravningen. Ceremonierna är ytterst enkla, kistan görs av ohyvlade bräder. Kroppen lindas i linnedukar. Männen ikläs ytterligare sin bönemantel. På graven lägger man inga blommor. Man läser psalmer, håller ett begravningsstal och prisar Gud. Man kastar tre skovlar sand på kistan. Kremering är inte ett accepterat judiskt begravningskick. På begravningsdagen börjar en sorgevecka, då den avlidnes barn, föräldrar, make/maka och syskon om möjligt stannar i den avlidnes hem och tar emot släktingar och gäster. Dessa åter sköter om matlagningen.

På årsdagen av dödsfallet ihågkommer man den framlidne genom att i synagogan läsa *kaddish*-bönen, som också den är en ren lovprisning av Gud.

Kashrut. För en jude är det inte tillåtet att äta vilken mat som helst. Sådan mat som är tillåten kallas *kosher*, "lämplig", och hela systemet av tillåten och förbjuden föda kallas *kashrut*. De här reglerna baserar sig på 3 Mos. 11 och 5 Mos. 14 och därav härledda bestämmelser. Följande lista anger huvuddragen:

- Djur som är tillåtna som föda är idisslare, som har klövar, t.ex. ko och får. Förbjudna är idisslare som saknar klövar, såsom hare; svinet som har klövar men som inte idisslar och hästen som inte idisslar och har hovar är förbjudna.

- Tillåtna är fiskar som har fenor och synliga fjäll. Andra fiskar såsom simpor och skaldjur såsom hummer, räkor och kräftor är förbjudna.
- Tillåtna är fjäderfä såsom anka, gås, kalkon och höna. Förbjudna är rovfåglar.
- Tillåten föda är vidare mjölk av tillåtna däggdjur (liksom därav tillverkad ost, smör och andra produkter), rom av tillåtna fiskar och ägg av tillåtna fåglar.

Också tillredningen av mat regleras av bestämmelser. Ett födoämne blir kosher endast om djuret slaktas och köttet behandlas på ett rituellt riktigt sätt. Nötkretaur och fjäderfä skall slaktas genom att strupen skärs av, så att djuret genast dör och blodet helt rinner ut. Den här slaktmetoden kallas *skäktning*. Den har kritiserats från djurskyddshåll, men i verkligheten torde den vara det smärtlösa sättet att slakta. I Finland är det dock ganska svårt att få kosher kött, eftersom skäktningen måste kontrolleras genom sakkunniga. Skäktningsmetoden har samband med att det är förbjudet att äta blod: "Du skall bara vara noga med att du inte förtär blodet. Ty blodet är själen och själen skall du inte förtära med köttet" (5 Mos. 12:23). Det finns också en sådan bestämmelse, att man inte får förtära köttmat tillsammans med mjölkmat. Det här förbudet baserar sig på 2 Mos. 23:19 "Du skall inte koka en killing i moders mjölk". Det betyder att sådana rätter inte får tillredas eller serveras i samma kärl, utan man måste hålla sig med två separata uppsättningar kärl och serviser.

Kashrutbestämmelserna motiveras i vår tid ibland med hygieniska skäl. Men sådana skäl är helt främmande för den judiska traditionen. När man följer dessa bestämmelser sker det enligt traditionen helt enkelt därför att Gud så befäller. Eftersom det i ett ickejudiskt samhälle är svårt att få kosher föda, har många judar helt eller delvis frångått kashrutlagarna. Några följer dem närmast symboliskt genom att t.ex. inte äta svinkött.

Ur BIBELN

FÖRSTA MOSEBOKEN

6:9-22

Detta är berättelsen om Noa och hans släkt. Noa, som levde i denna tid, var en oförvitlig och rättfärdig man; han levde i gemenskap med Gud. Noa fick tre söner, Sem, Ham och Jafet. Men inför Guds ögon blev jorden alltmer fördärvad och full av våld. Gud såg att jorden var fördärvad, eftersom allt vad människorna gjorde på jorden var fördärvligt. Han sade till Noa: "Jag har bestämt att jag skall göra slut på alla människor, ty de har fyllt jorden med våld. Jag skall förgöra både dem och jorden. Bygg dig en ark av goferträ och inred den med olika rum. Bestryk den både invändigt och utvändigt med jordbeck. Så skall du göra arken: den skall vara 150 meter lång, 25 meter bred och 15 meter hög, och du skall göra ett tak på den med en halv meters resning. Ingången till arken skall du göra på ena sidan, och du skall bygga den i tre våningar. Jag skall nu låta floden översvämma jorden och förgöra alla levande varelser under himlen. Allting på jorden skall gå under. Men dig vill jag upprätta ett förbund. Du skall gå in i arken tillsammans med dina söner, din hustru och dina sonhustrur, och av allt som lever, av alla varelser, skall du föra in i arken ett par, hane och hona, av varje art, så att de kan överleva tillsammans med dig. Av de olika arterna av fåglar, fyrfotadjur och markens kräldjur skall ett par av varje komma till dig, så att de kan överleva. Du skall lägga upp förråd av all slags föda, så att ni har att äta, du själv och alla de andra." Noa gjorde i allt så som Gud hade befallt honom att göra.

7:1-10

Herren sade till Noa: "Gå in i arken, du och hela din familj. Ty jag har funnit att du ensam är rättfärdig inför mig i denna tid. Av alla rena fyrfotadjur skall du ta med dig sju par av varje art, hanar och honor, och av alla djur som inte är rena skall du ta ett par, hane och hona – också av himlens fåglar sju par av varje art, hanar och honor – så att de kan överleva på jorden. Om sju dagar skall jag låta det regna på jorden i

fyrtio dagar och fyrtio nätter, och jag skall utplåna från jordens yta allt som finns till, allt som jag har gjort." Noa gjorde i allt så som Herren hade befallt honom.

Noa var 600 år när floden översvämmade jorden. Då gick Noa in i arken tillsammans med sina söner, sin hustru och sina sonhustrur för att rädda sig undan flodens vatten. Av de rena fyrfotadjure och av de fyrfotadjur som inte är rena, av fåglarna och av allt det som krälar på marken kom ett par av varje art in till Noa i arken, hane och hona, så som Gud hade befallt Noa. Efter sju dagar kom flodens vatten över jorden.

8:1-22

Då tänkte Gud på Noa och alla de vilda och tama djur som var med honom i arken. Han lät en vind blåsa över jorden och vattnet började sjunka undan. Djupets källor och himlens dammlucor stängdes till, regnet hejdades och vattnet drog sig efter hand bort från jorden. Efter de 150 dagarna började vattnet minska. På sjuttonde dagen i sjunde månaden blev arken stående på Araratbergen. Vattnet fortsatte hela tiden att minska, och när den tionde månaden kom, på första dagen i månaden, blev bergens toppar synliga.

Efter fyrtio dagar öppnade Noa ett fönster som han hade gjort på arken och släppte ut en korp. Den flög fram och åter till dess vattnet torkat upp på jorden. Sedan släppte han ut en duva för att se om vattnet hade sjunkit undan från marken. Men duvan fann ingen plats där den kunde vila utan återvände till honom i arken, eftersom det stod vatten över hela jorden. Då sträckte Noa ut handen och tog in duvan till sig i arken. Han väntade sju dagar till, sedan släppte han ut duvan ur arken ännu en gång. Om kvällen kom den tillbaka till honom, och då hade den ett friskt blad från ett olivträd i näbben. Då förstod Noa att vattnet hade sjunkit undan från jorden. Han väntade sju dagar till, sedan släppte han ut duvan igen, och nu kom den inte mer tillbaka till honom.

I Noas sexhundraförsta år, på första dagen i första månaden, hade vattnet torkat bort på jorden, och när Noa lyfte undan taket på arken fick han se att marken hade torkat upp. På tjugosjunde dagen i andra månaden var jorden torr. Då sade Gud till Noa: "Gå ut ur arken tillsammans med din hustru, dina söner och sonhustrur. Alla de djur av alla slag som du har hos dig, fåglar, fyrfotadjur och alla kräldjur som

finns på jorden, skall du ta med dig ut, och det skall bli ett myller av dem på jorden; de skall vara fruktsamma och föröka sig." Och Noa gick ut ur arken tillsammans med sina söner och sin hustru och sina sonhustrur. Alla fyrfotadjur och kräldjur och fåglar, allt som myllrar på jorden, gick ut ur arken, den ena arten efter den andra.

Noa byggde ett altare åt Herren. Han tog fyrfotadjur och fåglar av alla rena arter och offrade dem som brännoffer på altaret. Och Herren kände den blidkande lukten, och han sade till sig själv: "Aldrig mer skall min förbannelse drabba marken för människans skull, för att hon alltifrån ungdomen har ett ont uppsåt. Jag skall aldrig mer förgöra allt levande, så som jag nu har gjort.

Så länge jorden består skall sådd och skörd, köld och värme, sommar och vinter, dag och natt aldrig upphöra att skifta."

UR ANDRA MOSEBOKEN

12:21-42

Mose kallade samman alla de äldste i Israel och sade: "Gå och hämta var sitt lamm åt era familjer och slakta det som påskoffer. Tag sedan en knippa isop och doppa den i skålen med blodet och stryk lite av blodet på tvärbjälken och de båda dörrposterna. Ingen av er får gå ut genom dörren i sitt hus innan det blir morgon. Herren skall gå fram genom landet och hemsöka egypterna. Men när han ser blodet på tvärbjälken skall han gå förbi dörren och inte låta Förgöraren gå in i era hus för att döda er. Dessa regler skall gälla för er och era barn i all framtid. När ni kommer till det land som Herren har lovat att skänka er skall ni hålla fast vid detta bruk. Och när era barn frågar er: Vad betyder detta bruk? skall ni svara: Det är ett påskoffer åt Herren; när han dödade egypterna gick han förbi israeliternas hus och skonade våra hem." Då föll folket ner och tillbad.

Sedan gick israeliterna och gjorde allt det som Herren hade befallt Mose och Aron.

Vid midnatt dräpte Herren alla förstfödda i Egypten, den förstfödde sonen till farao på tronen lika väl som den förstfödde sonen till fången i fängelsehålan, och även allt förstfött bland boskapen. Den natten steg farao upp, han och hans hovmän och alla andra egypter. Det hördes ett klagoskri i Egypten, ty det fanns inget hus där inte någon var död. Farao

kallade under natten till sig Mose och Aron och sade: "Gå er väg, lämna mitt land, både ni själva och de andra israeliterna. Gå, och frambär offer åt Herren som ni har bett att få göra! Ta med både era får och era kor så som ni har begärt! Gå, och be om välsignelse också för mig!" Egypterna drev på dem för att få ut dem ur landet så fort som möjligt. De tänkte att de annars skulle dö allesammans.

Så tog israeliterna degen, innan man hunnit syra den, svepte sina mantlar om baktrågen och bar dem på axeln. De hade gjort som Mose sade: de hade bett egypterna om föremål av silver och guld och om kläder. Och Herren hade gjort egypterna välvilligt stämnda mot israeliterna, så att de gav dem vad de begärde. På det sättet tog de byte av egypterna.

Israeliterna bröt upp från Ramses mot Suckot, ungefär 600 000 män till fots, förutom kvinnor och barn. En mängd löst folk gick med dem, och därtill väldiga hjordar av får och kor. Av degen som de hade med sig från Egypten bakade de osyrade brödkakor. De hade inte hunnit syra degen, eftersom de drevs ut ur landet så hastigt att de inte kunde vänta, och inte heller hann de göra i ordning någon proviant.

Israeliterna hade bott i Egypten i 430 år. Just denna dag, då 430 år hade gått, drog alla Herrens härar ut ur Egypten. Det var den natt då Herren vakade för att föra dem ut ur Egypten. Den natten är Herrens, den natten skall alla israeliter vaka, släkte efter släkte.

12:50-51

Och alla israeliterna gjorde så; de gjorde allt vad Herren hade befallt Mose och Aron, och samma dag förde Herren dem ut ur Egypten, ordnade i häravdelningar.

Ur PSALTAREN
PSALM 103

Lova Herren, min själ,
hela mitt jag vill prisa hans heliga namn!
Lova Herren, min själ,
minns allt det goda han gör:
han förlåter alla mina synder
och botar alla mina sjukdomar,

han räddar mig från graven
och kröner mig med nåd och barmhärtighet,
han fyller mitt liv med allt gott,
och jag blir ung på nytt som en örn.
Herren handlar rättfärdigt
och ger de förtryckta deras rätt.
Mose fick lära känna hans gärningar,
Israels folk hans verk.
Barmhärtig och nådig är Herren,
sen till vrede och rik på kärlek.
Han går inte ständigt till rätta med oss,
hans vrede varar inte för evigt.
Han handlar inte mot oss som vi förtjänar,
han ger oss inte våra synders lön.
Ty så hög som himlen välver sig över jorden,
så väldig är hans nåd över dem som fruktar honom.
Så långt som öster är från väster,
så långt från oss förvisar han vår synd.
Som en far visar ömhet mot barnen,
så visar Herren ömhet mot dem som fruktar honom.
Ty han vet hur vi är skapade,
han minns att vi är mull.

Människans dagar är som gräset:
hon spirar som blomman på marken,
så sveper vinden fram, och den är borta,
platsen där den stod är tom.
Men evigt varar Herrens nåd
mot dem som fruktar honom.
Hans trofasthet når till kommande släkten,
när man håller hans förbund
och minns vad han befallt och lyder.

Herren har rest sin tron i himlen,
allt är underlagt hans välde.
Lova Herren, ni hans änglar,
starka hjältar, som gör vad han befallt!
Lova Herren, hela hans härskara,

ni som tjänar honom och gör hans vilja!
Lova Herren, alla hans verk,
överallt i hans välde!
Lova Herren, min själ!

Ur TALMUD
Om sabbaten.

Sade Rabbi Jochanan i Rabbi Simon Bar Jochais namn: Om Israel bara ville hålla två sabbater efter alla föreskrifter, skulle det genast bliva förlössat.

Bab. Talmud Schabbat 118 b

Sade Abbajje: Jerusalem blev förstört blott därför att man där vanhelgat sabbaten.

Bab. Talmud Schabbat 119 b

Sade Rabbi Simon Ben Lakisch: En alldeles särskild själ giver den Helige, lovad vare han, åt människan på sabbatsaftonen, och vid sabbatens utgång tager han den ifrån henne igen.

Bab. Talmud Betsa 16 a

Av vad kunna vi förstå, att räddandet av ett liv upphäver helighållandet av sabbaten? Rabbi Jonatan Ben Josef förklarade det så här: "Den (sabbaten) skall vara eder helig" (2 MB 31:14). – Den har givits eder i handen, men I haven inte givits sabbaten i handen. Rabbi Simon Ben Menasja förklarade det så här: "Israels barn skola hålla sabbaten" (2 MB 31:16). – Toran säger därmed, att man för den skull (som befinner sig i livsfara) skall vanhelga sabbaten, på det att han må kunna hålla många sabbater.

Bab. Talmud Joma 85 b

Sade Rabbi Jose, son till Rabbi Jehuda: Två änglar följa människan hem från bönehuset på sabbatskvällen, en god och en ond. Om efter hemkomsten ljuset blir tänt, bordet dukat och hennes läger iordningställt, då säger den goda ängeln: Må det vara Guds vilja, att det är på samma sätt den kommande sabbaten, och mot sin vilja säger den onda ängeln: Amen. Men om det inte sker så, då säger den onda ängeln: Må det vara Guds vilja att det är på samma sätt den kommande sabbaten, och mot sin vilja säger den goda ängeln: Amen.

Bab. Talmud Schabbat 119 b

(Pettersson 1970, s. 273-274)

Ur MISCHNA PESACHIM

10, 1-8: Om påsken.

På Pesach-festens rustdag, på sena eftermiddagen, skall ingen äta eller dricka något mer till mörkrets inbrott. Vid festen skall även den fattigaste i Israel förtära sin måltid, bekvämt liggande. Inte heller skall man minska drycken till mindre än fyra bägare för honom, om den så skall bjudas honom ur fattigskålen.

När man skänkt i den första bägaren åt festdeltagaren, då uttalar han – enligt Schammais skola – välsignelsen över dagen och därefter välsignelsen över vinet; men Hillels skola lär: först välsignelsen över vinet och sedan över dagen.

Sedan sätter man fram grönsaker och laktuk åt honom. Så snart han nått fram till sovlet sätter man fram osyrat bröd åt honom jämte laktuk och fruktmos samt två rätter. Fruktmoset är icke påbjudet, men Rabbi Elieser Ben Rabbi Zadok anserr det påbjudet. I den heliga staden sätter man fram det fullständiga Pesachoffret åt festdeltagaren. Man skänker i den andra bägaren vin och därvid frågar barnet fadern, eller om det ännu inte har tillräckligt förstånd att fråga, lär fadern det att fråga: Hur olik är denna natt alla andra nätter! Alla andra nätter doppas vi ju en gång, men denna natt två gånger. Alla andra nätter äter vi syrat och osyrat, men denna natt endast osyrat. Alla andra nätter äter vi stekt eller på olika sätt kokt kött, men denna natt endast stekt. Och fadern undervisar barnet alltefter dess förstånd: han börjar med skymfen och slutar med lovet genom att föredraga utläggningen av "En hemlös aramé var min fader" (5 MB 26:5), ända tills han gått igenom hela avsnittet.

Rabbin Gamliel sade: Envar som på påskfesten icke talar om följande tre ting har icke uppfyllt sin plikt, och dessa äro: påsklammets, det osyrade brödet och de bittra örterna.

Påsklammets, därför att Gud gick förbi våra fäders hus i Egypten; det osyrade brödet, därför att våra fäder blevo befriade ur Egypten; de bittra örterna, därför att egypterna förbittrade våra fäders liv i Egypten.

I varje släkte är envar skyldig att anse sig själv, som om man dragit ut ur Egypten, ty det heter: "Och du skall på den dagen berätta för ditt barn och säga, vad Herren gjorde för mig, när jag drog ut ur Egypten". (2 MB 13:)

Därför är vi skyldiga att tacka, att lova, att förhärlika, upphöja, prisa och vörda honom, som gjort alla dessa under för våra fäder och för oss. Han har fört oss ut ur trældom till frihet, ur bedrövelse till glädje, ur sorg till festdag och ur mörker till stort ljus och ur slaveri till frälsning. Så vill vi säga halleluja inför honom. Hur långt läser man Hallel? Schammais skola lär: ända till "som fröjdefull barnamor" (slutet på psalm 113), men Hillels skola är av den åsikten, att man skall läsa ända till "kiseln till vattenkälla" (slutet på psalm 114). Man slutar med en välsignelse över förlossningen. Rabbi Tarfon säger: "Som befriat oss och befriat våra fäder ur Egypten och låtit oss nå fram till denna natt för att äta osyrat bröd och bittra örter." Rabbi Akiba brukade tillfoga: "Måtte så Herren vår Gud och våra fäders gud låta oss nå fram till senare högtider och fester och gå dem till mötes i frid, glada över uppbyggandet av din stad och sälla i din tjänst. Lovad vare du, Herre, som har frälst Israel." När man har skänkt i den tredje bägaren åt festdeltagaren, uttalar han välsignelsen över sin måltid. Med den fjärde bägaren fullbordar han Hallel och uttalar en välsignelse över sången. Mellan den andra och den tredje bägaren må man dricka när man vill, endast mellan den tredje och fjärde bägaren skall man inte dricka.

Man får inte avsluta Pesachfrandets med ett dryckeslag.

(Pettersson 1970, s. 279-281)

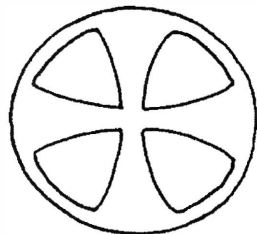
Ur MIDRASCHERNA

Ur MIDRASCH TEMURA

26. En gång kom en kättare till Rabbi Akiba och sade till honom: Vem har skapat världen? Rabbi svarade honom: Den Helige, lovad vare han. Sade kättaren: Det måste du bevisa för mig. Sade Rabbi Akiba: Kom igen i morgon. Nästa dag kom kättaren igen. Då frågade Rabbi Akiba honom: Vad har du på dig? Han svarade: En rock. Sade Rabbi Akiba till honom: Vem har gjort den? Han svarade: Vävaren. Sade Rabbi Akiba till honom: Jag tror dig inte, det måste du bevisa för mig. Sade kättaren: Hur skall jag kunna bevisa det, vet du då inte, att vävaren väver rockar? Sade Rabbi Akiba till honom: Och du vet inte, att den Helige, lovad vare han, har skapat sin värld? Då begav sig kättaren bort. Lärjungarna sade till Rabbi Akiba: Och vad är då ett bevis? Sade Rabbi Akiba till dem: Mina söner, liksom huset vittnar om byggmästaren och klädesplagget om vävaren och dörren om snickaren, så vittnar världen om den Helige, lovad vare han, som har skapat den.

(Pettersson 1970, s. 281)

KRISTENDOMEN

Kristendomen uppstod för omkring 2000 år sedan i Palestina. Den började som en judisk sekt för att så småningom bli en självständig religion. Centralgestalten i kristendomen är **Jesus** från Nasaret. Han framträdde som profet, lärare och undergörare i Palestina. Efter sin död på korset började hans närmaste lärjungar få visioner av honom och betraktade honom som uppståndne från de döda. Några av lärjungarna såg honom fara upp till himmelen. En tid efter det fick lärjungarna uppleva att de blev fyllda av den Heliga Anden och började tala i tungor – pingstundret. Då trädde de fram och började predika om Jesus som den uppståndne. De Jesus-troende fanns till en början enbart bland judar men så småningom kom allt fler icke-judar med i rörelsen. En konflikt uppkom kring frågan om hur mycket de "hedniska" folken skulle följa judiska regler. Aposteln **Paulus** var en av dem som främst talade för att de som inte var judar inte heller skulle behöva följa den judiska lagen fullt ut. Så småningom fick kristendomen en självständig ställning i det forna romerska riket och började gå sina egna vägar, helt frigjord från judendomen. Då hade det gått ett par tre århundraden och trossatserna om Jesus som Guds son och Jesus som både människa och Gud formulerades i det som kallas trosbekännelserna.

Nya testamentet

De första kristna som alla var judar använde självfallet den judiska bibeln, Gamla testamentet, som sin heliga skrift. Där läste man om en kommande **messias** (Guds smorde) som skulle befria det judiska folket. De Jesus-troende började betrakta Jesus som messias (Kristus på grekiska) och såg fram emot den dag då Jesus skulle komma tillbaka för att upprätta ett rättfärdigt rike. Emellertid dröjde Jesu återkomst och man blev tvingad till nytolkningar av traditionen. De muntliga traditionerna om Jesus och hans gärningar formades så småningom i skrift. Vi fick **evangelierna**. Det fanns flera olika evangelier den första tiden men i Nya testamentet finns fyra bevarade: Matteus, Markus, Lukas och Johannes. De berättar alla om Jesus och hans verksamhet i Palestina men de gör det på lite olika sätt.

Apostlarna skrev också brev till församlingarna som grundades på olika håll i det romerska riket. På det viset fick vi **epistlar** eller brev som började betraktas som kanoniska (kanon = rättesnöre). En av de främsta som skrev brev var Paulus. Det skrevs också en redogörelse för hur kyrkan uppstod och hur den fungerade de första årtiondena. Det blev **Apostlagärningarna**. Föreställningarna om den yttersta tiden formulerades i olika skrifter – apokalypter. I Nya testamentet har intagits en sådan. Det är **Johannes Uppenbarelse** som placerats sist i den kristna kanon. Nya testamentet består sammanlagt av 27 olika skrifter.

Utöver de kanoniska skrifterna finns en hel del **apokryfa eller deuterokanoniska** skrifter. Sådana är t.ex. Tobit, Judit, Första och Andra Mackabeerboken, Salomos Vishet och Jesus Syraks vishet. De har tidvis ingått i bibeln men länge varit borttagna i den protestantiska traditionen. De har inte samma ställning som de 66 skrifterna i bibeln, särskilt de 27 i Nya testamentet. I den nya översättning av bibeln på svenska, den s.k. Bibel 2000, finns de dock intagna.

Berättelserna om Jesus och kyrkans begynnelse

Jesus föddes i Betlehem troligen omkring sex år före vår tideräknings början. Han fostrades i staden Nasaret. Hans föräldrar var **Josef** och **Maria**. Men enligt berättelserna i evangelierna – julevangeliet – var Jesu födelse ett under. Maria blev gravid genom Guds kraft vilket framfördes av en ängel. Mycket litet är känt om Jesus under hans tidigaste ungdom. Då han var ungefär trettio år genomgick han andliga erfarenheter som ledde till att han blev vattendöpt av Johannes döparen. Denne blev kort därefter arresterad och dödad av kung Herodes. Men Jesus tog på sätt och vis upp Johannes döparens mantel och började predika om att Guds rike är nära förestående. Han fick tolv lärjungar och folket började höra på honom allt mer och mer. Man kallade honom rabbi – lärare. Det viktigaste budskapet som Jesus framförde finns nedtecknat i de fyra evangelierna. I Matteusevangeliet finns ett berömt avsnitt som kallas **bergspredikan**. Där talar Jesus om kärleken till Gud och till nästan. Han går så långt att han säger att man också skall älska sina fiender.

Jesus började alltmer uppmärksammas för sina underverk. Han förvandlade vatten till vin, helade sjuka, gick på vattnet, drev ut onda andar och förmerade några fiskar och bröd så det räckte till för en stor hop människor. Bland judarna blev saddukeer och fariseer misstänksamma mot Jesus och hans verksamhet. De ville bli av med honom. Det var ju en tid då romarna var särskilt uppmärksamma på gryende revolter. Bl.a. därför önskade de judiska ledarna överlämna Jesus för att dömas av den romerska övermakten. Så skedde också vid den judiska påskhögtiden efter att Jesus verkat omkring två år. Pontius Pilatus som var romersk ståthållare gick med på att döma Jesus till döden. Jesus korsfästes strax före den judiska påskhögtiden. Dagen efter påsken fann några kvinnor som hade stått Jesus nära hans grav tom. Man uppfattade nu saken så att Jesus hade uppstått från de döda.

Efter en tid av isolering då man erhöll visioner om Jesus och då man såg honom fara upp till himmelen, kom den dagen då man i bön blev fylld av den Heliga Anden och började tala i tungor. Petrus, en av de främsta lärjungarna, grep då tillfället och började predika om hur de gammaltestamentliga profetiorna nu gått i uppfyllelse i och med Jesu död och uppståndelse och Andens utgjutande över lärjungarna. Denna dag som blivit kristendomens, den kristna kyrkans födelsedag – **pings-ten**, på grekiska femtio – infaller femtio dagar efter Jesu uppståndelse-
dag – **den kristna påsken**.

Kristendomen fick nu snabbt spridning först bland judarna men senare också bland icke-judiska folk. Eftersom judarna var spridda kring vida områden i det stora romerska riket, särskilt i de större städerna, underlättade det kristendomens utbredning i medelhavsområdet. Paulus, som först var motståndare mot kristendomen, genomgick en dramatisk omvändelse och blev en av de främsta förespråkarna för de Jesus-troende. Själv jude hävdade han bestämt att de som inte var födda judar inte heller behövde följa alla judiska lagföreskrifter. Han reste flitigt omkring till de nygrundade församlingarna, bl.a. till Korint, Thessalonike och Rom och undervisade om den nya tron. Han skrev också brev till församlingarna. Dessa har fått kanonisk ställning och har intagits i Nya testamentet.

Jesus föddes som jude, levde och dog som jude. Först efter en historisk process över årtionden ja, man kan säga århundraden blev kristendomen en självständig religion. Inom kristendomen började många se det så att de kristna övertagit det andliga arvet från judarna. Detta ledde till att det tidvis uppstått ett judehat från kristenhetens sida, vilket ibland tagit sig våldsamma uttryck i förföljelser och massutrotningar.

En större katastrof för både judar och kristna inträffade **år 70**. Man gjorde uppror i Palestina. Tidigare uppror hade skett under Mackabeernas period (jfr Mackabeerböckerna) och judarna hade då haft självständighet en tid. Nu accepterade den romerska övermakten

inga revolter och därför marscherade de till Jerusalem, brände ner templet och drev ut judarna ur staden. Ytterligare ett uppror, Bar Kochba 132-135, förvärrade saken ännu mer. I den förvirrade situationen efter allt detta blev det fariseerna som förde vidare den judiska traditionen – den talmudiska, och de Jesus-troende som förde vidare kristendomen eller kyrkan.

De kommande dryga tvåhundra åren blev på många sätt problematiska för kyrkan. Man måste hitta sin egen väg i en tid då många religioner trängdes på den romerska arenan och då det ledande skiktet i Rom gärna förföljde de Jesus-troende. Först i början av 300-talet då kejsar **Konstantin den store** gav kristendomen en erkänd ställning och så småningom också en favoriserad plats i det romerska riket kunde kristendomen ges den särprägel som så småningom gjorde den till världsreligion.

Jesus blir Guds son

Då kristendomen alltmer skilde sig från judendomen blev det en angelägen uppgift för de kristna att formulera Jesu betydelse och uppdrag i världen så att de icke-judiska folken skulle förstå vad det var fråga om. Jesus som Messias eller Kristus var något som tydligt utgick från judisk tradition. Föreställningen om att Jesus var Guds son var däremot lättare för icke-judarna att acceptera. Men samtidigt var det angeläget för de kristna att inte blanda samman Jesu sonskap med det som fanns i de icke-kristna traditionerna. Därför blev det viktigt att så noggrant som möjligt beskriva hur man skulle tro om Jesus. Det tog lång tid att finna de slutliga formuleringarna. Först då förföljelsetiderna var över och man kunde samlas till större kyrkomöten eller koncilier avgjordes frågorna så småningom.

Ett av de mest betydande koncilierna sammankallades av kejsar Konstantin och hölls i Nicea år 325. Ett annat hölls i Kalkedon 451. Frågorna rörde sig kring i vilken utsträckning Jesus var en mänsklig

gestalt och i vilken usträckning han var gudomlig. Efter många stridigheter enades man om att Jesus hade en mänsklig kropp fullt ut som alla andra människor. Men hans mänsklighet skilde sig från de övrigas genom att han var helt utan synd. Gud var närvarande i honom utan någon sammanblandning med det jordiska. Jesus hade alltså **”två naturer”**, en gudomlig och en mänsklig. De är förenade men ändå helt åtskilda. Jesus är alltså två naturer i en person och ingår i **treenigheten**. Han är Guds son. Gud fader och den Heliga Anden är de två övriga. Kyrkan fick trosbekännelser, symbola (lat. symbolum, sinnebild, tecken).

Tidigt blev också Jesu moder, jungfru Maria en viktig kultfigur. Hon spelar en stor roll i den katolska och den ortodoxa traditionen. Hon kallas Guds moder och uppfattas också ha stigit upp till himmelen. I den protestantiska traditionen har hon en betydligt mer tillbakasatt ställning.

Kyrkan under medeltiden

Genom Konstantin den stores verksamhet fick den kristna kyrkan som sagt en erkänd ställning i det romerska riket. Konstantin grundade en ny huvudstad i Bysantium. Den började kallas Konstantinopel och blev under flera århundraden centralorten för den bysantiska, östliga kristenheten, den ortodoxa kyrkan. Där var grekiskan det dominerande språket. Biskopen i Rom, som började kallas påve, ledde den västliga delen av kyrkan där latin var det förhärskande språket. Ett flertal lärofäder uppträdde inom de två traditionerna. De fick en stor betydelse för utformningen av kristenheten de första århundradena. Utvecklingen ledde också till att den bysantiska kristendomen och den romerskdominerade alltmer började gå skilda vägar. Vi fick med andra ord en uppdelning mellan den romersk-katolska kyrkan och den grekisk ortodoxa.

I den västliga delen av kyrkan fick **Augustinus** ett betydande inflytande som teolog och författare. Han var född 354 och dog 430 som

biskop i en stad som hette Hippo i norra Afrika. Han genomgick en omvändelse och blev en av dem som utformade den katolska kyrkans lära på ett genomgripande sätt. Han skrev på latin. Hans bok om omvändelsen – *Confessiones* – har blivit en klassiker på området. Lika är det med hans arbete om treenigheten – *De trinitate* – och om Gudsstaten – *De civitate Dei*. I den senare talar han om två ”stater”, den profana och den gudomliga eller med andra ord den världsliga staten och den kristna kyrkan. De två är ömsesidigt beroende av varandra men kyrkan bör influera den världsliga makten så att den följer kristna principer. Under flera århundraden framöver påverkade Augustinus tankar den västliga kyrkan och statsförfattningen. Först i modern tid har vi fått en ideologi om en totalt religionsfri stat, detta som en konsekvens av en process som vi kallar sekularisering.

Under de kommande århundradena genomkämpade de två kyrkodelarna – den ortodoxa i öster och den romersk-katolska i väster – många strider med varandra men också mot andra och en del gemensamma fiender, bl.a. islam. På 600-talet uppträdde Muhammed och islam fick en oerhört snabb utbredning i Mellanöstern. Den kom att på allvar hota det bysantiska riket. Inom framför allt den ortodoxa kyrkan utkämpade man också på 700-talet och senare en strid om bilderna, dvs. ikonerna och deras betydelse. Denna bildstrid – **ikonoklasm** – slutade emellertid så att bilderna fick vara kvar men man skulle inte dyrka bilderna som sådana. De skulle enbart visa vägen till de andliga verkligheterna, menade man.

I formuleringarna av treenigheten uppkom också en strid mellan kyrkan i öst och den i väst om huruvida den Heliga Anden utgick både av Fadern och Sonen. I den västliga, katolska kyrkan, hade man tillagt i trosbekännelsen att Anden utgick också från Sonen. Detta tillägg heter på latin *filioque* (och Sonen). Därför har striden kommit att kallas filioquestriden. Denna strid men också mycket annat som skilde kyrkorna åt gjorde att man på båda hållen bannlyste varandra år 1054. Sedan dess har de två kyrkorna gått skilda vägar, tidvis i kamp med

varandra men i modernare tid ändå utan större konflikter. I den katolska kyrkan och i den lutherska använder man alltså tillägget ”och Sonen” i trosbekännelsen.

Utvecklingen hade nu lett till att vi i början av medeltiden hade två dominerande kyrkor. Det fanns också en del andra kristna rörelser som katarerna i södra Frankrike och norra Spanien. Dessa betraktades som kättare och förföljdes kraftigt.

I den romersk katolska kyrkan utformades sju **sakrament**. Dessa är dopet, nattvarden, konfirmationen, äktenskapet, prästordinationen, boten och den sista smörjelsen (på dödsbädden). En genomgripande **hierarki** bland prästerskapet utbildades. Högst var påven i Rom och vid hans sida finns en kuria som har högsta inflytandet över trosutsagorna. I de olika regionerna hade biskoparna en stark ställning. Under dessa kommer prästerskapet och diakonerna. Olika liturgiska dräkter utformades som tecken på den rang man åtnjuter inom kyrkan. Så småningom infördes också **celibatet** för prästerna.

Den liturgiska musiken utvecklades kraftigt under medeltiden. Den s.k. **gregorianska** musiken blev dominerande i gudstjänstlivet och mässan förrättades på latin. Den viktigaste bibelöversättningen till latin kallas *Vulgata*. Den har kanonisk ställning i den romersk-katolska kyrkan. Det kanske bör framhållas att predikan under medeltiden ändå ofta skedde på folkspråket.

Viktigt är också att framhålla att hela året blev påverkat av kristendomen. De stora helgerna placerades ut över året. Vi får det som kallas **kyrkoåret**. Den viktigaste helgen – påsken – infaller på våren. Det bestämdes redan vid konciliet i Nicea år 325 att den skulle firas första söndagen efter fullmåne efter vårdagjämning. Det betyder att påsken kan fluktuera ungefär under en månads tid. Detta är en praxis som man följer ännu idag. Ungefär på 500-talet började man också fira Jesu födelse. Den placerades in på den mörkaste tiden under året. Där hade man firat den oövervinneliga solens högtid i det gamla Rom. Kristus som världens ljus passade då in som nytolkning av högtiden. Ungefär

vid samma tid räknade man ut när Jesus var född och började tideräkningen från det som kallas år 1. Munken Dionysius Exiguus som fått i uppdrag av påven att räkna ut Jesu födelseår misstogs sig dock med några år. Idag har forskningen kommit fram till att Jesus troligen var född omkring sex år före vår tideräknings början. Dessutom satte man inget år noll i början varför man måste räkna också med det tionde året för att uppnå fullt antal år i varje decennium, sekel och millennium. Under medeltiden följde man den s.k. julianska kalendern som gick tillbaka på Julius Caesar i det gamla Rom. Först i slutet av 1500-talet infördes den s.k. gregorianska kalendern, den som nu gäller i västvärlden. I Sverige-Finland infördes den först i mitten av 1700-talet.

Helgonen spelade också en stor roll under medeltiden. De första helgonen var martyrer som dog för sin tro under förföljelsetiderna i kyrkans begynnelse. Helgonens dödsdag blev deras himmelska födelsedag och man började fira dessa. Utgående från helgonkalendern har vi fått det som nu kallas namnsdagar. I den romersk-katolska kyrkan utses fortfarande helgon. Det är oftast personer som under sitt liv gjort något storverk för kyrkan och för tron. Efter en omfattande utredningsprocess kan sålunda påven utse nya helgon. Helgonen har en stor betydelse som vägvisare. Man vördar dem, men dyrkar dem ej på samma sätt som man gör med Jesus.

Den heliga Birgitta,
helgonförklarad år 1391.

Munkväsendet fick en mycket stor betydelse för kyrkan under medeltiden. Klostren utvecklades ur de asketiska traditionerna som fanns i Mellanöstern. Klostren anlades ofta i avlägsna trakter där de fick en stor betydelse för att föra kristendomen ut till folken men så småningom också för att forma kulturen, skapa sammanhållning och stadga i kyrkan och de stater som så småningom utvecklades. På 1200-talet kom de s.k. tiggardordnarna: dominikanorden som i början leddes av den helige **Domenicus** och franciskanorden som grundades av den helige **Franciskus**. Den förra fick stor betydelse för upprätthållandet av den sanna tron och för bekämpandet av kättarna. De fick inkvitionen i sina händer. Ett flertal andra ordnar uppkom också under medeltiden. Vi bör kanske framför allt här nämna Birgittinorden som grundades av **den heliga Birgitta** av Sverige på 1300-talet. Birgittinorden är en kvinnoorden, där munkarna som är präster har huvudsakligen liturgiska funktioner.

Klostren fick ett avgörande inflytande på den bokliga bildningen och dess spridning under medeltiden. De blev helt enkelt bildningshärदार samtidigt som klostren ofta fungerade som tillflyktsorter och som socialinstanser för människor i nöd. Det är svårt att överskatta klostrens betydelse för utvecklandet av den europeiska kulturen.

I samband med firandet av kristenhetens tusenårsjubileum manade påven till kamp mot muslimerna. Han önskade att man återtog de heliga platserna i Jerusalem. Efter flera årtionden kunde man samla en skara krigare som drog österut, via Konstantinopel, där man skövlade staden, och vidare mot Jerusalem. Efter ett omfattande blodbad kunde man inta staden och upprätta ett kungadöme, som dock varande blott några år. Detta första s.k. **korståg** ägde rum 1095-96. Det följdes av ett tiotal andra. En tempelherreorden inrättades som försvarade de heliga platserna i Palestina. Det blev nu lättare att företa vallfärder till Jerusalem. Dock var hela resan förenad med svåra faror under hela medeltiden. Vallfärderna till olika heliga orter bl.a. Santiago di Compostela i Spanien och Nidaros i Trondheim (Norge) var mycket vanliga denna tid.

I öster, bland de grekisk ortodoxa, fick också klostren och munkväsendet en betydelse för spridningen av tron framför allt bland slaverna. Liturgin i gudstjänsten utvecklades olika i de två kyrkorna. I den ortodoxa är liturgin tydligt ett kultdrama där man följer de heliga berättelserna i bibeln med höjdpunkten satt vid den heliga kommunionen, nattvarden. Ikonerna spelar en stor roll i andaktslivet, både det privata och det kollektiva i kyrkorna. Den liturgiska sången har utvecklats mycket inom den ortodoxa kyrkan, eftersom man inte använder instrument i kyrkorna. Som bekant används instrument mycket i de västligare traditionerna. För den grekisk-ortodoxa kyrkan är patriarken av Konstantinopel i rang den viktigaste. Idag är kristendomen dock mycket blygsamt företräd i den staden. Flera andra patriarker finns. Ingen har motsvarande ställning som påven i den romerska kyrkan.

För ungefär tusen år sedan kom också de slaviska folken att kristnas. De blev då ortodoxa. Patriarken av Moskva har fått en viktig betydelse för den rysk-ortodoxa kyrkan. Detta särskilt efter att Konstantinopel erövrades år 1453 av turkarna som var muslimer.

Kyrkan under Nya tiden

I brytningen mellan 1400-talet och 1500-talet skedde omfattande förändringar i kristenheten. Den s.k. Nya Världen, Amerika, upptäcktes och rikedomarna från den delen av världen skeppades över till Europa. I gengäld skeppades kristendomen över till Amerika. Där fick den fotfäste, även om den ofta påtvingades befolkningen och en intressant religionsblandning blev resultatet. De indianska kulturerna började sin tillbakagång.

Olika reformrörelser hade redan århundradena före 1500-talet förekommit på kristet håll i Europa men flera av dem hade tryckts tillbaka. Nu skedde emellertid stora förändringar inom vetenskapen, inom boktryckarkonsten och bland reformivrare av olika slag. Kyrkans hegemoni med påven i spetsen började alltmer vackla. Redan under förra

delen av 1400-talet opponerade sig **Jan Hus** i Tjeckien mot påvekyrkan. Han åstadkom en rörelse som fick stor betydelse just i Prag med omnejd. Själv blev han bränd på bål år 1415.

Reformatorer som **Ulrich Zwingli** (död 1531) och **Jean Calvin** (död 1564) framträdde i Schweiz medan **Martin Luther** (död 1546) verkade i Tyskland. Calvin fick en genomgripande betydelse för det kalvinistiska arvet som spreds till Frankrike, Belgien och framför allt till Nederländerna och så småningom vidare till England och Amerika. Denna reformatoriska gren var ofta ganska radikal i sina åsikter. Den har gett upphov till ett flertal kyrkor på anglosaxisk botten.

Luther var inte lika radikal som Calvin. Han kom att få en stor betydelse för brytningen med påven i Rom på tyskspråkigt område och i Norden. Den protestantiska kyrkan gick alltmer sina egna vägar, trots fördömanden från påvens sida. Protestanterna betonade kraftigt behovet av bibeln på folkspråket. Luther själv översatte bibeln till tyska. I huvudsak kvarhöll Luther den katolska liturgin i gudstjänsten men betonade två saker: predikan och psalmsången. I de nordiska länderna infördes kristendomen århundradena kring millennieskiftet år 1000. Reformationen kom till Norden under 1500-talet. I Sverige-Finland såg kung Gustav Vasa en möjlighet till dominans över kyrkan i och med införandet av lutherdomen. Han drog in mycket av kyrkans ägodelar och klostren förlorade så småningom helt sin betydelse i Norden.

Vid sidan av dessa reformatorer fanns en del andra som gick på baptistisk linje, dvs. de ville införa det s.k. troendedopet, som ofta gällde vuxna i motsats till de små barnen. En sådan ledare var **Balthasar Hubmaier**. Han brändes på bål i Wien 1528. Denna s.k. tredje reformation – anabaptisterna eller vederdöparna – kom emellertid att förföljas från många håll, bl.a. från de övriga reformatorernas sida. Den baptistiska linjen fann dock en fristad i Nederländerna och spreds vidare till England och Amerika, där den haft och fortfarande har en stark ställning.

I England skedde också en reformation inom huvudkyrkan. Där var det kung Henrik VIII som efter konflikter med påven om sina skilsmässor kom att nationalisera kyrkan och bryta med Rom. Då uppkom den **anglikanska** kyrkan.

På 1700-talet uppstod den metodistiska kyrkan i England. Upphovsmannen var **John Wesley** (död 1791). Den metodistiska kyrkan fick stor betydelse för den andliga utvecklingen i England men kanske framför allt i Amerikas förenta stater. Stora väckelser förekom bland nybyggarna på 1700-talet och början av 1800-talet.

I början av 1600-talet utkämpades det s.k. trettioåriga kriget som huvudsakligen var en brytning mellan katoliker och protestanter i Europa. Från Sverige kom Gustav II Adolf att gripa in på protestanternas sida i kriget. Han betraktades bland dessa som den stora segraren från norr. Hans död vid Lützen år 1632 innebar dock ett stort avbräck på deras sida. Trettioåriga kriget slutade 1648. Då befästes än en gång principen om att regenten på sitt område skulle bestämma över vilken tro undersåtarna hade. Principen kallas ofta *cuius regio – eius religio* på latin. Detta gjorde t.ex. att vissa områden i Tyskland blev protestantiska och andra katolska. Huvudsakligen blev de sydliga trakterna katolska.

1600-talet ända fram till början av 1900-talet blev den europeiska kulturens expansionstid. Nu koloniserades stora delar av kontinenterna från Europa. Så skedde icke minst i Afrika, i Asien och i Amerika. Vida områden blev under denna period underställda de europeiska makterna. Dessa drog nytta av kolonierna framför allt på det ekonomiska området. I kolonialismens spår följde missionen. Särskilt 1700-talet och 1800-talet blev århundraden då den kristna missionen expanderade kraftigt. Migranterna i Nordamerika kom att i slutet av 1700-talet frigöra sig från Europa och utropa sin självständighet. Det blev Nordamerikas förenta stater som senare utvidgats betydligt och idag omfattar 50 delstater.

Den fortsatta utvecklingen i Norden

Som jag sagt blev de nordiska länderna protestantiska under 1500-talet. Det följande århundradet blev en period då den lutherska kyrkan befäste sin ställning i dessa länder. Kyrkan stod kungamakten nära och prästerna fick en stor betydelse för att föra ut olika påbud som kungen proklamerade. 1600-talet kallas ofta för den lutherska ortodoxins tid. Man strävade till att införa bildning bland folket, fordrade viss kännedom om huvudstyckena i den kristna trosläran för ingående av äktenskap och man befordrade läskunnigheten och bildning. Den sanna tron blev mycket viktig att upprätthålla. Det blev förbjudet för vanliga undersåtar att tillhöra någon annan kyrka än den lutherska. Särskilt allt som hade med papismen att göra betraktades som farligt.

Redan år 1477 hade Uppsala universitet grundats. På 1600-talet tillkom några andra universitet i det svenska riket, bl.a. Åbo Akademi år 1640. Universiteten var huvudsakligen lärosäten där man utbildade ämbetsmän i staten och präster för kyrkan. De fick så småningom stor betydelse för spridningen av nya vetenskapliga rön bl.a. inom medicinen, naturvetenskapen men också inom de humanistiska vetenskaperna. Längre betraktades teologin som den främsta av vetenskaperna. Alla som läste vid universiteten måste avlägga preliminära examina i teologi.

Under 1700-talet började olika radikala väckelsekretsar uppträda inom kyrkan. Från Tyskland utgick en rörelse som kommit att kallas **pietism** (lat. pietas, fromhet). Den betonade den personliga avgörelsen för Jesus och förordade icke sällan ett ganska starkt emotionellt engagemang. I Sverige och Finland uppträdde på 1700-talet s.k. radikalpietister. Dessa blev förföljda och en del utvisades ur landet.

Under 1800-talet blomnade väckelserörelserna ut ordentligt i hela det nordiska området. I Sverige uppträdde C. O. Rosenius som en stor andlig ledare och fick till stånd en inomkyrklig väckelse som formats i

det som kallas Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. På 1870-talet uppkom en radikalisering inom den rörelsen under ledning av P. P. Waldenström. Detta gav upphov till Svenska Missionsförbundet. Från Amerika kom dessutom frikyrkliga rörelser som metodism, baptism, adventism och så småningom också pingströrelse, mormonism och Jehovas Vittnen. Allt detta gjorde att den enhetliga kyrkliga traditionen alltmer bröts sönder.

I Finland uppträdde många inomkyrkliga väckelser. Främst bör nämnas bedjarrörelsen norr om Åbo, "de väckta" under ledning av Paavo Ruotsalainen, den evangeliska rörelsen med sitt upphov i C. F. Hedberg och laestadianismen som leddes av L. L. Laestadius. Dessa väckelserörelser och andra därtill som alla verkar inom den lutherska kyrkan har haft en mycket stor betydelse för det kyrkliga livet i Finland. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fick också Finland, som då hörde till det stora ryska riket, motta andliga impulser från väster. Då infördes olika frikyrkor men också fritänkeri och socialism. I fritänkeriets fotspår uppträdde även den moderna kremeringsrörelsen.

Det bör även framhållas att framför allt på protestantiskt håll har den allmänna religionsvetenskapen och exegetiken inneburit en kritik av den traditionella kristendomsuppfattningen. En s.k. liberal riktning uppkom som ville förena modern vetenskaplig syn på världens uppkomst och människans utveckling med den religiösa tron. Mot detta reagerade man särskilt i Amerika där en fundamentalistisk rörelse uppstod. Den betonar de traditionella kristna dogmerna och vill kvarhålla dem som objektiva fakta ofta i strid med en vetenskaplig syn på universums och världens uppkomst. En bokstavlig tro på bibelns skapelseberättelser kallas **kreationism**. Bland olika frikyrkor och lågkyrkliga rörelser har dessa idéer fått ett fotfäste också i Norden.

1800-talet kom att på många sätt omforma de nordiska samhällena. Nya vetenskapliga rön och bl.a. evolutionismen påverkade kraftigt de bildade, den kyrkliga hegemonin fick alltmer se sina privilegier beskurna. Skolväsendet blev en angelägenhet som kommunerna eller socknarna

åtog sig, sjukvården omhändertogs alltmer av det allmänna och alltfler kritiska röster höjdes mot kyrkans starka ställning i samhället. Detta betydde att kyrkan måste se om sitt hus. I Finland skedde det bl.a. genom att införa en kyrkolag år 1869 som gav den lutherska kyrkan en tämligen självständig ställning. Det var ju också en tid då den ortodoxa kyrkan med kejsarmakten lätt kunde betraktas som en fara. År 1889 fick Finland också en dissenterlag, som gav möjlighet för kristna kyrkor som baptismen och metodismen att bilda egna samfund. I och med Finlands självständighet år 1917 skapade man en ny religionsfrihetslag som var ovanligt frisinnad för sin tid. Den trädde i kraft från år 1923. Den ortodoxa kyrkan och den evangelisk-lutherska kyrkan blev jämbördigt nationella kyrkor, vid sidan härav kunde samfund av olika slag grundas och slutligen kunde fria andliga rörelser verka på föreningslagens bas. I stort sett har dessa förhållanden kvarhållits ända in i våra dagar. Nu planerar man förändringar i dessa lagar.

Några slutord

Blickar vi internationellt ut över fältet kan sägas att 1900-talet blivit ekumenikens århundrade. Kyrkorna har sökt sig närmare varandra. **Kyrkornas världsråd** upprättades i Amsterdam år 1948 och **Lutherska världsförbundet** år 1947 i Lund. Man har sökt förståelse över konfessionsgränserna, särskilt mot bakgrunden av tidigare århundraden som inneburit kamp på missionsfälten under kolonialismens era. Man har lyft fram förståelsen för varandra och de enskilda kyrkornas egenart. Några sammanslagningar av kyrkor har däremot knappast ägt rum. Det var inte heller varit avsikten.

Ett annat kännetecken för 1900-talet har **sekulariseringen** varit. Den har inneburit att kyrkornas dominans kringskurits. Den enskilde individen har i samband med ökad bildning och frihet kommit att självständigt förhålla sig till de kristna dogmerna och riterna. Man har inte

i någon högre grad gått ut ur kyrkorna. I stället förhåller man sig försiktigt kritisk och nyttjar framför allt kyrkans tjänster i samband med dop, vigslar och begravningar.

Staterna uppfattar sig alltmer som religionslösa och har tagit över många av kyrkans tidigare uppgifter. Kyrkorna får med andra ord koncentrera sig på gudstjänstliv och på den enskilda själavården. De samhällseliga funktionerna har alltmer upphört för kyrkornas vidkommande och de får i stället lyfta fram sitt historiska arv och sin integritet för att göra sig trovärda. Samtidigt visar det sig att kyrkorna behövs eftersom allt flera grupper i välfärdssamhällena, också i Norden, kan bli utslagna och behöver hjälp från fristående organisationer som t.ex. kyrkor och samfund.

I dag är kristendomen den största religionen i världen. Den omfattar nästan två miljarder människor. Den största kyrkan är den romersk-katolska med en dryg miljard anhängare. På många håll är dock kristendomen kraftigt uppblandad med lokala folkliga traditioner med upphov i gamla föreställningar och beteenden av icke-kristet slag. Den form av kristendomen som har framgång idag är **den karismatiska**, där man betonar helande, tungotalande och uppfyllelse av den Heliga Anden. Särskilt i Afrika, Sydamerika och på många håll i Asien har denna form av kristendom kraftigt gehör. Detta gäller även Kina, som officiellt vill vara religionslöst. I de stater som tidigare hörde till Sovjetstaten har de gamla kyrkorna konsoliderat sin ställning samtidigt som flera nya andliga rörelser gjort framsteg.

Ur BIBELN

Se även utdragen ur Gamla testamentet i avsnittet om judendomen. Gamla testamentet är ju också helig skrift för de kristna.

Ur NYA TESTAMENTET

Ur MATTEUSEVANGELIET

5:38-43

Ni har hört att det blev sagt: Öga för öga och tand för tand. Men jag säger er: värj er inte mot det onda. Nej, om någon slår dig på högra kinden, så vänd också den andra mot honom. Om någon vill processa med dig för att få din skjorta, så ge honom din mantel också. Om någon vill tvinga dig att följa med en mil i hans tjänst, så gå två mil med honom. Ge åt den som ber dig, och vänd inte ryggen åt den som vill låna av dig.

Ni har hört att det blev sagt: Du skall älska din nästa och hata din fiende. Men jag säger er: älska era fiender och be för dem som förföljer er; då blir ni er himmelske faders söner. Ty han låter sin sol gå upp över onda och goda och låter det regna över rättfärdiga och orättfärdiga.

Om ni älskar dem som älskar er, skall ni då ha lön för det? Gör inte tullindrivarna likadant? Och om ni hälsar vänligt på era bröder och bara på dem, gör ni då något märkvärdigt? Gör inte hedningarna likadant? Var fullkomliga, så som er fader i himlen är fullkomlig.

Ur JOHANNESVANGELIET

19:13-23

När Pilatus hörde de orden lät han föra ut Jesus och satte sig på domartribunen i den så kallade Stengården, på hebreiska Gabbata. Det var på förberedelsedagen före påsken, vid sjätte timmen. Pilatus sade till

judarna: "Här ser ni er kung." Då ropade de: "Bort med honom! Korsfäst honom!" Pilatus frågade: "Skall jag korsfästa er kung?" Översteprästerne svarade: "Vi har ingen annan kung än kejsaren." Då utlämnade han Jesus åt dem till att korsfästas. De tog honom alltså med sig. Han bar själv sitt kors ut till den plats som kallas Skallen, på hebreiska Golgota. Där korsfäste de honom tillsammans med två andra, en på var sida med Jesus i mitten. Pilatus hade också låtit skriva ett anslag som sattes upp på korset, och där stod: Jesus från Nasaret, judarnas konung. Detta lästes av många judar, eftersom platsen där Jesus korsfästes låg strax utanför staden, och texten var på hebreiska, latin och grekiska. Men judarnas överstepräster sade till Pilatus: "Skriv inte: Judarnas konung, utan vad han själv har sagt: Jag är judarnas konung." Pilatus svarade: "Vad jag har skrivit, det har jag skrivit."

Soldaterna som hade korsfäst Jesus tog hans kläder och delade upp dem i fyra delar, en på varje soldat. De tog också långskjortan, men den hade inga sömmar utan var vävd i ett enda stycke. De sade därför till varandra: "Vi skär inte sönder den utan kastar lott om vem som skall ha den." Ty skriftordet skulle uppfyllas: De delade upp mina kläder mellan sig och kastade lott om min klädnad.

20:1-10

Tidigt på morgonen efter sabbaten, medan det ännu var mörkt, kom Maria från Magdala ut till graven och fick se att stenen för ingången var borta. Hon sprang genast därifrån och kom och sade till Simon Petrus och den andre lärjungen, den som Jesus älskade: "De har flyttat bort Herren ur graven och vi vet inte var de har lagt honom." Petrus och den andre lärjungen begav sig då ut till graven. De sprang båda två, men den andre lärjungen sprang fortare än Petrus och kom först fram till graven. Han lutade sig in och såg linnebindlarna ligga där men gick inte in. Simon Petrus kom strax efter, och hangick in i graven. Han såg bindlarna ligga där, liksom duken som hade täckt huvudet, men den låg inte tillsammans med bindlarna utan hopprullad på ett ställe för sig. Då gick också den andre lärjungen in, han som hade kommit först till graven. Och han såg och trodde. Ännu hade de nämligen inte förstått skriftens ord att han måste uppstå från de döda. Lärjungarna gick sedan hem igen.

Ur APOSTLAGÄRNINGARNA

2:1-21

När pingstdagen kom var de alla församlade. Då hördes plötsligt från himlen ett dån som av en stormvind, och det fyllde hela huset där de satt. De såg hur tungor som av eld fördelade sig och stannade på var och en av dem. Alla fylldes av helig ande och började tala andra tungomål, med de ord som Anden ingav dem.

I Jerusalem bodde fromma judar från alla länder under himlen. När dånet ljud samlades hela skaran, och förvirringen blev stor när var och en hörde just sitt språk talas. Utom sig av förvåning sade de: "Men är de inte galileer allesammans, dessa som talar? Hur kan då var och en av oss höra sitt eget modersmål talas? Vi är parther, meder, elamiter, vi kommer från Mesopotamien, Judeen och Kappadokien, från Pontos och Asien, från Frygien och Pamfylien, från Egypten och trakten kring Kyrene i Libyen, vi har kommit hit från Rom, både judar och proselyter, vi är kretensare och araber – ändå hör vi dem tala på vårt eget språk om Guds stora gärningar." I sin häpnad visste ingen vad han skulle tro, och de frågade varandra: "Vad betyder detta?" Men andra gjorde sig lustiga och sade: "De har druckit sig fulla på halvjäst vin."

Då steg Petrus fram med de elva andra och tog till orda och talade till dem: "Judar, ja alla ni som bor i Jerusalem, detta skall ni veta, lyssna till mina ord. Det är inte som ni tror, att de här männen är berusade, det är ju bara morgon. Nej, detta är vad som har sagts genom profeten Joel:

Det skall ske i de sista dagarna, säger Gud, att jag utgjuter min ande över alla människor. Era söner och döttrar skall profetera, era unga män skall se syner och era gamla män ha drömmar. Ja, över mina tjänare och tjänarinnor skall jag i de dagarna utgjuta min ande, och de skall profetera. Jag skall låta sällsamma ting visa sig uppe på himlen och tecken nere på jorden, blod och eld och moln av rök. Solen skall vändas i mörker och månen i blod innan Herrens dag kommer, den stora och strålande. Men var och en som åkallar Herrens namn skall bli räddad.

Ur FÖRSTA KORINTHIERBREVET

13:1-13

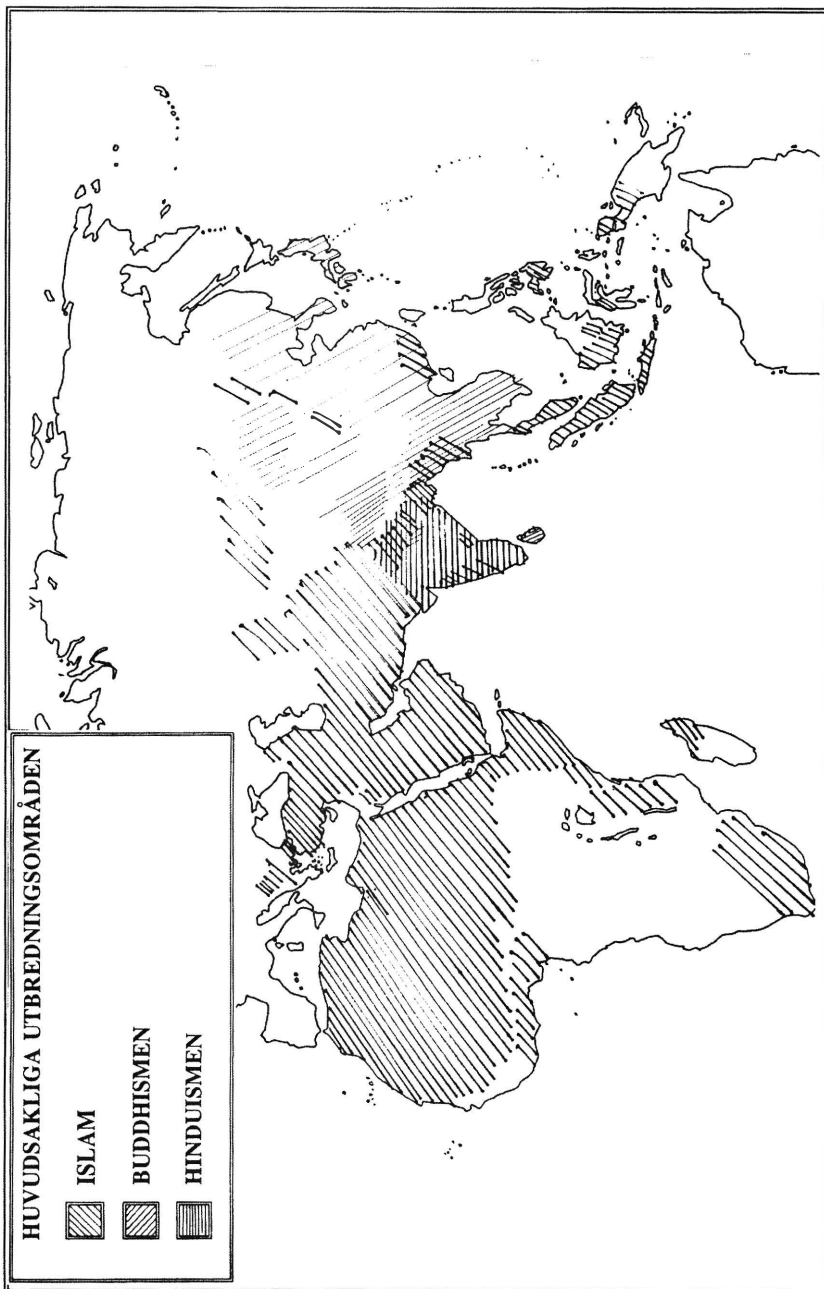
Om jag talar både människors och änglars språk, men saknar kärlek, är jag bara ekande brons, en skrällande cymbal. Och om jag har profetisk gåva och känner alla hemligheterna och har hela kunskapen, och om jag har all tro så att jag kan flytta berg, men saknar kärlek, är jag ingenting. Och om jag delar ut allt jag äger och om jag låter bränna mig på bål, men saknar kärlek, har jag ingenting vunnit.

Kärleken är tålmodig och god. Kärleken är inte stridslysten, inte skrytsam och inte uppblåst. Den är inte utmanande, inte självisk, den brusar inte upp, den vill ingen något ont. Den finner inte glädje i orätten men gläds med sanningen. Allt bär den, allt tror den, allt hoppas den, allt uthärdar den.

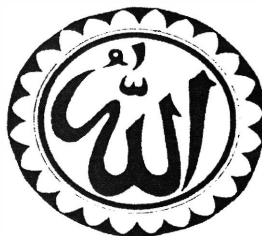
Kärleken upphör aldrig. Den profetiska gåvan, den skall förgå. Tungotalet, det skall tystna. Kunskapen, den skall förgå. Ty vår kunskap är begränsad, och den profetiska gåvan är begränsad. Men när det fullkomliga kommer skall det begränsade förgå.

När jag var barn talade jag som ett barn, förstod som ett barn och tänkte som ett barn. Men sedan jag blev vuxen har jag lagt bort det barnliga. Ännu ser vi en gåtfull spegelbild; då skall vi se ansikte mot ansikte. Ännu är min kunskap begränsad; då skall den bli fullständig som Guds kunskap om mig.

Men nu består tro, hopp och kärlek, dessa tre, och störst av dem är kärleken.

ISLAM

Islam uppkom för över 1400 år sedan på den Arabiska halvön. Nästan hela norra Afrika, Mindreasiens och Främre Orienten är klart influerade av islam. Men islam sträcker sig ända bort till Bortre Asien. I Pakistan och Bangladesh, i Indien och Malaysia samt i hela den stora indonesiska arkipelagen finns mycket muslimer. Också i Ryssland med dess randstater samt i Afrika söder om Sahara finns betydande grupper. På de flesta andra håll i världen, bl.a. i Europa och Amerika, utgör de minoritetsgrupper av betydelse. Muslimerna är idag över en miljard. Den är en av de kraftigast växande religionerna i världen. Islam täcker en väldigt stor yta av världen. Ekonomiska och sociala förhållanden varierar från land till land men ändå är den muslimska kulturen förvånansvärt enhetlig. Det beror främst på religionens särprägel och dess förmåga att hålla samman folken.

Islams egenart

Islam är en monoteistisk religion med starka etiska drag. Ordet **islam** kommer från den semitiska ordstammen *s-l-m* med den ungefärliga betydelsen "att vara hel". Från samma stam kommer orden fred och frid, *salam* på arabiska och *shalom* på hebreiska. Islam översätts till svenska oftast med "underkastelse". Det är fråga om att godvilligt underordna sig Gud och hans goda vilja.

Gud, som på arabiska kallas **Allah** (den bestämda artikeln al plus ilah, gud), är den suveräne, allestädesnärvarande makten. Han är upphöjd över allt mänskligt och egentligen onåbar för människan. Gud har emellertid uppenbarat sin vilja för mänskligheten genom att sända sin skrift, **Koranen** (arabiska al-qur'an, läsning), till jorden via profeten Muhammed. Islam är därför Guds uppenbarelse för människorna. Den är den definitiva formen av gudsdyrkan och avfordras alla människor. Den som underkastar sig Guds vilja är **muslim**. Han bör följa Allahs lag, **sharia** (bokstavlig översättning: väg).

Att leva enligt Guds vilja är detsamma som att leva sant mänskligt. I Koranen får man veta vilken Allahs vilja är. I praktiken är det inte alltid så lätt att leva efter den. Historien visar att det uppkommit många konflikter och teologiska debatter om hur man skall tolka Koranens budskap.

Muhammed, som är islams främste profet, uppfattas som den siste i en lång rad av gudsmän. Patriarkerna i Gamla testamentet räknas som föregångare. Hit hör bl.a. Adam, Noa, Abraham, Josef, Mose, David, Salomo osv. Också de nytestamentliga gestalterna såsom Johannes döparen och framför allt Jesus räknas hit. Gud hade tidigare givit judarna Gamla testamentet och de kristna Nya testamentet. I och med Muhammed gav han sin slutliga uppenbarelse till araberna och hela mänskligheten genom det profetiska ordet, Koranen. Muhammed uppfattas som den siste profeten, "*profeternas sigill*". Det budskap som förmedlats till mänskligheten genom gudsmännen har varit ett och detsamma: Gud är en och människan bör dyrka honom i sann lydnad.

Enligt muslimerna är Koranen Guds fullkomliga uppenbarelse till människan. All annan religion bör dömas utgående från denna. Judarnas och de kristnas uppenbarelse var också fullkomlig i sig men på grund av otrohet och avfall, gav Gud den slutliga uppenbarelsen åt araberna. Judarna hade svårt att följa den monoteistiska religion som uppenbarats för Abraham och Mose och lagen gavs för att de skulle hålla sig till

sanningen. Men mänskligheten fick inte del av sanningen utan judarna bildade en exklusiv grupp för sig.

Så kom Jesus med sanningen på nytt. Han föddes av en jungfru, skapades på övernaturligt sätt i Marias livmoder, föddes och levde ett rättfärdigt liv på jorden som profet. Enligt muslimsk uppfattning gjorde de kristna orätt i att upphöja Jesus till Guds son och dyrka honom som Gud. Jesus dog inte heller på korset för att frälsa mänskligheten enligt islam. Varje människa är helt och hållet själv ansvarig för sina handlingar. I stället för Jesus korsfästes en annan man. Muslimerna förkastar också kategoriskt treenighetsläran.

Muslimernas anspråk på att äga den slutliga uppenbarelsen har självfallet kritiserats från judiskt och kristet håll. Man har påpekat att islam är en "förvrängning" av det judiskt-kristna arvet och att många detaljer ur Bibeln förvandlats i Koranen. Den västerländska, kritiska religionsforskningen, som ser Muhammed och hans gärningar i rent historiskt ljus, kommer lätt att uppfattas som ett hot mot islams självsyn och uppenbarelsetanke. En objektiv forskning rörande islams uppkomst och dess första år kan därför bli något som är svårt för muslimer att acceptera.

Arabien vid Muhammeds uppträdande

Den arabiska halvön är för det mesta täckt av öken, berg och stäpp. Främst längs kusten finns bördigare trakter där jordbruk lämpar sig. Före Muhammeds tid var de flesta araberna nomader. De levde i klängemenskap och följde sina hjordar från oas till oas. Storfamiljen betydde mycket. Ledaren för en klan kallades *shejk*. Många av nomaderna deltog också i handel, framför allt med kryddor. Kamelen var det främsta transportmedlet.

Religionen under denna tid var en blandning av animism och polyteism. Gudarna var ofta knutna till himlakropparna, bl.a. solen och månen. Ödet spelade en stor roll. Man trodde också på andar av olika slag. En viktig del av kulten denna tid var pilgrimsfärderna till olika helgedomar. En av de viktigaste orterna var **Mecka**, en relativt förmögen stad på grund av vallfärderna. Här fanns och finns **Kaba** (tärning), en fyrkantig byggnad, i vars ena vägg en helig, svart meteorsten är inmurad. Skaparguden som dyrkades här kan redan före Muhammed ha kallats Allah. Vid sidan av denna höggud dyrkades åtminstone 360 andra gudomligheter i Mecka.

Vid tiden för Muhammeds uppträdande hade den arabiska halvön tagit emot en mängd inflytande från persisk och bysantinsk kultur. Juddiska och kristna handelsmän reste flitigt i trakterna. Större kolonier av judar och kristna fanns på de flesta centralorter. Traditionerna och kulturen var därför i upplösning.

Muhammed

Muhammed föddes i Mecka omkring år 570 e.Kr. Hans far som tillhörde stammen *Quraish* dog redan innan sonen föddes. Vid sex års ålder dog hans mor och han fostrades sedan av sin farfar och senare av sin farbror Abu Talib. Redan som ung deltog Muhammed i karavanfärder. Han blev känd som en pålitlig och duktig handelsman. Vid tjugofemårsålder gifte han sig med köpmansänkan *Chadidja*. Hans ekonomiska ställning förbättrades nu avsevärt. Det finns en mängd legender om Muhammeds födelse och liv. De talar om under och tecken i samband med hans födelse och att han besökt Syrien, där en from munk förutsagt att han skulle bli en profet. Sannolikt är att han i samband med karavanfärder fått kontakt med syrisk kristendom och juddendomen.

Då Muhammed var omkring 40 år fick han sin kallelse till profet. Han kan ha fått en vision ute i det fria eller en uppenbarelse i en grotta

på berget Hira, där han sägs ha mediterat. Där skall han ha sett ängeln Gabriel som höll framför honom en skrift och uppmanade honom att läsa. "Jag kan inte läsa", skall Muhammed ha svarat. Vid tredje uppmaningen av ängeln frågade han "Vad skall jag läsa?" Han fick svaret: "Läs i din Herres namn, han som skapade, skapade människan av stelnat blod! Läs, ty din Herre är den nådigaste, han som undervisade människan om pennan, undervisade henne om vad hon icke visste." Koranen 96:1-4.

I och med denna upplevelse visste Muhammed att han var utvald av Gud till profet för sitt folk. Han fick stöd av sin hustru och några av de närmaste anhöriga, bl.a. av sin kusin **Ali** och av sin svärfar **Abu Bakr**. Muhammeds farbror Abu Talib förblev dock hela sitt liv trogen den gamla gudsdyrkan trots att han uppskattade Muhammed mycket.

Det profetiska budskap Muhammed framförde kom till honom som en uppenbarelse. Troligen var han åtminstone de första åren i transtillstånd vid sina predikningar. Muhammeds budskap var en radikal förkunnelse i hans miljö. Han predikade en konsekvent monoteism, en dyrkan av skaparguden som bestraffar och belönar människorna efter deras gärningar. Månggudadyrkan fördöms i kraftiga ordalag. Den yttersta dagen beskrivs i Koranen i termer av en kosmisk katastrof av stora mått. Då skall varje själ få vedergällning för det som den utträttat på jorden (jfr sura 81 i Koranen). Paradiset och helvetet utmålas i talande bilder. Budskapet får karaktär av botpredikan. Det gäller för människorna att vända sig bort från sin sorglöshet och avgudadyrkan. I stället skall man visa tacksamhet mot skaparen.

Då Muhammed började få flera anhängare i Mecka blev hans stamfränder oroliga. Man trodde att den nya läran skulle underminera handeln och vallfärderna till staden. Hela klanens välfärd skulle därmed äventyras. Muhammeds krav på auktoritet i egenskap av profet stred också mot den gamla traditionen inom klanen och splittrade den i olika läger. Man försökte därför stävja hans verksamhet på olika sätt. Flera av Muhammeds anhängare såg sig också föranledda att fly från staden.

Man tog sin tillflykt bl.a. till Etiopien och dess kristna befolkning. Men Muhammed stannade i Mecka och mottog flera profetiska budskap. Enligt legenderna företog han också en nattlig resa till Jerusalem denna tid. Från Kaba fördes han på övernaturligt sätt till Jerusalem, till den plats där Klippmoskén och al-Aqsa-moskén idag står. På den bevingade hästen *al-Buraq*, med kvinnoansikte och påfågelsstjärt, fördes han sedan till himlen där han fick se Guds "Urkoran".

År 619 blev en vändpunkt för Muhammed och hans anhängare. Hans älskade hustru Chadidja dog, likaså farbrodern Abu-Talib, ledaren för storfamiljen Hashim, till vilken Muhammed hörde. Den nye ledaren Abu Lahab beskyddade inte Muhammed och hans anhängare och nu sökte han sin tillflykt till andra orter. År 620 började hans trogna anhängare flytta till staden *Jathrib*, norr om Mecka. Den 24 september 622 anlände Muhammed själv dit. Staden blev senare känd under namnet **Medina**, vilket kommer från det arabiska uttrycket för profetens stad. Muhammeds överflyttande kallas **hidjra** på arabiska. Händelsen är mycket viktig i islams historia. Den utgör utgångspunkten för islams tideräkning.

De som tillsammans med Muhammed bosatte sig i Medina kallas emigranterna eller *muhadjirun* och de som tog emot dem kallas understödjarna eller **ansar**. Tillsammans bildar de den nya gemenskapen **umma**, församlingen. Denna var baserad på den nya tron och inte på stamorganisationen. Man hade gemensam ekonomi och armé samt Muhammed som oomstridd ledare.

Tiden i Medina är ett ideal för församlingen kring Muhammed. Icke desto mindre hade man många problem att kämpa med. Stammen Quraish i Mecka var fientlig och sökte förhindra den nya trons utbredning. Det kom till väpnad konflikt och vid slaget vid **Badr** den 15 mars 624 vann Muhammeds skaror en stor seger. I och med detta förlorade Quraish-stammen mycken prestige och många mindre stammar gick över på Muhammeds sida. Under de följande åren växlade krigslyckan för Muhammed och hans anhängare, men vid utgången av år 628 hade

i alla fall Muhammed befäst sin ställning som obestridd ledare i Medina.

Från kamptiden i Medina härstammar ett viktigt begrepp i islam nämligen **djihad**. Det betecknar strävan och kamp. Det syftar på ummas motstånd mot de fiendliga makterna. I islam har det senare kommit att beteckna både andligt och fysiskt motstånd mot orättfärdigheten.

Under tiden i Medina blev Muhammeds profetior allt längre och omständligare. Han berörde nu ofta församlingens inre angelägenheter, vidare frågor om äktenskap och ekonomi. Han skaffade sig också denna tid flera nya hustrur bl.a. älsklingshustrun **Aisha**.

Medinas judar hade delvis stött Muhammed och hans strävanden den första tiden men en konflikt uppkom. Den gjorde att muslimerna ändrade bruket att bedja vända mot Jerusalem. Man gick nu in för att vända sig mot Mecka i stället.

År 628 ingick Muhammed ett fördrag med meckanerna. Han talade för pilgrimsresor till Mecka och menade att enbart Mecka var den rätta staden för gudstillbedjan. Efter knappt två år bröts emellertid fördraget och Muhammed kunde inta Mecka med sin här den 11 januari 630. Muhammed visade nu sin storsinnet genom att bevilja en allmän amnesti åt motståndarna. Enligt traditionen renade han själv Kaba från alla avgudabilder.

I mars 632 gjorde Muhammed för sista gången vallfärdsceremonierna (**hadjdj**) i Mecka. Denna "avskedsvallfärd" blev sedan normerande för ceremonierna i all framtid. Tre månader därefter insjuknade Muhammed. Han sköttes sin sista tid av älsklingshustrun Aisha, som var dotter till Abu Bakr. Denne ledde de gemensamma bönestunderna under Muhammeds sjukdom. Den 8 juni **632** dog Muhammed. Dödsfallet kom som en chock för församlingen.

Vid sitt frånfälle var Muhammed ledare för praktiskt taget hela den arabiska halvön. Det budskap han predikat och den församlingssamfund han skapat hade nu blivit accepterade vida omkring. Hans församling uppträdde som en politisk kraft att räkna med. Muhammed

hade långtgående planer på militära och diplomatiska aktiviteter i hela östra medelhavsområdet.

Muhammed har under senare tider blivit bedömd på olika sätt. Man har ibland i honom sett en hänsynslös och självcentrerad ledare. Men han kunde också visa barmhärtighet och medlidande. Hur man än ser honom hade han stor makt över sin församling. Han var i egenskap av profet dess högste domare och härförare. Den tid han ledde församlingen utgör det höga ideal för samhälle och politik som all senare muslimsk ideologi har som förebild. Grunden för gemenskapen är trosövertygelsen och uppgiften för församlingen är att föra Guds vilja vidare.

Koranen

Koranens profetior uttalades under en tid av ca tjugo år. De flesta av dem bevarades troligen i minnet hos anhängarna. Under tiden i Medina är det möjligt att en del uttalanden började skrivas ner omedelbart efter det de utsagts eller i varje fall rätt snabbt därefter. Dock utgavs ingen samlad version av profetiorna under Muhammeds livstid.

Koranen är ungefär lika lång som Nya testamentet. Den består av 114 *suror*, profetiska avsnitt. Verserna kallas *ayat* (singularis aya), tecken. Surorna är av mycket olika längd. De är ordnade så att de längsta kommer först och de kortaste sist utom inledningssuran som är en bön till Gud. Den används flitigt i de dagliga bönerna. Surorna är inte kronologiskt ordnade. Dock är det så att de kortaste surorna är äldre och härstammar från tiden i Mecka före flyttningen till Medina. Surorna från medinatiden är något längre. Grovt taget blir det därför så att de yngre delarna av profetiorna kommer först i Koranen och de äldre sist.

Då profeten dött försökte anhängarna samla profetiorna och skriva ner dem. Det uppkom åtminstone fyra utgåvor. Under den tredje kalifens tid – *Utman* 644-656 – utgavs en definitiv version. De övriga försvann eller undanträngdes.

Muslimerna uppfattar Koranen som Guds direkta ord till människan. Koranens ord betraktas som direkt tagna ur en himmelsk förebild, "urkoranen", gudsordet. Ett av de viktigaste epiteterna för Gud är ordet. Den fysiska boken Koranen är därför den konkreta manifestationen av Guds eviga ord. En troende muslim tar därför inte i en koranbok hur som helst. Man bör vara rentvådd. Det är att märka att man inte uppfattar det så att Muhammed bidragit till texten på något sätt. Det enda han gjort är att han på övernaturligt sätt förmedlat texten till människorna.

Vill man jämföra islam och kristendomen är det inte rättvist att likställa Muhammed och Jesus. I stället bör man jämföra Jesu ställning i kristendomen med Koranens betydelse inom islam. Båda uppfattas de som uppenbarelser från Gud. Muhammed uppfattas inom islam som ett stort föredöme och ideal. Han följde Allahs vilja i allt. Att gå profetens väg (**sunna**) är för varje muslim en hög förebild. **Sunna** kallas också den dominerande riktningen inom islam.

Stilen i Koranen är repetitiv och högtidlig. Man märker att den har sitt upphov i muntligt framförda budskap. För en troende muslim är Koranens ord heliga. De kan sjungas, läsas, rabblas och mediteras. Alla sätt innebär dock att man tar till sig Guds ord, hans tilltal.

Koranen är skriven på klassisk arabiska. Därför är också språket heligt. Man bör i princip ta till sig Koranen på originalspråket. Eftersom större delen av muslimerna idag inte talar arabiska blir det i praktiken nödvändigt med översättningar. Dessa uppfattas dock mer eller mindre som parafraaser på den ursprungliga texten. I hela den muslimska världen finns en strävan hos mer bildade grupper att lära sig arabiska så väl att man kan läsa Koranen. Ofta lär man sig åtminstone att recitera vissa avsnitt på arabiska utan att i övrigt behärska språket.

Mycket centralt för Koranen är läran om den ende Guden. "*Det finns ingen gud utom Gud (Allah), och Muhammed är hans profet*" är islams trosbekännelse. Man kan säga att det är en god sammanfattning av det centralaste i Koranen. Vid sidan av Allah nämns också änglar, demo-

ner och djävulen i Koranen. Djävulen kallas *Shaitan* (Satan) eller *Iblis* (diabolos).

Gud uppfattas som herren över alla herrar. Han är skapare, allsmäktig och allvetande. Människan är hans tjänare. Mot dem som omvänder sig och följer hans bud är han barmhärtig och förbarmande. Han förlåter då människan hennes felsteg. Enligt Koranens sätt att se är allt förutbestämt (predestinerat), dvs. allt följer Allahs vilja. Gud har också bestämt vilka som kommer att tro och vilka som skall framhärda i otro. Samtidigt betonas människans fria vilja till val av rätt väg. Här finns en spänning i gudsbilden som lett till många teologiska dispyter.

I Koranen är domen av central betydelse. Alla döda skall stå upp för att dömas av Gud. Domens dag föregås av väldiga naturkatastrofer. Vid domen får de rättfärdiga gå in i paradiset, som beskrivs i vällustiga termer, och de otrogna i helvetet, som sjuder av eld och lågor. Där skall ingen svalka ges.

Tron på att profetens budskap är Guds ord är centralt i islam. Det har starka inslag av försanthållande. Gudsfruktan kan innebära bävan inför Allah men även ödmjukhet, lydnad och tacksamhet. De moraliska kraven uttrycks i att göra gott, vara rättskaffens och ta hand om de fattiga. Allmosegivande är därför betydelsefullt.

Koranen förbjuder drickande av vin. Svinen anses orena, varför man inte bör äta griskött. Att spela hasard är också förbjudet.

De fem grundpelarna

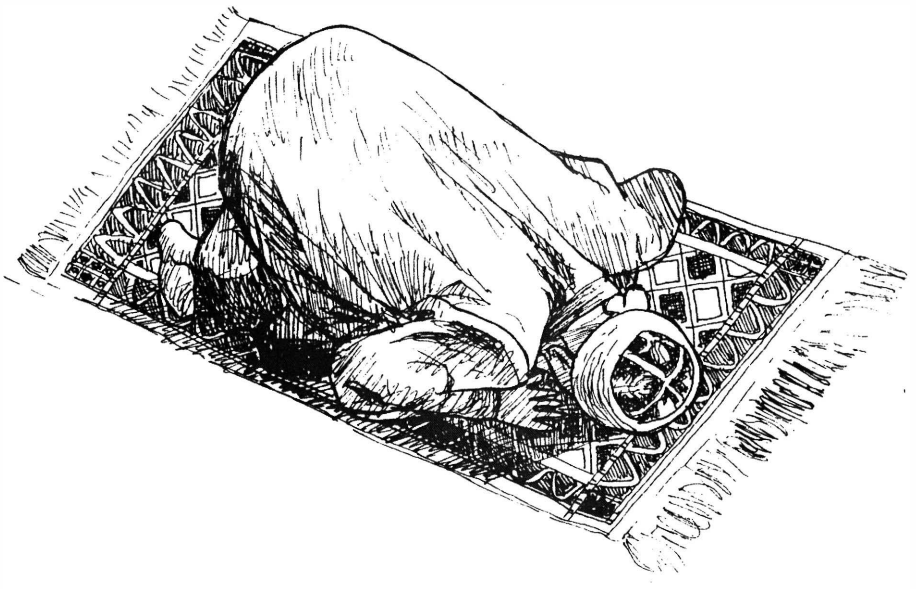
Man talar ofta om de fem grundpelarna inom islam. Det är fråga om de förpliktelser Gud ålagt människan i hennes gudsdyrkan. Alla bör iakttagas med tro och förtröstan, **iman**.

1. **Trosbekännelsen (shahada)**. Det enklaste uttrycket för tron är följande ofta citerade formel: "Det finns ingen gud utom Gud och Muhammed är hans profet." Att uttala denna formel utgör inträdet i för-

samlingsgemenskapen. Att upprepa den många gånger om under dagen stärker ens trosförhållande.

2. **Den rituella bönen (salat)**. Den bör utföras åtminstone fem gånger om dagen. Bönen kan förrättas var man än befinner sig men middagsbönen om fredagar – islams heliga veckodag – bör helst ske i en moské. Från moskéerna hörs bönekallelsen utropas, idag ofta med bandspelare och via högtalare. Bönekallelsen lyder på följande sätt:

Gud är större (Allahu akbar, kan också översättas med Gud är störst). Jag vittnar om att det inte finns någon gud utom Allah, jag vittnar om att Muhammed är Guds sändebud. Kom till bönen! Kom till frälsningen! Gud är större (störst). Det finns ingen gud utom Gud.

I den islamska bönen ingår prostration

Tiderna för de fem obligatoriska bönerna följer dygnets rytm. Den första utförs i gryningen, strax före soluppgången. Den andra utförs just efter att solen nått middagshöjd. Den tredje utförs strax innan solen

går ner, den fjärde efter solnedgången och den femte då mörkret helt fallit på.

Då man skall utföra tidebönen bör man vara rituellt ren. Därför utför man en reningsrit före. Den består i att man tvättar händer, armar, ansikte och ben. I anslutning till moskéerna finns alltid en vattenbassäng eller en tvättinrättning för detta ändamål. En större orenhet ingår man i genom samlag eller sädesavgång. Då får man inte be, ta i eller läsa en Koran. För att då renas tvättar man hela kroppen. Under menstruation är kvinnan rituellt oren och bör inte utföra några kultakter alls.

Då man träder in i en moské bör man bära anständig klädsel. Det innebär att kvinnorna bör ha huvudet höljt samt armar och ben täckta. Man tar också av sig skorna strax före inträdet. Man tar helst första steget in i moskén med höger fot. Inne i moskén ställer sig männen i ordnade led framför bönenischen (*mihrab*), som ofta är rikt utsmyckad. Bönenischen anger böneriktningen (*qibla*), mot Kaba i Mecka. Då kvinnor deltar i bönerna är deras plats längst bak eller i ett särskilt rum, ofta på läktaren.

Bönen i moskéerna leds av en böneledare, **imam**. Hans uppgifter kan i princip utföras av vilken vuxen och kunnig person som helst men i praktiken är det oftast så att en person med teologisk utbildning är anställd som böneledare. Det är vanligt att böneledaren också håller en predikan från den speciella predikstolen (*minbar*), strax till höger om mihraben.

Böneritualen är fastställd. Olika rättsskolor har dock något varierande praxis. Bönen tillgår oftast på följande sätt. Man börjar med att ställa sig i kibla, böneriktning. Så lyfter man händerna upp i höjd med ansiktet, håller handflatorna framåt och säger Allahu akbar – Gud är större (störst). Så lägger man höger hand över vänster hand och läser Koranens inledningssura samt gärna något därutöver. Händerna lyfts igen och man säger Allahu akbar. Därefter följer en bugning med händerna mot knäna. Efter en resning knäfaller man med ansiktet mot

golvet mellan händerna. Man återgår därefter till den sittande ställningen med händerna på knäna och upprepar *prostrationen* (huvudet mot golvet). Under alla moment reciterar man böner. Bönen avslutas med en välsignelse över Muhammed och hans familj samt med en fridshälsning både åt höger och vänster. Vid särskilda högtidsdagar finns en mängd andra böner att utföra. Bönen bör i princip utföras på helig plats. Har man inte tillgång till en moské eller annat avskilt böneområde markerar man platsen genom att rulla ut en liten bönematta på vilken man utför sin böneritual.

3. **Fastan.** Den tredje grundpelaren i islam är fastan (**sawm**). Den sker under den nionde månaden, **Ramadan**, i kalendern. Man följer en månkalender som avviker från solåret. Detta innebär att Ramadan flyttar på sig (elva dagar "bakåt" varje år). Månaden Ramadan är helig därför att Muhammed anses ha mottagit de första budskapen då. En av nätterna firas därför som "Maktens natt". En annan orsak till dess helighet är att slaget vid Badr utkämpades under den tiden. Slaget vid Badr fick såsom tidigare framgått stor betydelse för Muhammeds församling.

Föreskrifterna för Ramadan varierar något mellan olika riktningar. I stort sett iakttar man dock följande regler. Så länge det är ljus under dagen avstår man från mat och dryck. Man bör inte heller ha sexuellt umgänge under dagen. Barn, havande kvinnor, gamla och sjuka samt personer med tungt arbete är befriade från fasta. Det kan även finnas andra orsaker som gör att man inte behöver följa fastereglerna.

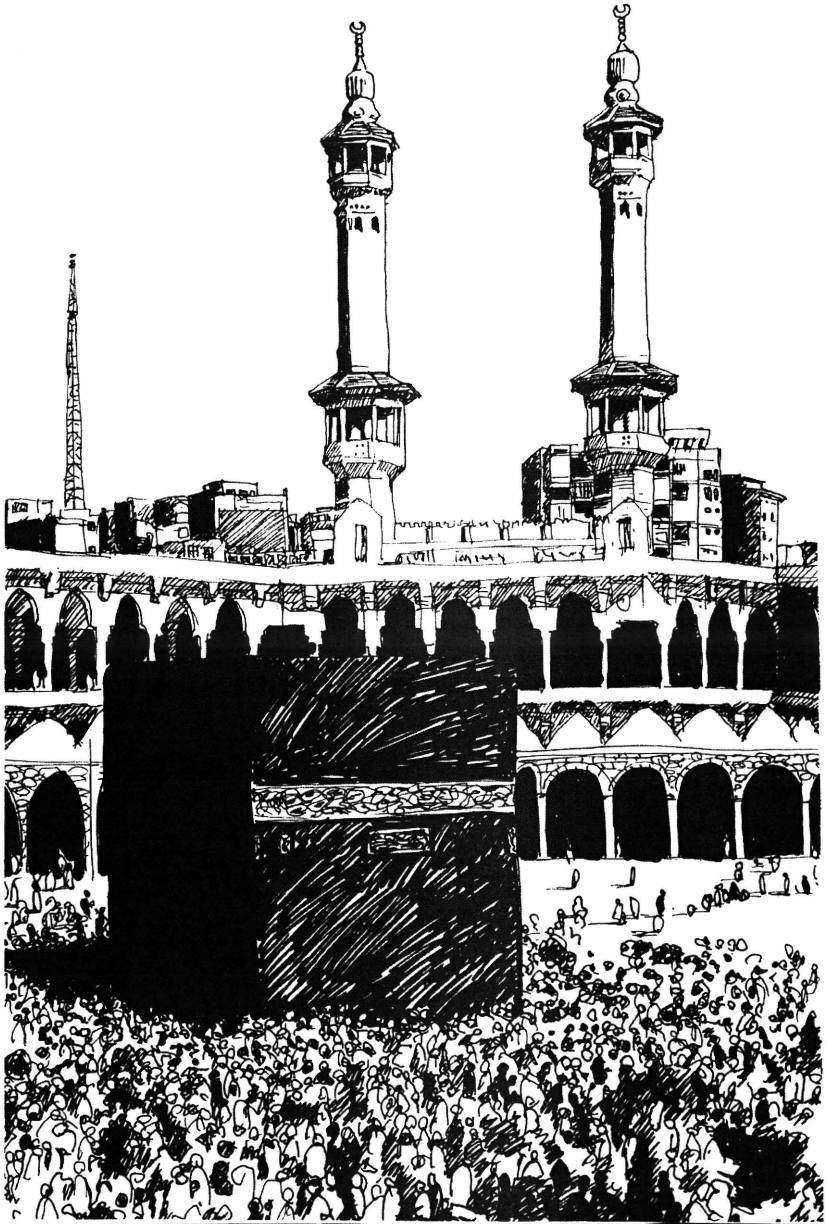
Då solen gått ner och natten faller på bör man dock bryta fastan. Det är inte ovanligt att man festar och roar sig då. Det är vanligt med större släktbjudningar under denna tid. På många håll arbetar man inte lika intensivt under fastemånaden som i allmänhet. Moskéerna är ofta fyllda av människor som deltar i andaktsövningar och koranrecitationer särskilt de tio sista dygnet av månaden. Då månaden är slut firas en av islams största högtider Id al-Fitr. Då besöker man varandra, skickar välgångsönskningar och ger gåvor.

4. **Zakat** eller **den religiösa skatten**. Det åligger varje muslim att ge en särskild del av sin inkomst och sitt kapital som religiös skatt. Den är en religiös avgift som är avsedd för de fattiga och för församlingens behov. Den är inte en frivillig gåva utan i stället en påbjuden avgift. Därför är det inte riktigt egentligt att kalla den allmosa på svenska. Traditionellt har man dock kallat den så. Reglerna för hur den religiösa skatten uträknas varierar mycket men för kontant inkomst bör minst 2,5% (en fyrtiondedel) ges som zakat. Utöver detta bör särskilt de rika ge frivilliga allmosor.

5. **Vallfärden (hadjdj)**. Under det islamska årets tolfte och sista månad Dhu-al-Hidjdjah utförs vallfartsriterna i Mecka. Dessa är föreskrivna i Koranen och i den islamska traditionen. Vallfartsriterna anses av muslimerna vara instiftade av Abraham. Enligt Koranen är det också han som tillsammans med sin son Ismael byggde Kaba, den heligaste platsen på jorden för en muslim.

Mecka är idag en storstad med flera hundratusen invånare. Den är stängd för ickemuslimer. Deltagandet i vallfärden är idag strängt reglerat. En viss procent av den muslimska befolkningen i varje land kan delta. För det mesta är det män. Idag är pilgrimernas antal cirka två miljoner. Trängseln i Mecka under vallfartsmånaden kan vara olidlig. Att utföra vallfärden åligger varje muslim en gång i livet, såvida man är frisk och i övrigt i stånd därtill.

Då man anländer till Mecka bör man ha tagit på sig vallfärdsdräkten. För männen är det en vit klädnad i två delar. För kvinnor finns inget särskilt föreskrivet men de bär vanligen en fotsid dräkt med huvudduk. Vallfärdsdräkten symboliserar renhet och avskildhet, helighet och jämlikhet. Pilgrimerna bör inte raka eller klippa sig, inte heller använda parfym eller hårolja. Att ha sexuellt umgänge eller döda djur är också förbjudet under vallfärden.

Kaba i Mecka

Ofta har man med sig en tryckt handledning för de olika momenten. I den står vad man skall utföra, vilka böner man bör läsa och vilken innebörd alltsammans har. Idag är det vanligt att man utför vallfärden som en gruppresa under ledning av en sakkunnig guide.

Då man anländer till Mecka utför man de föreskrivna tvagningsriterna och besöker den heligaste platsen för en muslim: den stora moskén som omger Kaba. Man utför det rituella omloppet (*tawaf*) kring Kaba, sju varv motsols. Under en vallfärd gör man det gärna flera gånger, oftast tre. Kommer man åt försöker man vidröra eller kyssa den heliga stenen, som är infattad i ett hörn av Kaba. Enligt legenderna gavs den svarta stenen av ängeln Gabriel åt Abraham. Den var då vit men färgades svart av människans synder. Kaba med den svarta stenen är för islamsk, men representerar i islam det som står närmast Gud.

Vid Kaba finns också en källa som kallas *Zamzam*. Idag finns en bred trappa som leder ner till två underjordiska rum där man får del av det heliga vattnet. I traditionen berättas att det var den källan som räddade livet på Abrahams och Hagars son Ismael, då denne höll på att dö av törst i öknen.

Om samma händelse med Ismael påminner en annan rit som ingår i vallfärden: tillryggaläggandet av sträckan mellan kullarna *as-Safa* och *al-Marwal*, vilket görs sju gånger. Kullarna innesluts numera i den stora moskén i Mecka, där man rör sig i två våningar för att så många som möjligt skall kunna utföra riten på en gång. I riten erinrar man sig hur Hagar i öknen ängsligt sökte vatten åt sin son Ismael.

Under den nionde dagen av vallfärds månaden beger sig pilgrimerna till *Arafat*, cirka 21 km öster om Mecka. Här vistas de en halv dag inför Guds ansikte i väntan på solnedgången. Vid Barmhärtighetens berg hålls predikningar för de församlade. Allt detta erinrar om Muhammeds avskedsvallfärd, då Gud uppenbarade för sin profet att islam hade nått sin fullbordan. Dessutom påminner man sig enligt legenderna att Adam och Eva här kände igen varandra efter för drivningen

från paradiset. För många pilgrim utgör vistelsen vid Barmhärtighetens berg höjdpunkten i vallfärden.

Från Arafat skyndar man sig till *Muzdalifa* och vidare till *Mina*, dit man anländer den tionde dagen i vallfärds månaden. Här deltar man i en rit som består i att man kastar stenar på tre fyrkantiga pelare. Den första dagen kastar man sju stenar på en pelare, dagen därpå på alla tre. Även denna rit förbinds med Abraham och Isak. Då Gud prövade Abraham genom att han skulle offra sin son, försökte Satan förhindra detta. Abraham lyckades dock förjaga den onde genom stenkastning. Gud tillät senare Abraham att i stället för sonen offra ett djur. Riten symboliserar idag villigheten till avkastandet av det onda både enskilt och samhälleligt. Anknytningen till offrandet innebär att den tionde dagen också är slaktandets dag. Man utför rituellt slaktning av boskap, vanligen får. Det är en rit som samtidigt utförs över hela världen och symboliserar lycka och glädje.

Då de egentliga vallfärdsriterna är avklarade, lägger man av sig vallfärdsdräkten och håret klipps. Nu upphör också de speciella förbud som gällt. Vanligen stannar man kvar ännu någon dag för att umgås. Eventuellt utför man ytterligare ett stenande av Satan samt företar ett avskedsomlopp kring Kaba. Det är vanligt att man också gör ett besök vid Muhammeds grav och i hans moské i Medina.

Som helhet har vallfärden en synnerligen stor betydelse inom islam. Den enar och sammanför muslimer från vitt skilda områden i världen, den betonar det världsvida brödrskapet och det gemensamma ursprunget. Trots att det åligger varje muslim som har möjlighet därtill att utföra vallfärdsriterna, är det enbart en liten procent av hela den muslimska världen som kan genomföra resan. Den är relativt kostsam för stora skaror och begränsningarna i deltagarantalet håller siffrorna nere. Ett idealiserat mål är den dock för alla. Under pilgrimsresan identifierar man sig inte enbart med Muhammeds avskedsvallfärd utan även med andra gestalter i den heliga historien, framför allt med Abraham.

En person som vallfärdat till Mecka kallas *hadjji*. Det innebär ofta en särskild prestigefylld position i bygemenskapen. Ovanligt är inte att man i fattigare trakter samlar in pengar för att åtminstone en i byn skall få möjlighet att genomföra vallfärden.

De första kaliferna

Vid Muhammeds död var det inte klart vem som skulle överta ledningen. Muhammed hade ingen son i livet. Den närmaste manliga anförväntan var kusinen och hans dotter Fatimas make Ali. Han var Abu Talibs son men ansågs av många för ung. Han var i trettioårsåldern. Under sin sista sjukdom hade Muhammed utsett Abu Bakr att fungera som böneledare. De ledande männen i församlingen utsåg därför *Abu Bakr* till ställföreträdare (kalif) för profeten. Han regerade åren 632-634. Han fick slå ner uppror och försökte ena de olika stammarna som slutit sig till Muhammed. Han lyckades och riket växte snabbt norrut.

Efter Abu Bakr valdes *Umar* till kalif. Hans period omfattade åren 634-644. Nu äger den verkligt stora expansionen rum. Egypten, Irak, Syrien och Palestina erövrar och införlivas i det växande islamska imperiet. En ny stormakt uppträder på världsarenan och bryter den maktkonstellation som det bysantinska riket och det sassanidiska storkungadömet utgjort. Nu organiseras skatteväsende och förvaltning.

Umar efterträddes av *Utman* som regerade 644-656. Han tillhörde klanen Umajja inom Muhammeds släkt Quraish. Under hans tid redigerades Koranen som en bok. Tidigare hade man huvudsakligen bevarat surorna i minnet. Nu sammanställdes en normerande upplaga. Mot slutet av hans kalifat utbröt oroligheter särskilt i Irak. Utman mördades i Medina år 656. Enligt traditionen skedde det då han satt och läste i Koranen. Mordet på Utman inleder en period av inbördeskrig i det islamska imperiet.

Den fjärde kalifen blev *Ali*, Muhammeds farbrorsson eller hans kusin. Han regerade 656-661. Han lät flytta sin huvudstad från Medina till Kufa i nuvarande Irak. Emellertid accepterades han ej av alla muslimer. Han utkämpade ständigt krig mot oppositionsfalanger. Den svåraste motståndaren var *Muawija* av *umajjadernas* ätt. Mot honom utkämpade han ett häftigt slag vid Siffin nära floden Eufkrat år 657. Utgången blev oklar och han underkastade sig ett skiljedomsförfarande. Då bröt en del av hans mest fanatiska anhängare med honom och bildade ett eget parti, *charidjterna*. En av dessa mördade honom år 661.

Muhammeds och de första kalifernas attityd mot månggudadyrkare var hård. Då riket växte med de fortgående erövringarna fick man företrädare för många olika religioner inom sitt område. Redan Muhammed hade upprättat kontrakt med judiska och kristna grupper. Nu blev det vanligt att judar och kristna fick en särbehandling. I egenskap av "Bokens folk" fick judar och kristna en skyddad (*dhimmi*) status. Mot betalning av skatt till något högre procent än muslimerna själva fick dhimmi-folken utöva sin religion och följa sina egna seder och bruk. Någon offensiv verksamhet fick skyddsfolken icke bedriva. Så småningom kom också detta system att gälla zoroastrierna i Iran och berberna i norra Afrika.

Shia

Ursprunget till shia går antagligen tillbaka ända till tiden för Muhammeds död. Då fanns en grupp som ville ha profetens närmaste manliga släkting, kusinen och svärsonen Ali som efterträdare. Han fick som vi sett stå tillbaka för tre andra kalifer innan han valdes som den fjärde. Kring den mördade Ali uppstod en falang som var fientlig mot umajjaderna i Damaskus. Denna falang kallades *shi'at 'Ali*, Alis parti. Dess anhängare betraktade umajjaderna som gudlösa maktmän och man samlades i stället kring Alis söner Hasan och Husein.

Hasan var Alis son tillsammans med Fatima, profetens dotter. Han utropades till kalif i Irak. I kampen mot Muawija avstod han emellertid från makten. Då Muawija dog år 680 försökte Hasans yngre bror Husein ta makten. I kampen mot Yazid, som efterträtt Muawija, stupade Husein tillsammans med sina 72 anhängare vid det berömda slaget vid *Karbela* samma år. Detta slag fick en oerhörd betydelse inom shia. Husein började betraktas som martyren framom alla andra och slaget uppfattades som ett passionsdrama (*ta'zija*) av enorma mått. De första tio dagarna i månaden Muharram firas detta framför allt i Iran med dramatiska passionsspel, där deltagarna ibland sargar sig blodiga. Shia har därför blivit något av sorgens och tårarnas religion. Att offra sig själv i kampen mot det onda uppfattas positivt. Shia kan därför betraktas som martyrskapets religion.

I konfrontation med huvudriktningen inom islam, sunna, utvecklades så småningom en särskild ideologi eller teologi inom shia. Den är nära knuten till politiken och till frågan om ledarskapet.

Till shias ideologi hör att man helt förkastar alla kalifer utom Ali. Man håller strängt på att enbart efterkommande till Ali skall vara ledare, imamer. Snart kom imamerna inom Alis ätt att ses som inspirerade av det gudomliga ljuset. De uppfattas ha en karisma som gör dem ofelbara och fria från synd. Deras auktoritet blev därför absolut.

Olika sekter inom shia

Inom shia finns flera olika riktningar. Dessa har uppkommit i konflikter om ledarskapet. Efter Huseins död erkändes hans son som ledare av de flesta inom shia. Därefter uppkom stridigheter. En grupp ville ge Huseins sonson Zaid (dock icke den äldste sonen) makten. Dessa kallas *zaiditer*. De hade framgångar på 800- och 900-talen. De har haft begränsat politiskt inflytande under senare århundraden. I Jemen överlevde ett zaiditiskt imamat ända fram på 1900-talet.

Ismailismen kallas en annan riktning som fått sitt namn efter Ismail, den sjätte imamens äldste son. Han dog före sin far. Då fadern dog

uppkom konflikter om vem som egentligen innehade auktoriteten. Den grupp som höll på Ismail betraktade dennes son som den rättmätige arvingen. Sonen Muhammad ibn-Ismail betraktades som den sjunde och siste imamen. Då han dog uppfattade många det så, att han skulle komma tillbaka som Mahdi, den återvändande messias i de yttersta dagarna. Denna grupp kallas "*sjuorna*", eftersom de erkänner enbart sju rätttroga imamer.

Ismailismen har haft stor spridning i Nordafrika. Där proklamerade sig en imam som kalif. Han påstod sig vara avkomling till profetens dotter Fatima. Kalifatet, som bestod i två århundraden fram till 1171, kallas därför det fatimidiska. Centrum flyttades under denna period till det nyanlagda Kairo, som blev huvudstad. Kulturellt skedde en uppblomstring. Efter 1171 återgick Egypten till sunna. Ismailismen har kvarlevt som en minoritetssekt på många håll, icke minst i Indien.

Fatimiderna i Egypten kunde inte ena den muslimska världen trots att de innehade den styrande makten. Utgående från denna sekt har nya grupperingar bildats. *Druserna* i Libanon har fått sitt namn efter en grundare kallad Darazi, som uppges ha proklamerat kalifen al-Hakim (996-1021) som gudomlig. Den verkliga grundaren Hamzah ibu-Ali tog upp samma idé och ansåg sig själv vara imam. Dyrkan av al-Hakim spelar än idag en stor roll i drusernas religion.

Tolvimamshia eller Ithna 'asharija (efter det arabiska ordet för tolv) är huvudriktningen inom shia. Idag är den ensam inom shia om att ha någon politisk betydelse. Den är sedan 1503 statsreligion i Iran. Den erkänner såsom namnet säger tolv imamer. Den siste skall ha försvunnit på övernaturligt sätt på 870-talet. Med tiden uppkom tanken att denne i tidsålderns slut skulle återkomma som **Mahdi** för att frälsa mänskligheten och införa ett fridsrike, det sanna islam. Här finns således en klar messianism.

När den siste imamen försvann leddes shia av en grupp på fyra män. Då den siste av dem dog år 941 inleddes en period som kallas *ghajba*, döljandet eller fördoldheten. Den fortgår alltjämt. Emellertid är den

siste imamen inte överksam utan uppenbarar sig i drömmar och visioner. Han verkar på mystiskt sätt fortfarande genom rättrogna teologer-jurister som i kraft av sin lärdom och fromhet utgör den högsta auktoriteten. En sådan teolog och jurist brukar kallas *molla* eller *akhond*. De mest lärda får titeln *mojtahed*. Det är en person som i kraft av sin lärdom kan utöva **ijtihad**, ge självständiga, nyskapande tolkningar av de heliga texterna. Utbildningen får man i en *madrased*, teologisk högskola. I städerna *Qom* i Iran samt *Kerbela* och *Najaf* i Irak finns berömda skolor. De som når högst anseende bland lärarna kan bära hederstiteln *ayat Allah*, Guds tecken (*ayatollah*).

Såsom framgått spelar imamaten en stor roll inom tolvimamshia. Muhammed, Ali och andra rättmätiga imamer anses alla skapade av det sanna ljuset, skapelsens kärna. Därför är världen aldrig utan imam, upplysare. Dessa är i grunden ofelbara och syndfria. Också imamerna skall enligt traditionen ha mottagit uppenbarelser från Gud. Framom alla imamer står dock Muhammed, den främste upplysaren.

Koranen är betydelsefull inom shia. En olikhet finns dock gentemot sunna, inom vilken man anser Koranens ord fullkomliga och klara. Inom shia är det vanligt att man anser traditionen komplicerad och ibland förvrängd. Därför behövs en imam, en upplysare, för att Guds ord till fullo skall förstås. Koranen har många olika förståelseplan. Det finns esoteriska och hemliga budskap som enbart den inser som står i kontakt med imamen. Allt detta har lett till att man inom shia kan tala om ett slags fortgående uppenbarelse.

Ett speciellt drag inom shia är *takija*-principen, försiktigheten. Shia har oftast befunnit sig i minoritetsställning och varit utsatt för förföljelser. Därför har man inte alltid kunnat uppträda helt öppet. Det har därför blivit tillåtet och önskvärt att dölja sin tro och verka i det tysta, tillämpa *takija*. Detta är en orsak till att det är ganska svårt att få grepp om shia i historien.

De stora dynastierna

Den första stora muslimska dynastin var **umajjadernas** (661-750). De residerade i Damaskus, Syrien. De utgjorde en gren inom den stora släkten som räknade Muhammed som stamfader. Under umajjadernas period fick de teologiska och juridiska skolorna sitt upphov. För att styra och hålla samman riket var det nödvändigt med en klar och tydlig jurisdiktion. Den var grundad på Koranen och traditionen (**hadit**).

Trots oupphörliga stridigheter, bl.a. mot shia i Iran, kunde umajjaderna utvidga riket både i öster och väster. Man erövrade hela norra Afrika och trängde upp genom Spanien in i Frankrike där umajjaderna mötte Karl Martel som emellertid slog dem tillbaka vid slaget vid Poitiers 732. Detta slag har kraftigt överbetonats i europeisk historieskrivning. Troligen var det inte fråga om någon del av en planerad erövring från muslimernas sida utan enbart ett plundringståg i syfte att ge soldaterna byten.

På den iberiska halvön (Spanien) grundlades denna tid en blomstrande morisk kultur, som bestod i sju århundraden. Också judar kom att spela en central roll i denna högkultur. Den klassiska grekiska filosofin förenades med islamsk vetenskap och konst. Resultatet förmedlades så småningom vidare till den västerländska kultursfären, som dominerades av den katolska kyrkan. Under slutet av den umajjadiska perioden trängde muslimerna ända in i Indien. Den östromerska (bysantinska) staten med centrum i Konstantinopel höll dock stånd mot övermakten.

Följande stora dynasti var **abbasidernas**. De regerade 750-1258 med Bagdad i Irak som centrum. Kalifen omgav sig med en omfattande administration och levde ofta själv fjärran från den aktuella politiken. Idealet för byråkratin blev sassanidernas zoroastriska rike som man tidigare nedkämpat. De hade utvecklat skattesystemet och kontrollväsendet till ett välfungerande system, som nu gradvis övertogs. Abbasidernas

dynasti kan sägas vara glansperioden för kalifatet. Under denna period utvecklades ytterligare juridiken (*fiq*), teologin (*kalam*) samt islams mystik **sufismen** (*tasawwuf*). Sunni-islam fick nu sin definitiva utformning.

Under 900-talet tog **seldjukerna** makten i Mindre Asien, Syrien och Palestina. Ursprunget till dem utgjorde en asiatisk nomadstam, som genom omvändelse till islam övertog en stor del av makten från abbasiderna. Formellt erkände de kaliferna i Bagdad men i praktiken härskade de över sina områden rätt självständigt. Seldjukerna och de kristna kom att strida om rättigheten att besöka de heliga platserna i Jerusalem. Konflikterna ledde till korståg från Europa. År 1099 föll Jerusalem och korsfararna upprättade ett litet kungadöme för en tid. Emellertid återtog muslimerna staden 1187 under ledning av Salah-al-Din (*Saladdin*).

Ett stort hot mot abbasiderna utgjorde **mongolerna**. Under ledning av Djingiskan enades olika centralasiatiska stammar och drog i krig mot väster. År 1258 intog och plundrade de Bagdad samt dödade kalifen och hans familj.

Mongolerna kom under en tid att utgöra ett verkligt hot mot den övriga muslimska världen. I Egypten hade en s.k. slavdynasti (**mamlukerna**) upprättats. Formellt var en abbasidisk prins regent men i praktiken utövades all makt av en icke-arabisk tidigare slav eller soldat. Mamlukerna lyckades hejda mongolernas framfart och behålla en viss makt fram till dess ottomanerna (osmanerna) i Mindre Asien tog över.

I slutet av 1200-talet fick de turkiska **ottomanerna** så småningom makt över stammarna i Mindre Asien. Namnet kommer av Ottoman eller Osman som skall ha grundat dynastin på 1300-talet. Ottomanerna gick över Bosporen in i Europa och erövrade områden som tillhört det bysantinska riket. År 1453 föll slutligen Konstantinopel, vilket betydde slutet för det tusenåriga Bysantium. Riket var då betydligt försvagat och staden bjöd icke hårt motstånd. Det stod inte länge på för-

rän ottomanerna trängde långt upp i Europa, ända fram i Ungern och Österrike. Trots belägringar av Wien lyckades de ej inta staden. På 1600-talet var deras expansionspolitik slut. Riket bestod ända fram till början av 1900-talet. Det ottomanska kalifatet avskaffades helt 1923 i och med republiken Turkiets uppkomst.

I Asien var muslimerna också framgångsrika som regenter. I slutet av 900-talet trängde de in i Indien och ockuperade stora delar av de nordligaste distrikten. År 1206 upprättades sultanatet i Delhi. Det varade intill slutet av 1300-talet. I Indien for muslimerna hårt fram med hinduer och buddhister. De tillhörde inte "Bokens folk". Därför plundrades och skövlades tempel och helgedomar. Munkar och nunnor dödades eller fördrevs. Man kan säga att buddhismen aldrig repat sig efter detta i Indien. Hinduismen däremot fann nya former för kult och tro. Den genomgick ett slags renässans, vilken sträcker sig ända in till våra dagar.

I slutet av 1300-talet drog mongolerna under ledning av *Timurlenk* fram i Centralasien. Delhi plundrades och sultanatet försvagades allvarligt. I början av 1550-talet tog Babur (död 1530) makten i hela norra Indien. Han var en ättling både till Djingiskhan och Timurlenk. Han blev grundaren av **moghulernas** (mughal) dynasti. Baburs sonson *Akbar*, som regerade 1556-1605, utvidgade riket betydligt. Det var egentligen enbart de sydligaste områdena av Indien som stod utanför.

Akbar var formellt muslim men bedrev en för tiden ovanligt försonlig politik gentemot företrädare för andra religioner. Han insåg att makten utövades bäst om regenten stod utanför religionsstriderna. Vid sitt hov hade han muslimer, hinduer, zoroastrier (parser), jainister och till och med kristna. Han proklamerade slutligen en ny religion som var ett slags syntes mellan olika traditioner. Monoteismen var central i hans lära. Någon framgång rönnte icke hans nydaningar på religionens område.

Akbars son *Jahangir* utvidgade väldet ytterligare på den indiska halvön. Hans son *Jahan*, som regerade åren 1626-1658, återinförde is-

lam som statsreligion. Hans period framstår som guldåldern för moghulerna. Han lät bygga flera nya palats och moskéer. Mest känd har han blivit för att ha låtit uppföra *Taj Mahal* i Agra. Taj Mahal är ett mausoleum över älsklingshustrun Mumtaz. Då Jahan blev sjuk på sin ålderdom tog sonen Aurangzeb makten med våld och satte fadern i husarrest i palatset i Agra.

Aurangzeb var en kraftfull och energisk regent. Han införde på nytt diskriminering mot andra religioner och lät uppföra moskéer på platser för hinduiska tempel. Han lät också avrätta sikhledaren då denne inte ville omvända sig till islam. I och med Aurangzebs död år 1707 föll moghulernas makt alltmer samman. Rent formellt innehade de makten, men nu började brittiska och franska kolonialherrar alltmer ta över. Olika uppror och resningar förekom men i mitten av 1800-talet var engelsmännen herrar över hela den stora indiska halvön. Den perioden varade intill år 1947 då Indien blev en självständig stat. Pakistan uppkom strax därefter. Dess östra del frigjorde sig år 1971 och blev Bangladesh.

Rättssystemet

Under den tid Muhammed levde var han självklar auktoritet i alla frågor. Efter hans död blev Koranen rättesnöre. Men det fanns en massa frågor som inte togs upp i Koranen. Då tydde man sig till sedvänjor och den tradition som utvecklats under de första kalifernas tid, sunna, den heliga seden. Källan till sunna är haditerna. De är skriftliga berättelser som omtalar hur man handlat tidigare i islam. Då den islamska staten blev ett världsrrike och fastare former var av nöden, blev behovet av kodifierade regler och lagar stort. Under de första islamska århundradena utvecklades därför rättskipningen starkt.

Viktigt är för det muslimska samhället att man i allt följer Guds vilja. Klassisk islam gör ingen skillnad mellan det sekulära samhället och den religiösa sfären. Allt hör samman under den lag som Gud up-

penbarat. Lagen kallas **sharia**. Den täcker mycket som ur västerländsk synvinkel uppfattas som adiafora (oviktigt ur religiös synvinkel). Hit hör allt som har att göra med rättskipningen i samhället (bl.a. arvsfrågor) men också kultiska och rituella frågor, klädedräkt, hälsning, uppförande och annat dylikt.

Den religiösa vetenskap som behandlar frågan om hur man skall förverkliga Guds vilja på jorden kallas **fiq** ("juridik"). Man försöker dela upp de mänskliga handlingarna i olika grupper. Vi har (1) sådana som är absolut nödvändiga, (2) sådana som är rekommendabla men inte avkrävda, (3) sådana som är likgiltiga, (4) sådana som är förkastliga men inte förbjudna och (5) sådana som är direkt förbjudna.

En av islams främsta jurister *ibn-Idris al-Shafi'i* (767-820) förklarade att källorna till fiq är fyra: (1) *Koranen*, (2) sunna eller profetens handlingsätt som bevarats i traditionerna (**hadit**), (3) analoga resonemang (*qiyas*) i enlighet med tidigare rättsfall i traditionerna och (4) den islamiska församlingens (de lärdes) samstämmiga mening eller konsensus (*idjma'*).

Vid rättskipningen är *Koranen* den självklara källan. Därefter kommer som vi sett haditerna. Dessa är formelartade berättelser om hur man gjorde på Muhammeds tid och strax därefter. Inom islam har man bedrivit ett intensivt historiskt studium rörande de första tiderna. Någon forskning i historisk, kritisk mening är det dock inte fråga om. Främst har det gällt att fastställa trovärdigheten i en berättarkedja. Den bör gå så långt tillbaka i historien som möjligt. Därför har haditerna normalt två led: ett första som anger berättarkedjan, vilka personer som har berättat saken vidare till följande led, samt för det andra själva meddelandet som kan gälla hur mycket man bötar vid en förseelse av visst slag.

Det finns tusentals olika haditer. Tolkningen av dem är därför ingen lätt sak. Det har utvecklats fyra huvudsakliga rättsskolor inom sunna, vilka alla fått namn efter sin grundare. Den *hanafitiska* uppkom i Kufa och Bagdad i början av 700-talet. Lärofader var abu Hanifah som dog

767. Den betonar de analoga resonemangen (*qiyas*). Den har därför kommit att uppfattas som liberal och flexibel. Vi finner den främst i Asien, dock ej i Arabien. Den *malikitiska* grundades av Malik ibn-Anas (ca 715-795). Den betonar traditionen från Medina, den islamska församlingens urhem. Den förekommer i Nordafrika och övre Egypten. En tredje rättsskola är den *shafitiska*. Den är grundad av Muhammad ibn-Idris al-Shafi'i, som formulerade de klassiska reglerna för fiq. Den förekommer framför allt i nedre Egypten, södra Arabien, Östafrika, Indien och Indonesien. Den är relativt liberal i sina tolkningar. Den fjärde skolan är den *hanbalitiska*. Grundare är Ahmad ibn-Hanbal, som verkade i Bagdad och dog 855. Den anses konservativ och förekommer idag i Saudi Arabien. Där uppträdde också på 1700-talet en "reformator" vid namn 'Abd al-Wahhab, som förkunnade en strängt konservativ tolkning. Han krävde avskaffande av alla nyheter såsom helgonkult. Idag framstår därför Saudi Arabien som ett av de mest strikta muslimska länderna.

Är man inblandad i rättsfrågor i ett muslimskt land vänder man sig normalt till en teologiskt och juridiskt skolad person ofta kallad mufti. Han ger då ett utlåtande (**fatwa**) i enlighet med de tolkningsregler och den skola han följer. Då den moderna tiden idag alltmer tränger på det muslimska samhället uppkommer ett otal nya situationer som fordrar fetwa. Att de rättslärde ibland har olika åsikter om tolkningarna är inget att förvåna sig över.

Dogmatiken

Tidigt uppkom teologiska dispyter inom islam. Ofta var det politiska förhållanden som förorsakade detta. Vi har redan sett hur skillnaden mellan sunna och shia lett till teologiska ståndpunktstaganden om vem som för vidare auktoriteten från Muhammed. Också frågan huruvida umajjadernas makt och ogudaktighet kunde anses vara rättmätig utlöste konflikter på det dogmatiska planet. Så småningom kom frågan om förutbestämmelsen (predestinationen) att bli central. Koranen förutsätter nämligen att Gud bestämmer och vet all t. Men samtidigt talas det om människans fria vilja. Det uppstod två riktningar: *qadariterna* menade att människan har fri vilja och *djabriterna* som vidhöll Guds totala suveränitet och allmakt.

Då muslimerna fick kontakt med grekisk filosofi utvecklades teologin (**kalam**). En av de främsta teologerna var Wasil ibn-'Ata, som dog 748. Han grundade i Basra en skola som blev känd för intellektualism. Den kan sägas ha försvarat islam mot en förgrovd tolkning. Genom att företrädarna höll sig tillbaka och intog förmedlande ståndpunkter i vissa teologiska frågor har de blivit kända under namn av *mutaziliterna* ("de som drar sig tillbaka").

Frågan om Guds egenskaper var central. I Koranen sägs Gud ha egenskaper lik människans. Han har ansikte och händer och skall vid yttersta domen sitta på sin tron. Mutaziliterna hävdade att Gud i allt är högre än människan. Man ville med andra ord befria Gud från alla antropomorfismer. De förkastade också den gängse tanke inom islam att Koranen var Guds eviga ord oskapat och bortom all tid. I stället menade de att Koranen var skapad i tiden av Gud för att ge människorna vägledning och evig frälsning. I frågan om predestinationen hävdade de att en sträng förutbestämmelse stred mot Guds rättvisa. Gud kunde inte leda människorna vilse och sedan straffa dem därför. Mutaziliterna höll följaktligen inte på en sträng predestination.

I debatterna med mutaziliterna utformades den sunnitiska teologin betydligt. En av de stora teologerna var *al-Ashari*, som dog 935. Hans åskådning innebar att Gud är evig och hans egenskaper hör till honom av evighet. Men de får inte uppfattas som egenskaper i *antropomorfistisk* (förmänskligad) mening. De skall främst uppfattas som metaforer (bildliga uttryck). Han menade också att Koranen är evig och oskapad. Den står med andra ord mycket nära Guds väsen. Själva boken och recitationen av orden är däremot något som tillhör den mänskliga, skapade världen. Det budskap som orden däremot bär fram är av evighet.

Mystik

I och med *al-Ashari* var den skapande perioden inom muslimsk dogmatik över. Den islamska mystiken kom i stället att få allt mer betydelse. Mystiken inom islam kallas vanligen **sufism** (*tasawwuf*) förmodligen efter den ylleklädnad mystikerna bar.

Redan under *umajjadernas* dynasti började en del muslimer protestera mot världsligheten och ogudaktigheten i den islamska gemenskapen. Bl.a. genom påverkan av kristna munkar drog sig asketer tillbaka för meditation och fasta. Man strävade efter den totala friheten genom att söka sig så nära Gud och hans evighet som möjligt. Allt det jordiska föraktades. En av de första asketerna var *Al-Hasan al-Basri* (död 728).

Enligt mystikerna själva började sufismen med Muhammed. Han var en gudsmän (**wali**), som stod Gud nära. Han formades av gudsnärheten och den första församlingen (*umma*) blev därmed lyhörd för Guds ord och vilja. Då församlingen utökades och renheten inte längre var utmärkande blev det nödvändigt att uppenbara och förklara Muhammeds mystiska sida.

I det traditionella islam är Muhammeds nattliga färd till Jerusalem samt hans himmelfärd populära teman. Trots att man finner få koranställen som skulle stöda dessa tankar har man inom mystiken mycket funderat över profetens gudserfarenheter. Man räknar med att Mu-

ammed såg Gud med sina andliga ögon. Mystikern söker något av samma erfarenhet via askes och meditation.

I en senare utveckling av mystiken blir gudskärleken och det extatiska uppgåendet i Allah det väsentliga. Man talar om en väg fram till det stora uppgåendet i Gud. Ett första stadium består i att man följer sharia så långt som möjligt. Här är det människans egen ansträngning som räknas. I det följande stadiet, som enbart beror på Gud, skänker denne människan kärlekens ljuvlighet. Det är en fullständig frihet i gudsumgänge. Hos vissa mystiker har stadieläran utvecklats betydligt mer.

Inom sufismen uppkom så småningom en ritualiserad metod att nå Gud. Den kallas dikr (**zīkr**). Det är egentligen fråga om att minnas Gud och repetera hans namn. Genom dikr tömmer sufiern sitt psyke och vänder sig från allt som inte är Gud. Härigenom väntar man sig att en dag nå fram till den vars namn man repeterat. Dikr utövas alltid under uppsikt av en ledare, shejk. Det finns många faror som lurar på mystikerns väg och enbart en andlig ledare kan visa en vägen förbi dem.

En av de mest berömda sufierna var *al-Halladj*. Han blev avrättad år 922 för att ha uttalat de blasfemiska orden *ana-l-haqq*, jag är sanningen (verkligheten eller Gud). Detta uppfattades av de ortodoxa teologerna som en andlig sjukdom. För att inte den skulle sprida sig lät man avrätta *al-Halladj*.

En annan mycket berömd mystiker var *al-Ghazzali* som dog 1111. Han var teolog och lärare i Bagdad men blev sufier och lämnade sin tjänst. Han ägnade sig huvudsakligen därefter åt författarskap och skrev arbeten som fått en stor betydelse inom islam. Hans insatser gjorde att mystiken och den ortodoxa teologin närmade sig varandra.

Av de senare mystikerna kan *Ibn-Arabi* nämnas. Han var född i Spanien och undervisade i Sevilla, senare i Damaskus. I det invecklade teologiska system han utarbetade nyttjade han nyplatoniska och gnostiska tankar.

Till islams mystiker kan också en del skaldar räknas. Hit hör sådana som Ferid ed-din Attar (död 1229), Djelal ed-din Rumi (död 1273) och Hafiz (död 1389). De skrev på persiska och tillhör den litteraturens främsta författare.

Till sufismen brukar också räknas ordnarna eller brödraskapen (*dervischer*). Som framgått leddes sufierna ofta av en ledare, *shejk* (*shaykh*; *pir* på persiska). På 900-talet uppkom alltmer klosterliknande gemenskaper som antingen var fast eller löst organiserade. Dessa ordnar utvecklades oftast kring någon högt aktad person eller ett helgon (*wali*). Det uppkom olika metoder för att hålla Gud i åminnelse. Varje grupp utbildade egna former för dikr och för hur man skulle klä sig. I många ordnar spelar musik, dans och olika rytmiska rörelser en stor roll. Man fick också olika grader av engagemang. Man upptas i ordnarna genom initiationsriter. Shejken kan antingen väljas eller ärva sin värdighet.

Till sufismens väsen hör helgondyrkan. Som nämnts spelar aktade gudsmän en stor roll inom mystiken. På det folkliga planet uppkom snart en verklig kult vid dylika heliga mäns gravar. Här sökte folket, i synnerhet kvinnorna, välsignelse, helande och välgång i livet. Många gravar har blivit viktiga vallfartsorter.

Under senare århundraden har en kamp mellan sufism och rationell ortodox tro utkämpats. Särskilt wahhabiterna på 1700-talet riktade skarp kritik mot sufismen. I många länder har därför sufismen kommit att förbjudas. I form av ett slags folkkunskap har den dock överlevt och påverkar idag stora grupper inom den muslimska världen.

Islams senare skeden

Den västerländska kolonialismen innebar att stora områden med muslimsk befolkning kom under kolonialmakternas inflytande. Detta gäller Mellanöstern, den indiska halvön och Afrika. Sedan 1700-talet har flera reformrörelser sett dagens ljus. En del har varit mer politiskt orien-

terade, andra mer teologiskt. Oftast har dock frågan gällt det islamska herraväldet och självbestämmanderätten.

Första världskriget innebar konvulsioner för en stor del av befolkningen i Mellanöstern och norra Afrika. Så småningom grundades självständiga stater i dessa områden, ofta dock med en västerländsk stat som garant. Under tiden började oljan som ekonomisk faktor och maktmedel spela en allt större roll. För muslimska stater innebar oljefyndigheterna en möjlighet till självständig ekonomi och utveckling. Likväl har icke detta varit någon enkel process. Frigörelsen från västerländska staters kontroll förde ofta med sig oroligheter och till och med regelrätta krig. Icke sällan utvecklades dessutom konflikter mellan intressegrupper inom ifrågavarande land. Problemen rör ofta motsättningarna mellan ledarskiktet och övrig befolkning.

Grundandet av staten Israel år 1948 har även kommit att medföra särskilda problem. De områden som idag utgör Israel befolkades huvudsakligen av muslimer under flera århundraden. Visserligen var Palestina rätt uppblandat etniskt sett men vid proklameringen av den nya judiska staten såg sig många muslimer i området nödda att börja leva ett liv som flyktingar. Dessa kallas idag palestinier. Konflikten mellan palestinerna och judarna har lett till decennielånga konflikter både inom och utanför den egentliga staten Israel.

Också socialismen har vunnit stöd inom det islamska området. Den finns i många olika tappningar men baserar sig ändå långt på delar av traditionell islam. Därför förkastar den oftast radikal marxism och ateism. I länder som Syrien, Irak, Sudan, Algeriet, Libyen och Egypten har den haft inflytande. I många länder har socialismen inneburit opposition mot *ulamas* (de islamska lärdes församling) makt och inflytande.

I Afrika söder om Sahara har islam under senare årtionden haft stora framgångar. I konkurrens med kristendomen går islam framåt särskilt bland olika stamfolk. Islam betyder oftast ett höjande av kunskaps-

nivån tillika med att den sociala samhörigheten stärks. I islam blir man medlem i ett världsvitt brödraskap med Mecka som centrum. I USA har *Black Muslims* (de svarta muslimerna) som rörelse haft stora framgångar. Den har skänkt svarta i Amerika självkänsla och socialt medvetande.

Brytningen mellan den västerländska kulturen och den traditionellt islamska tar sig i dag alltfler uttryck. Härtill bidrar icke minst den snabba massmediala kommunikationen tillika med den allt mer tilltagande immigrationen av muslimer i Västeuropa och USA. Konflikterna kan gälla teologiska och ideologiska frågor likaväl som politiska och etiska. Ofta uppstår också konflikter kring byggandet av moskéer på nya områden. Den västerländska friheten i livsstil och tänkande är något som för många muslimer ter sig farligt och avskyvärt. Sålunda har vi fått konflikter rörande skönlitterära verk (dödsdomen mot författaren Salman Rushdie år 1989), etniska gruppers motsättningar (palestinierna kontra Israel), den underprivilegierade befolkningens rättigheter samt rörande hegemonin över den islamska världen. Allt detta har gjort att en nationell väckelse (s.k. "*fundamentalism*") uppkommit på många håll. Grupper med viss bildning, men med svagt inflytande över politik och ekonomi, reagerar då lätt så, att man förkastar allt västerländskt och önskar sig tillbaka till ett ursprungligt och idealt muslimskt samhälle, där enbart Koranen och Guds bud är normerande. Idag utgör de islamska staterna en verklig provkarta på olika kombinationer av politik och religion. Man orienterar sig fram mellan traditionell islamsk fiq och mer västerländskt orienterade samhällsmodeller.

Ur KORANEN

Sura 1. Inledning till skriften

Från Mecka. Den mest använda gudstjänstbönen.

I Guds, den barmhärtige Förbarmarens namn!
Lov och pris hör Gud till, all världens Herre,
den barmhärtige Förbarmaren,
domedagens Konung!
Dig tjäna vi, och dig ber vi om hjälp;
led oss på den rätta vägen,
deras väg, vilka du bevisat nåd,
vilka ej drabbats av vrede och som ej gå vilse!
(Edsman, s. 87)

Sura 96. Det stelnade blodet

Från Mecka

I Guds, den barmhärtige Förbarmarens namn!
1 Läs läs upp i din Herres namn, som skapat,
2 Som skapat människan av stelnat blod!
3 Läs upp! Ty din Herre är den nådigaste,
4 Han, som undervisat med pennan,
5 Som undervisat människan om vad hon ej visste.
6 Nej! Människan varder sannerligen vrång,
7 Därför att hon tycker sig vara sig själv nog.
8 Till din Herre leder vägen förvisso tillbaka.
9 Vad tänker du om honom, som hindrar
10 En tjänare, när han beder?
11 Vad tänker du, om denne är stadd på den rätta vägen
12 Eller manar till gudaktighet?
13 Vad tänker du, om han håller sanning för lögn och
vänder den ryggen?

- 14 Vet han ej, att Gud ser?
15 Nej! Om han ej slutar därmed, så skola vi sannerligen
 gripa honom i luggen,
16 En lögnaktig, syndfull lugg.
17 Och må han ropa på sitt anhang,
18 Så skola vi ropa på väktarne.
19 Nej, Lyd honom ej, utan fall ned och närma dig!
 (Pettersson 1970, s. 265-266)

Sura 56. Katastrofen

Från Mecka.

- I Guds, den barmhärtige Förbarnarens namn!
1 När Händelsen händer,
2 Kan intet väsen förneka, att den händer.
3 Den skall förnedra och upphöja,
4 När jorden skakas av väldig skakning
5 Och bergen smulas sönder i smulor
6 Och varda som uppvirvat damm
7 Och I ären av trenne slag.
8 Och de, som gå till höger, vad äro de, som gå till höger?
9 Och de, som gå till vänster, vad äro de som gå till vänster?
10 Och förgångsmännen förbliva förgångsmän.
11 Det är dessa, som få företräde
12 I ljuvliga lustgårdar,
13 En stor skara av de första
14 Och ett ringa antal av de sista.
15 Där de få vila på guldstickade troner
16 Mitt emot varandra,
17 Medan evigt unga svenner kretsa omkring ibland dem
18 Med skålar, krus och bägare med flödande dryck,
19 Varav de ej få huvudvärk eller bedövas,
20 Med frukter, som de skatta högt,
21 Och kött av fågel, som de önska sig,
22 Så ock mörkögda tärnor som väl förvarade pärlor
23 Till lön för vad de gjorde.

- 24 Där skola de ej få höra fåvitskt tal eller förebråelser,
25 Utan fridfullt, ja, fridfullt tal.
26 Och de, som gå till höger, vad äro de, som gå till höger?
27 Jo, bland lotusträd utan törnen
28 Och bananer med klasar ovanpå varandra,
29 Bland breda skuggor
30 Flödande källor
31 Och rikliga frukter,
32 Som ej tryta eller förmenas dem,
33 Och upphöjda viv. (ett viv = kvinna)
34 Vi hava förvisso skapat dem genom omedelbar skapelse
35 Och låtit dem förbliva jungfrur,
36 Ömma och jämnåriga
37 Med dem, som gå till höger,
38 En stor skara av de första
39 Och en stor skara av de sista
40 Och de, som gå till vänster, vad äro de, som gå till
 vänster?
41 Jo, de äro utsatta för kvävande vind och sjudande vatten
42 Och skuggan av svart rök,
43 Som ej svalkar eller vederkvicker.
44 Tillförene voro de förvisso begivna på vällevnad,
45 Framhårdande i sin stora synd
46 Och sade:
47 "Skola vi verkligen uppväckas, sedan vi dött och blivit
 stoft och ben?
48 Eller kanske våra förfäder?"
49 Säg:" Både de första och de sista
50 Skola sannerligen församlas till utsatt tid på en
 bestämd dag."
51 I vilsefarna, som hållen sanning för lögn,
52 Sedan skolen I sannerligen få äta av Zakkumträdet
53 Och fylla eder buk därmed,
54 Dricka sjudande vatten därpå
55 Och dricka som febersjuka kameler.
56 Detta varder deras välkomstfägnad på domedagen.
57 Vi hava skapat eder, och varför tron I det ej?

(Pettersson 1970, s. 257-258)

Sura 81. Hoprullningen

Från Mecka.

I Guds, den barmhärtige Förbarmarens namn!

- 1 När solen rullas ihop,
- 2 När stjärnorna förmörkas,
- 3 När bergen röra sig,
- 4 När de dräktiga kameleerna försummas,
- 5 När de vilda djuren skockas,
- 6 När haven översvämma,
- 7 När själar förenas,
- 8 När den levande begravnas spörjes,
- 9 För vilken synd hon blivit dräpt,
- 10 När bladen rullas upp,
- 11 När himmelen slites bort,
- 12 När avgrundsellden tändes på
- 13 Och paradiset nalkas,
- 14 Då skall varje själ få erfara vad hon utträttat.
- 15 Och jag svär vid planeterna,
- 16 De vandrande, de försvinnande,
- 17 Vid natten, när den inbryter,
- 18 Och morgonen, när den gryr:
- 19 "Detta är sannerligen en ärevärdig budbärarens tal
- 20 Med stor makt hos tronens Herre,
- 21 Åtlydd och trovärdig,
- 22 Och eder landsman är ingalunda förryckt –
- 23 Han har ju sett honom vid den klara horisonten –
- 24 Och icke heller förbehållsam i fråga om det fördolda.
- 25 Icke heller är detta en stenad satans tal.
- 26 Vart skolen I då taga vägen?
- 27 Detta är blott en förmaning för all världen,
- 28 För en var bland eder, som vill hålla sig till det rätta.
- 29 Men I viljen icke, så framt ej Gud, all världens Herre, vill."

(Pettersson 1970, s. 261)

Sura 3, 1-16 Imrans släkt

Från Medina.

I Guds, den barmhärtige Förbarmarens namn!

- 1 Det finns ingen gud utom Gud, den Levande, den Beståndande.*
- 2 Han har nedsänt skriften med sanningen till dig till bekräftelse på vad som kommit före den; han har ock nedsänt tora och evangelium förut till vägledning för människorna, och han har nedsänt urskillningen.*
- 3 Dem som förneka Guds tecken, väntar förvisso ett svårt straff; ja, Gud är väldig och redo till hämnd.*
- 4 För Gud är förvisso ingenting fördolt på jorden eller i himmelen; han är den, som format eder i moderlivet som han vill, det finns ingen gud utom honom, den Väldige, den Vise.*
- 5 Han är den, som nedsänt skriften till dig; i den finnas otvetydiga verser, vilka äro skriftens grundval, och andra, som äro mångtydiga. Vad beträffar dem, vilkas hjärtan äro benägna att avfalla, rätta de sig efter vad som är mångtydigt i den, emedan de önska åstadkomma förargelse och önska få det uttolkat, men uttolkningen känner blott Gud. Men de, som hava en säker kunskap, säga: "Vitro på den, alltsammans kommer från vår Herre", men ingen annan än de, som hava förstånd, låter förmana sig.*
- 6 Herre, låt ej våra hjärtan avfalla, sedan du väglett oss, utan giv oss barmhärthighet från dig! Du är förvisso Givaren.*
- 7 Herre, du skall förvisso församla människorna till en dag, om vilken intet tvivel råder; Gud sviker förvisso ej sitt löfte.*
- 8 Dem, som äro otrogna, skola förvisso varken deras rikedomar eller deras barn båta det ringaste mot Gud; ja, dessa varda eldens bränsle.*
- 9 Så var ock fallet med Faraos folk och dem, som höllo våra tecken för lögn före dem. Gud straffade dem för deras synder; ja, Gud är sträng i att straffa för deras synder; ja, Gud är sträng i att straffa.*

- 10 Säg till dem, som äro otrogna: "I skolen bliva besegrade och församlas i helvetet. Ja, vilken olycksalig bädd!"
- 11 I haven redan fått ett tecken i tvänne skaror, som drabbade samman, den ena kämpande för Guds sak, den andra otrogen, varvid de efter ögonmått uppskattade dem till dubbelt så många som de voro, ty Gud styrker med sin hjälp vem han vill; häri finnes sannerligen ett exempel för dem, som hava ögon.
- 12 Begäret efter sinnliga lockelser såsom kvinnor, barn, samlade skatter av guld och silver, utmärkta hästar, boskap och åkrar har förhärligats för människorna; detta är det jordiska livets vinning, men hos Gud finnes det härligaste hemmet.
- 13 Säg: "Skall jag tala om något, som är bättre än detta, för eder?" Dem, som frukta Gud, vänta hos deras Herre lustgårdar, genomflutna av floder, att de i dem må evinnerligen förbliva, rena makar och välbehag hos Gud; ja, Gud ser tjänarne,
- 14 Som säga: "Herre, vi tro förvisso; förlåt oss alltså våra synder och bevara oss för eldens pina",
- 15 De tåliga, sannfärdiga, andaktsfulla, frikostiga, som bedja om förlåtelse i morgonstunden.
- 16 Gud vittnar, att det ej finns någon utom honom, i det han iakttagit rättvisa, så ock änglarna och de insiktsfulla; det finns ingen gud utom honom, den Väldige, den Vise.

(Pettersson 1970, s. 242-243)

Sura 5, 76-78 Bordet

76 Otrogna äro de, som säga: "Gud är förvisso Kristus, Marias son", ty Kristus sade: "Israels barn, dyrken Gud, min och eder Herre!" Om någon sätter någon vid Guds sida, förmenar Gud honom förvisso paradiset, och hans hemvist varder elden; ja, de orättfärdiga skola ej få några hjälpare.

77 Otrogna äro de, som säga: "Gud är förvisso den tredje av tre". Det finns ingen gud utom en enda Gud; och om de ej upphöra med vad de säga, skall sannerligen ett plågsamt straff drabba dem, som äro otrogna.

78 Skola de ej omvända sig till Gud och bedja honom om förlåtelse? Ja, Gud är överseende och barmhärtig.

(Petterson 1970, s. 244)

HADITER

Hadit 1

Av Abu Huraira (må Allahs välvilja vara med honom), som har sagt: Allahs utsände (må Allahs välsignelse och lycka vara över honom) sade:

”Då Allah fullbordade skapelsen föreskrev han sig själv i skriften, som är nedlagd hos honom: ’Min barmhärtighet övervinner min vrede.’”

Så sade Muslim (och även al-Buhari, al-Nasa’i och Ibn Maga).

Hadit 2

Av Abu Huraira (må Allahs välvilja vara med honom) om Profeten (må Allahs välsignelse och lycka vara över honom), som sade:

”Allah den högvördige sade: ’Adam som haver förnekat Mig, och det anstår honom icke, och han haver smädat Mig, och det anstår honom icke. Vad gäller att han förnekat Mig lyder hans tal så: ’Han för mig icke åter¹ såsom Han i begynnelsen skapade mig – och (ändock) är den första skapelsen icke lättare för Mig än det vore att återföra honom, och vad det beträffar att han smädat Mig säger han: ’Allah haver tagit till sig en son’ – och Jag är (ändock) den Ende, den Evige, Jag haver icke avlat och Jag blev icke avlad och intet är Mig likt.’”²

Så sade al-Buhari (liksom också al-Nasa’i).

¹ dvs. att återuppväcka till livet efter döden.

² jfr Sura 112.

Hadit 6

Av Abu Huraira (må Allahs välvilja vara med honom), som har sagt: Jag hörde Allahs utsände (må Allahs välsignelse och lycka vara över honom) säga:

"Den förste bland människor, som på uppståndelsens dag skall dömas, är en som dog såsom martyr³; han förs (inför Allah) och Han visar honom vilken nåd Han lät honom vederfaras och han förnimmer den. (Allah) säger: 'Vad haver du gjort därmed?' Han svarar: 'Jag kämpade för Din skull tills jag stupade som martyr'. (Allah) säger: 'Du haver ljugit, fastmer kämpade du för att man skulle kalla dig djärv – och så skedde.' Därefter skall man befälla att han skall föras bort och kastas i elden.

En man, som undfått kunskap och undervisade och reciterade Koranen förs (inför Allah). Han visar honom vilken nåd Han lät honom vederfaras och han förnimmer den. (Allah) säger: 'Vad haver du gjort därmed?' Han svarar: 'Jag haver undfått kunskap och givit den vidare och jag reciterade Koranen för Din skull.' (Allah) säger: 'Du haver talat osanning. Fastmer skaffade du dig kunskap för att man skulle säga: Han är en lärd man och du reciterade Koranen för att man skulle säga: Han är en som reciterar Koranen – och så skedde.' Därefter skall man befälla att han skall föras bort och kastas i elden.

En man som Allah gett välstånd och alla slags rikedom förs fram. Han visar honom vilken nåd Han lät honom vederfaras och han förnimmer den. (Allah) säger: 'Vad haver du gjort därmed?' Han svarar: 'Jag haver icke underlåtit något som enligt Din vilja krävde bidrag, utan för Din skull haver jag givit bidrag.' (Allah) svarar: 'Du talade osanning. Fastmer haver du gjort så för att om dig skulle sägas: Han är en välgörare – och så skedde.' Därefter skall man befälla att föra bort honom för att kastas i elden."

Så sade Muslim (liksom också al-Tirmidi och al-Nasa'i).
(v. Denffer, 24 ff. Översättning)

³ arabiska: sahid, trosvittne.

HINDUISMEN

Vad är hinduism?

Ordet hinduism avsåg ursprungligen den kultur som uppbars av hinduer, dvs. det folkslag som bodde i Indusdalen. Avledningar av ordet förekommer både i grekiskan och i persiskan. Under 1800-talet började engelsmännen använda ordet för att beteckna hela den indiska halvöns befolkning och kultur. Idag betecknar hinduism den religion som huvuddelen av Indiens befolkning tillhör.

Det bör påpekas, att begreppet hinduism egentligen har långt mer än endast religiösa dimensioner. Hinduerna själva uppfattar innerst inne hinduismen närmast som ett samhällskick, en samhällsordning som reglerar allt och alla i samhället. Även t.ex. kastsystemet är sålunda inbyggt i hinduismen, liksom många andra fenomen. I själva verket har "religion" varit ett främmande begrepp i Indien. De indiska språken saknar ordet religion, förmodligen eftersom de religiösa aspekterna varit så inbyggda i samhällsordningen och tänkesättet.

Här skall vi närmast befatta oss med de religiösa dimensionerna. Ur religionshistorisk synvinkel är det korrekt att betrakta hinduismen som en religion.

Det bör också påpekas att hinduismen som religion är långt ifrån enhetlig. Hinduismen är ett samlingsbegrepp för en brokig religiös orientering som man finner på den indiska subkontinenten. Den går mycket långt tillbaka i tiden, och det är ifrågasatt om man överhuvudtaget kan karaktärisera tidiga former av denna åskådning som hinduism. Många talar hellre enbart om vedisk religion. Alla väsentliga delar av hinduismen fanns dock utformade redan ca 500 år f.Kr., och man kan utan tvekan beteckna det senaste dryga millenniets religion som hinduism. Alltjämt är hinduismen mycket brokig och kan bära drag som dels är tydligt polyteistiska, dels panteistiska och dels – vilket är viktigt att inse – även monoteistiska.

Med denna bakgrund kan man förstå att hinduismen inte har någon grundare. Inte heller finns något dominerande teologiskt centrum eller någon ”påve”. Vidare hör det till bilden att omvändelse till hinduismen i princip är otänkbar – eftersom hinduismen ju inte bara är en religion. Det vore onaturligt att plocka ut endast de religiösa delarna. Hindu är man endast genom födsel. En hindu kan omvändas till andra religioner för att kanske återomvändas till hinduismen, men en helt utomstående person kan inte bli hindu även om han följer hinduiska ceremonier och ritual.

Vill man sammanfatta det som är gemensamt för alla hinduer och som alltså kunde betecknas som en gemensam nämnare blir punkterna inte många:

1. Tron på återfödelse, reinkarnation.
2. Tron på karma, dvs. på summan av människans gärningar som det avgörande kriteriet för uppnående av slutlig salighet.
3. Tron på ett gudsbegrepp med dels en skapande, dels en bevarande och dels en förstörande men återskapande, reproducera dimension el. aspekt: gudarna Brahma, Vishnu och Shiva.

Hinduismen är alltså en indisk religion. Den stora majoriteten av Indiens befolkning (i runt tal 85 % av en befolkning på en miljard) be-

tecknar sig själv som hinduer. Nepal är till konstitutionen en hinduisk stat. Ett icke obetydligt antal hinduer finns också i Pakistan och i Bangladesh. För länge sedan var också stora delar av Indonesien hinduiska; idag gäller detta endast den förhållandevis lilla ön Bali. I Sri Lanka är den tamilska befolkningsdelen hinduisk. I dagens värld finner man naturligtvis utflyttade hinduer på många håll.

Indien har sett också andra religioner födas, framför allt jainismen, buddhismen och sikhismen, alla tre med starka rötter i hinduismen.

Bakgrund

Den kulturella, historiska och geografiska bakgrunden

Den indiska kulturens utveckling kan indelas i perioder. Först har vi **induskulturen**, som varade från ca 3000 f.Kr. till ca 1000 f.Kr. Det var en högkultur, troligen uppbyggt av förindoeuropeiska folk.

Nästa period brukar kallas **brahmanismen** eller den förklassiska perioden. Den varar ungefär till vår tideräknings början. Under denna period tillkommer de viktigaste av de indiska skrifterna. Filosofin utvecklas. Nu framträder även oppositionsrörelser som jainismen och buddhismen, vilka bryter sig ut ur det rådande mönstret genom att ta avstånd från bl.a. kastväsendet och prästklassens rigida ritual.

Därefter följer den **klassiska perioden**. Den sträcker sig ca tusen år fram i tiden och innebär en blomstring av den indiska kulturen.

Så följer en tusenårsperiod ända fram till våra dagar, vilken präglas av **muslimsk invasion** i Indien. Redan på 700-talet tog sig de första muslimerna till dagens Pakistan. Delhi erövrades på 1100-talet. På 1500-talet kom mogulerna och etablerade ett kejsarstyrkt välde, som fram till 1700-talet omfattade merparten av Indien. På 1600-talet etablerade sig europeiska intressen (Portugal, Holland, Frankrike och t.o.m. Danmark, men framför allt England) på allvar i landet; Indien var en del av det brittiska imperiet fram till sin självständighet år 1947.

Dagens Indien är en sekulär stat utan religiös bindning i författningen (i motsats till Pakistan och Bangladesh, som är muslimska, och Nepal som är världens enda hinduiska stat).

* * *

Någon gång omkring 1500 år f.Kr. invandrade indoeuropeiska (ariska) stammar från norr och nordväst i Indien. Arierna var relativt storvuxna och förhållandevis ljusa i hyn. Den ursprungliga befolkningen av rätt mörka och kortvuxna dravida stammar trängdes undan för undan allt längre söderut.

En sammansmältning av den protohinduism, som de invandrande arierna förde med sig, skedde småningom med de dravidiska föreställningarna.

Alltjämt kan man i Indien se en tydlig skillnad mellan människor från norr och människor från söder, även om mönstret inte längre är så enhetligt.

Induskulturen

Länge trodde man att den protohinduiska högkulturen var den äldsta i Indien. På 1920-talet företogs emellertid arkeologiska utgrävningar i Mohenjodaro och Harappa (i dagens Pakistan), vilka visade att det funnits en högkultur på den indiska subkontinenten långt innan indoeuropeerna kom dit. Denna högkultur, oftast kallad induskulturen, existerade åtminstone tusen år före den hinduiska kulturen. Den utvecklade också ett skriftspråk bestående av något mer än 250 tecken. Trots ihärdiga insatser, också av finländska forskare, motstår språket än så länge tolkningsförsöken.

Man vet inte exakt vilket eller vilka folk det var som bar upp denna kultur men det förefaller klart att det var förindoeuropeiska folkstammar, eventuellt de dravida folk som numera hör hemma i Sydindien.

Det väsentliga är att den indiska kulturen har åtminstone två källor, dels den gamla induskulturen, dels de invandrande indoeuropeernas kulturelement.

Av de arkeologiska utgrävningarna att döma var induskulturen ett jordbruksamhälle med fruktbarhetskult. Man odlade spannmål, höll boskap (bl.a. får, grisar, höns) och tillverkade verktyg av koppar och brons. Ett stort antal statyetter har påträffats föreställande både djur och människor, bl.a. danserskor. Det verkar klart att många av statyetterna är gudabilder.

Att det rör sig om en högkultur kan man sluta sig till av det välorganiserade samhälle som utgrävningarna ger vittnesbörd om. Här fanns bevattningskanaler, avlopp, badanstalter och en organiserad stadskultur med flervåningshus.

Man har påträffat en mängd sigill med avbildningar av tjurar, tigrar, antiloper, elefanter osv. Också föremål från växtriket avbildas, bl.a. pipal (*Ficus religiosa*) som är ett av de heliga träden i Indien.

På sigillen finns också manliga figurer vilka ser ut att sitta i lotusställning. Många forskare anser därför att många av de typiska indiska inslagen faktiskt går tillbaka på denna förindoeuropeiska kultur. Bland de förmodade gudarna tror man sig kunna urskilja en kvinnlig gud, den stora modern och naturens herre, en med stora horn utrustad gestalt. Det mesta förblir dock spekulationer så länge man inte kunnat läsa de texter som påträffats.

Induskulturen föll sönder omkring 1500 år f.Kr. Det var vid samma tid som den indoeuropeiska invandringen skedde, men det finns inga tecken på en krigisk konfrontation. De städer man grävt ut, både Mohenjodaro och Harappa samt Lothal i dagens Indien, verkar helt enkelt ha övergivits, inte besegrats.

Vedisk religion

De invandrande indoeuropeiska folkstammarna kom från nordväst och bosatte sig på det indiska slättlandet, där de lät ursprungsbefolkningen småningom assimileras. Kulturen började åter blomstra, och en ny högkultur såg dagens ljus. Det är nu som den vediska kulturen får sin början.

Indoeuropeerna var troligen ursprungligen illitterata. Dock utformade de dikter och sånger vilka memorerades utantill. Under flera århundraden blomstrade denna kultur utan egentligt skriftspråk. Småningom började emellertid prästerna samla offersånger och andra diktverk. Ett skriftspråk utvecklades: **sanskrit**, vilket betyder helig skrift. (Sanskrit är alltså ett av de 18 officiella språken i Indien.)

Någon gång runt 800 f.Kr. räknar man med att den s.k. vediska litteraturen tillkommit.

Veda betyder egentligen vetande, (helig) visdom. Vedalitteraturen består av fyra boksamlingar, *samhitas*: Rigveda, Samaveda, Yajurveda och Atharveda.

Rigveda är ett slags handbok för präster. Den består av 10 böcker med 1028 olika hymner som användes av en präst kallad *ritvij* eller *hotar* vid offerhandlingarna. Här finner vi också den berömda sången till ursprunget. Inom det Enda (sanskrit: *eka*) uppstod begäret (*kama*) som skilde existensen och icke-existensen åt. Ur detta uppstod kosmos, människorna och gudarna. Men hur allt egentligen gick till förblir en gåta för den vediske sångaren.

Samaveda är en antologi med sånger avsedda att sjungas av en officierande sångare eller kantor. Texterna är delvis hämtade ur Rigveda. Melodierna är okända.

Yajurveda består av offerformler avsedda för *adhvarju*, offerförrättaren. Denne har i uppgift att göra alla yttre förberedelser för offerriten och se till att alla förnödenheter fanns på plats. Hans manual (*yajus*) innehöll formler som utsäger betydelsen och meningen med varje rituellt handling.

Atharvaveda har tillkommit senare än de tre föregående vedorna och innehåller formler för den folkligare prästen, kallad *atharvan*. Mest rör det sig om besvärjelser för vardagsbruk, bl.a. mot sjukdomar, onda andar och trollkarlar.

Under vedisk tid hade ännu inte alla de filosofiska system, som senare återfinns i hinduismen, utvecklats. I litteraturen finner vi emel-

lertid ansatser därtill. Vi finner där t.ex. begreppet *atman*, som uppfattas som ett slags själ som finns i människan (och inte bara i människan). Efter döden frigörs själen av elden och förs till ett slags himmelsliknande ställe. Människorna levde för att skapa mesta möjliga lycka på jorden genom att utföra rätta offerhandlingar.

Det var i protest mot bl.a. denna rigiditet som buddhismen och jainismen uppstod århundradena före Kristus.

Universum uppfattades bestå av tre horisontella skikt eller områden, *triloka*. Det lägsta var det jordiska skiktet, där människorna bor och lever. Det mellersta finns ovan människan och består av den rymd där inte bara fåglar utan också andar och gudar rör sig. Ovanom allt detta finns ett högsta skikt som egentligen var okänt. I detta hade gudarna sin hemvist. Urmänniskan Yama, den första att dö, uppnådde det högsta skiktet efter sin död och kunde därmed visa människan vägen till förfädernas rike, hjältarnas värld. (**Yama** är alltjämt känd som dödens gud i den hinduiska mytologin.)

Universum styrs av en opersonlig princip kallad *rta* (uttalas rita). Denna upprätthåller ordningen i universum. Också människan är ålagd att följa denna princip. Genom utförande av offerritualen på rätt sätt bidrar människan till harmonins fortbestånd. Rta har en speciell beskyddare, den stora vediska guden **Varuna**. Han straffar alla som bryter mot denna eviga lag. Under vedisk tid räknade man också med flera gudar. Ordet för gud är *deva* – ett slags naturfenomen, som man dyrkade huvudsakligen genom utförande av offerriter. Viktiga gudar var **Soma**, härskaren över jorden, och **Agni**, den gudomliggjorda elden. Också **Indra**, ursprungligen den högsta guden, och **Rudra** (senare en form av Shiva) nämns i dessa tidiga hymner. Andra gudar från denna tid eller tidigare är bl.a. solguden **Surya**, vindguden **Vayu** och rikedomens gud **Kubera**.

Det kan inom parentes påpekas att dessa gudar, och många till vilka sedermera sammansmält med andra gudar i den hinduiska mytologin, alltjämt erkänns även om de knappast dyrkas.

Riterna utfördes antingen hemma eller på särskilda offerplatser. I hemmen var det oftast husfadern som vid eldhärden offrade mjölk och olika matvaror. På offerplatserna utfördes riterna av prästen under beledsagning av hymner. De förnämsta offerceremonierna kallas *srauta* (det hörda), ett ord som kan härledas från ordet *sruti*, som avser veda.

Till de mycket stora offerriterna hörde t.ex. offrandet av hästar (*ashvamedha*). En av de berömda platserna i den heliga staden Varanasi (Benares) heter alltjämt *Dasashvamedha ghat*, platsen för offrandet av tio hästar på en gång, en offerrit som enligt legenden var så gigantisk att endast Shiva kunde utföra den.

Brahmanismen

Från omkring år 800 f.Kr. fick offerprästerna en alltmer framskjuten position i samhället. Det blev viktigt att prästen fullgjorde sina offerritual till punkt och pricka. Nu tillkom en ny litteraturform, den som kallas Brahmanas och omfattar detaljerade instruktioner för offerprästen.

Vid denna tid utformades också begreppet **Brahman**, som ursprungligen var den heliga formel varmed prästen påverkade universum. Senare blev Brahman beteckningen för den kraft som innelåg i offerhandlingarna. Den uppfattades snart som delaktig i den naturkraft som driver fram hela universum. Brahman blir det Absoluta, det Enda, det som styr livsprocesserna, ett slags mystisk symbol, varmed hela universum kan behärskas.

Under brahmanismens period uppkom två redan nämnda proteströrelser mot den ortodoxa hinduismen, nämligen buddhismen och jainismen, till vilka vi återkommer senare. Båda riktade sig mot den rigida kultutövningen, mot brahminernas oerhört dominerande roll i samhället, och i själva verket mot kastväsendet som sådant.

Skrifter

En skriftsamling som tillkom vid denna tid är **Upanishaderna**. Den utgörs egentligen av dialoger mellan lärare och lärjunge. Order *upanishad* kan härledas ur ett ord som betyder sitta nära intill, alltså sitta ned med någon för att lära sig något. I denna litteratur utvecklades en filosofisk lära kallad vedanta, dvs. vedas slut. Den går ut på att människans själ, *atman*, har del i den stora världssjälen, *brahman*. Att finna det högsta, det sannaste, livets mening, blir då att söka sitt eget jag. Där kan man finna själva livsprincipen, ta vara på den och småningom befrias från de jordiska bojorna. Tanken på att den gudomliga principen finns i allting, i varje själ och i varje människa, kallas **panteism**.

De nyssnämnda fyra veda-skriftsamlingarna, Brahmanas och Upanishaderna är den kanoniska litteraturen i hinduismen. Den går tillbaka på muntlig tradition och har under sekler traderats av prästerna.

Århundradena före vår tideräknings början uppkom ytterligare ett flertal skrifter, vilka inte åtnjuter kanonisk status men ändå är mycket viktiga. Hit hör **Sutra**-skrifterna (trådarna), ett slags kommentarer till veda, vidare **Mahabharata** (den stora Bharata-striden), som är världslitteraturens största episka verk. Det omfattar 100.000 dubbelverser och tillskrivs en person kallad Vyasa, "arrangören". En del av Mahabharata går under beteckningen **Bhagavadgita** (Den högstes sång) och anses vara från omkring år 100 f.Kr. Bhagavadgita är idag Indiens kanske mest kända skrift och anknyter till kulten av guden Krishna, en av Vishnus uppenbarelseformer. Annan litteratur från denna tid är **Ramayana**, ett diktverk i 24.000 dubbelverser om Ramas öden, vidare **Puranas**, uråldriga berättelser dels av profetisk karaktär (purana = gammal), samt **Manus lag**, den mest betydande gamla lagsamlingen i Indien. Manu betyder man; han var den förste som offrade till gudarna.

Det bör tilläggas att en stor mängd annan litteratur senare har tillkommit, författad av olika teologer och diktare. Bland folket är det

ofta populära skrifter av någon lokal författare som dominerar. Men Mahabharata, Bhagavadgita och Ramayana kan nog sägas vara välkända i samtliga folkskikt.

Ungefär 600 år f.Kr. utvecklades drag som senare blivit kännetecknande för hinduismen. Hit hör **kastsystemet** (även om det kanske kan anses stå utanför den religiösa aspekten), **karma** och **samsara** (kretsloppet) samt **återfödelsen** (reinkarnationen).

Kastsystemet

Kastsystemet, som har kommit att präglade indiskt (hinduiskt) samhällsliv på ett markant sätt ända fram till våra dagar, är ofta missuppfattat utanför Indien. Kastsystemet är i modern tid officiellt avskaffat, men det trycker alltså sin prägel på det indiska samhället.

Med kast avses den yrkesgrupp man tillhör. Ordet kast är av portugisiskt ursprung; på sanskrit heter det *jati*, dvs. det som man är född till. Redan ordet *jati* antyder alltså dimensionen av samhällsordning i kastsystemet.

Ett annat hinduiskt begrepp som förekommer om kastväsendet är *varna* – färg. Ordet får inte tagas alltför bokstavligt. Det bör för säkerhets skull påpekas att s.k. kastmärken inte finns och aldrig funnits, och att de färgmärken man kan se i pannan på hinduer inte har något samband med vare sig *jati* eller kast.

Kastgrupperna är fyra: **brahmaner** (ibland kallade brahminer), den högsta kastgruppen ur vilken bl.a. prästerskapet rekryteras; **kshatriya** som omfattar krigarna och de styrande, även kungarna, **vaishya** bestående av jordbrukare och hantverkare, samt slutligen **shudra** bestående av enkla arbetare. En stor femte grupp utgörs av dem som står utanför, de **kastlösa**, de oberörbara.

Det är här på sin plats att påpeka att det är missvisande att tala om brahmanerna som prästkasten. Det är sant att nästan alla präster är

brahmaner, men långt ifrån alla brahminer är präster, och tempelprästerna är de lägsta bland brahminerna.

Det blev förbjudet att gifta sig över kastgränserna och dessutom att umgås förtroligt med representanter för en annan kast. Kastsystemet garanterade samhällets fortbestånd. Varje grupp hade sin speciella uppgift att sköta.

Tanken på belöning och straff genom återfödelse utvecklades i anslutning härtill. Karma och reinkarnationen har blivit hinduismens kanske främsta läromässiga grundsatser. I varierad form omfattar även buddhismen och jainismen dessa lärosatser.

Karma betyder egentligen handling. Handlingen får sitt värde i relation till världslagen eller **dharma**. Bildligt talat kan man säga att den åstadkommer en energirörelse i den andliga världen. En handling är antingen god eller ond. Den energi som uppkommer härigenom lagras och kommer småningom den handlande personen till godo.

Shiva-dyrkare
(jfr teckningen
i pannan)

Har man god karma får man andliga meriter som befriar en från det som är ont i detta livet. Men framför allt inverkar en persons karma vid det tillfälle då han eller hon blir återfödd. Beroende på den antingen positiva eller negativa karma man samlat under sitt föregående liv blir nästa födelse i en högre existens eller i en lägre. Som högre betraktas t.ex. brahminkasten.

Enda sättet att ändra sin sociala status är därför att uppfylla sina plikter i den kast man är född i, och hoppas på att följande liv skall bli ett annat. Som slutmål ser man fram emot befrielsen (**moksha**) från återfödelsens kretslopp, **samsara**.

Varje kast har sina egna förpliktelser. Ju högre en kast är, desto större är också kraven och förpliktelserna. Att söka kullkasta detta system var under klassisk tid detsamma som att förbryta sig mot den eviga lagen, vilket var ägnat att leda till svåra följder.

Ett ideal för hur livet skall utformas utvecklades också under denna tid. Det hela gällde i princip de tre högsta kastgrupperna, och idealet gick ut på att indela livet i fyra stadier, ashrama. Först kommer lärjungaskapet. I en ålder mellan åtta och tolv skall en man invigas till andligt liv under ledning av en äldre lärare. Initianden får då lära sig de heliga texterna och tjäna sin mästare på olika sätt. Följande stadium är husfaderns. Då den unge mannen slutat sina studier gifter han sig och skaffar sig barn. Han borde också ha ett arbete som motsvarar hans kast. Det är viktigt att han sköter familjens uppehälle och gör sin hustru lycklig. Kvinnan är starkt beroende av sin man. Under uppväxten skall hon vara sin far underdånig, i äktenskapet sin make och som änka sina söner. Då mannen fullgjort sina plikter som familjefar är idealet att han drar sig tillbaka i ödemarken för andliga övningar. Detta är det tredje stadiet. Det sista är asketens. När man så långt nekar man sig varje njutning i livet och ägnar sig uteslutande åt meditation. Kommer man så långt på denna väg har man en chans att undgå återfödelse och i stället nå befrielsen.

Det är knappast många indiska män ens bland brahminerna som kunnat uppfylla dessa ideal.

Hinduismen i praktiken

330 miljoner gudar...

Polyteismen förefaller vara iögonenfallande i hinduismen. Det är ett faktum att det finns snart sagt hur många gudar som helst men det är också ett faktum, att denna polyteism är baserad på en i grunden monoteistisk uppfattning. Det högsta väsendet är **Brahman**, redan nämnd i denna framställning som det Enda och som ett slags världssjäl. Allt i universum är underkastat Brahman. Allt i universum kan uppfattas som uppenbarelseformer av Brahman. Utan denna insikt är det svårt att förstå den indiska gudavärlden.

Skaparguden Brahma

Brahman, det högsta väsendet, är i själva verket så högt att det varken kan avbildas eller egentligen tillbes. En allmän *mantra* (en formel eller ett ord med gudomlig kraft) är emellertid **om** eller **aum** (jfr bilden i avsnittets början), som kan uppfattas som en åkallan av Brahman i samtliga dimensioner.

Den sammansmältning och nivellering av gudomsbegreppen som under tidernas lopp skett i Indien sedan den ariska invandringen ca 1500 f.Kr. och konfrontationen med de då rådande dravidiska gudarna har småningom lett till förekomsten av tre huvudgudar: **Brahma** (utan n), **Vishnu** och **Shiva**. Dessa kan ses som den skapande, bevarande resp. förstörande men reproducerande aspekten av det högsta väsendet, Brahman.

Brahma

är skaparguden, Brahman i den skapande aspekten. Han avbildas fyrhövdad. Han är allmänt respekterad men sällan dyrkad. Hans gemål (samtidigt hans dotter) är vishetsgudinnan **Sarasvati**.

Vishnu

är Brahmans bevarande aspekt. Han går tillbaka till vedisk tid. Då uppfattades han som en solgud. Långt senare, i samband med Mahabharatas tillkomst, fick Vishnu en central ställning i Indien. Nu identifierades han också med andra gudar, särskilt Krishna som är centralfiguren i Bhagavadgita.

Kring Vishnu utbildades så många teologiska system, att Vishnu i olika former blivit mycket dyrkad i Indien under senare århundraden. Vishnu-dyrkarna brukar kallas vaishaviter. Vishnus gemål är skönhets och rikedomens gudinna **Lakshmi** och hans transportmedel är en mytisk fågel kallad **Garuda**.

Ett utmärkande drag för vaishnava-teologin är tanken på att Vishnu stiger ner till jorden och antar olika inkarnationer dvs. blir en avatara. Man har aldrig enats om hur många sådana det finns, men en vanlig

Guden Vishnu

uppfattning under senare århundraden är att antalet är tio: **Matsya** (fisken), **Kurma** (sköldpaddan), **Varaha** (vildgalten), **Narasimha** (lejon-människan), **Vamana** (dvärgen), **Parasurama** (Rama med stridsyxan), **Rama** (hjälten), **Krishna** (koherden m.m.), **Buddha** och **Kalki**.

Alla inriktningar accepterar inte Krishna som nummer åtta i raden utan ser honom som den främste guden. Nummer sju är Rama, hjälten i Ramayana där han hade stor hjälp av aparméns ledare, uppfattad som den lojale hjälparen. Också Buddha är införlivad, vilket möjligen kan ses som ett propagandistiskt försök att rehabilitera hinduismen i en tid då buddhismen vunnit terräng. Speciellt i Sydindien accepteras Buddha emellertid inte som en avatara. Sist i raden är Kalki, den tillkommande hjälten som i tidens slut skall komma ridande på en vit häst för att återupprätta det rättfärdiga samhället.

Särskilt i Bhagavadgita framträder Vishnu i form av Krishna. Bhagavadgita, den sjätte boken i Mahabharata, börjar med en scen där den känslige hjälten Arjuna grubar sig över plikten att ge sig in i strid

mot tidigare vänner och fränder. Han för en dialog med sin vagnsförare, som visar sig vara Krishna. Här uttrycks centrala filosofiska tankar. Karma-marga, jnana-marga och bhakti-marga (vi återkommer till dessa begrepp) får här pregnanta uttryck. Diktverket är högstämt och filosofiskt till sin uppläggning och tilltalar därför personer i varierande religiösa traditioner. Många är de som både i Indien och senare också i Västerlandet funnit vägledning i detta verk. Det kan nämnas att mahatma Gandhi kallade Bhagavadgita sin andliga ledning.

Krishna (som möjligen har en historisk förebild; en prins som arbetade som koherde) ses ofta som den unge koherden Gopala, kring vilken en mängd myter och legender är spunna. I egenskap av Gopala spelar Krishna flöjt, umgås förtroligt med vackra flickor (gopis), och framför ljuvliga danser. Hans älskade är Radha. Krishnas äventyr och de spratt han spelade bl.a. sina flickor är legio. Ofta låter hans anhängare detta bli föremål för sin meditation. Det mänskliga hos Krishna har bidragit till hans stora popularitet. Orterna Mathura och Brindavan i norra Indien samt Dwarka i västra Indien förknippas särskilt med Krishna-gestalten. I väst har rörelsen Hare Krishna blivit känd som återupplivare av dessa traditioner.

I Ramayana berättas historien om prins Rama från ett nordligt rike i Indien. Han för ett stort krig i söder för att rädda sin hustru Sita, som bortförts av demonen Ravana till Lanka. Rama har i folklig tradition blivit den ideala hjälten, och hans trogna kärlek till Sita gör både honom och henne till förebilder för ett brudpar.

Shiva

representerar det högsta väsendet (Brahman) i dess förstörande men samtidigt återskapande aspekt. Han anses gå tillbaka på en vedisk gud kallad Rudra. Shiva avbildas ofta som en asket omslingrad av kobror (en destruktionssymbol) och med en trumma (skapelsesymbol) i en hand.

Shiva kan förekomma under flera namn och i flera former. Begreppet **Mahadeva**, den stora guden, hänsyftar uttryckligen på Shiva. Det

förekommer också att Shiva övertar rollen också som skapare och bevarare (Brahma resp. Vishnu) och då avbildas trehövdad.

Shivas transportmedel är tjuren **Nandi** och hans gemål är **Parvati**, som kan förekomma i olika skepnader (bl.a. som **Durga** och som den blodtörstiga **Kali**). Nandi, "den sig fröjdande" ser man normalt framför alla Shiva-tempel.

Föremål för Shiva-kulten i templen är emellertid vanligen inte en gudabild, utan en pelare i sten eller metall. Den symboliserar det manliga könsorganet och kallas **lingam**. I templets allra heligaste står **lingam** i ett "käril" kallat **yoni**, som symboliserar det kvinnliga könsorganet. Denna kombination uttrycker den reproduktiva kraften hos Shiva och alltså den gudomliga aktiviteten i kosmos. En genomsnittshindu är emellertid knappast benägen att se **lingam** och **yoni** som sexualsymboler utan i stället som tecken på metafysiska krafter och sanningar.

Dansande Shiva

Särskilt i Sydindien framställs Shiva som *Nataraja*, den store dansaren, som genom sin kosmiska dans håller universum i gång. Inom en krans av lågor dansar Shiva sin kosmiska dans. Han har fyra händer; en är riktad uppåt och representerar tillförsikten, en annan är riktad nedåt, det håll från vilket hjälpen bör sökas. Han trampar på en figur som representerar okunskapen.

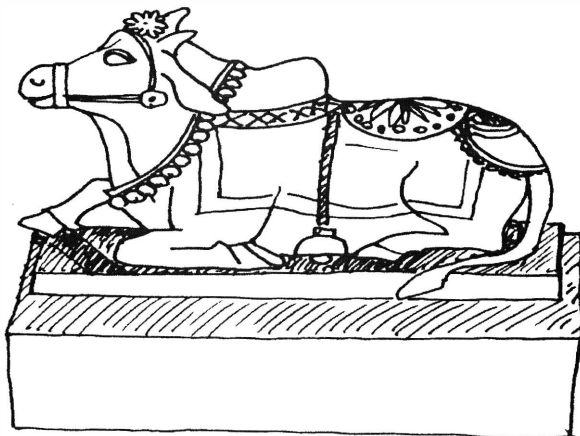
Shiva är alltså den som förstör men återskapar och han uppfattas därför som den som ger liv på nytt, som banar väg för en utveckling. Genom att dyrka honom kommer man nära livets källa. Han uppfattas då som nåderik och barmhärtig.

Shiva kan intressant nog också uppträda i tvåkönad form, med ett markant kvinnligt bröst på vänster sida. Detta utgör s.a.s. kulminationen av den reproducerande aspekten. Genom föreningen av det manliga och det kvinnliga uppstår lust (*kama*), vilket denna form av Shiva representerar.

En vanlig symbol för Shiva är treudden, *trishula*.

Som Shivas och Parvatis söner uppfattas **Ganesh(a)** och **Kartikeya** (i Sydindien kallad **Subramanian** eller **Murugan**). Ganesha är den elefanhövdade guden, borttagaren av alla hinder och därför den man först tillber vid alla tillfällen. På grund av denna sin egenskap ser man ofta Ganesha pryda ingångsdörrarna. Kartikeya är krigets sexhövdade gud vars riddjur är en påfågel. Ganesha rider på en råtta.

Det kan tilläggas att Shiva-dyrkarna, shaiviterna, utgör det stora flertalet bland hinduerna.

Den heliga tjuren Nandi

Shakti

Shakti innebär den kvinnliga energin, utan vilken gudarna vore kraftlösa. Var och en av de stora gudarna Brahma, Vishnu och Shiva får alltså sin kraft genom sin gemål. Shakti kan också vara föremål för en särskild kult.

Dyrkan av gudinnan Kali, Shivas gemål i en blodtörstig och skräckinjagande form, är den enda som innefattar djuroffer. Kali avbildas med en blodig kniv i handen och med ett halsband av avskurna människohuvuden. Hennes tunga hänger ut ur munnen och hon har tre ögon. Kali är emellertid inte blodtörstighetens gudinna utan de facto den som kan lägga band på människans mer destruktiva (fördärvliga) böjelser. Kali betyder den svarta. Hon har ett berömt tempel i staden Kalkutta.

Templen

Tempelarkitekturen i Indien har utvecklats under loppet av hundratal år. De stora templen är väldiga anläggningar med stora byggnader, portaler och bassänger. Det allra heligaste i ett hinduiskt tempel är vanligen ett litet rektangulärt och fönsterlöst rum kallat *garbhagriha*, vilket betyder livmodern. Här finner vi gudabilden resp. lingamen. Detta rum beträds vanligen endast av prästerna. Garbhagriha ligger under templets allra högsta del, tempeltornet, *vimana*. Framför det allra heligaste brukar finnas en hall (*mandapa*), där besökarna kan stå och ta emot gudens genom prästerskapet förmedlade välsignelser.

I Sydindien dominerar templet inte av den egentliga tempelbyggnaden utan i stället av porttorn (*gopuram*), vilka kan vara mycket höga och monumentala. Templets allra heligaste markeras då inte på utsidan av ett torn som i norr utan endast av ett slags kupol, som ofta är förgylld.

En flagga på taket på nordindiska tempel visar att templet är levande, alltså i bruk. Flaggan kan vara av olika färg beroende på vilken gud templet är helgat åt. I sydindiska tempel har man i stället ett slags flaggstång (utan flagga) på tempelgården, bestående av en lodrät påle med tre vågräta balkar upptill.

Ett indiskt tempel är inte primärt en gudstjänstplats för kollektiv dyrkan. I stället söker man sig enskilt eller kanske i grupp till templet för att frambära sina gåvor och i gengäld motta gudens välsignelse. Tempelbesökaren överlämnar frukt, blommor, en kokosnöt eller kanske pengar till den officierande tempelprästen, som senare ger tillbaka en del av gåvorna, som emellertid nu kommer från guden. Besökaren för sina händer över den heliga elden som givits kraft genom att föras fram till gudabilden, och berör sedan sin panna för att själv få del av kraften, och får kanske några skedblad heligt vatten att sörpla i sig ur handen för att väta huvudet med resten. Sätten att utföra puja i templet kan variera åtskilligt.

Man besöker templet inte bara för att se guden utan för att påkalla gudens uppmärksamhet och för att bli sedd av guden (*darshana*). Det är därför besökaren ringer i en klocka när han gör sin entré.

Djuroffer förekommer alltjämt till gudinnan Kali. Numera är det oftast killingar (alltid av hanligt kön) som offras till henne. Tidigare förekom också buffeloffer.

Templerna är numera i princip öppna också för hinduer av låg kast, men alla tempel är inte öppna för icke-hinduer.

Yoga, böner, riter och puja

Vi har sett att en förändring skedde under den brahmanistiska perioden. Hinduismen förändrades från en yttre offerreligion till en mer förinnerligad form av dyrkan, såsom i Upanishaderna. Den altareld som prästerskapet vårdade blir nu i stället en inre eld i asketens själ. Offer-

handlingarna har inte längre samma betydelse, utan det inre jaget dvs. *atman* får central betydelse. För att frigöra *atman* och låta den uppgå i *brahman* dvs. världssjälens, det högsta väsendet, uppkommer olika yoga-riktningar.

Yoga kommer från ett ord som betyder anspänning, träning (egentligen samma ord som svenskans *ok*, vilket i sin tur kommer från ett ord som betyder sammanföra). Prästerskapets uppgifter förändrades så att det nu blev viktigare med egna fromhetsövningar. Man fick också uppgifter som förrättningshavare vid t.ex. födelser, bröllop och dödsfall. Prästerna kunde också fungera som guru dvs. andlig ledare för en familj eller släkt och i den egenskapen utföra ceremonier (*puja*) vid guda-altaren.

I en hindus liv ingår flera olika böneritual. *Shadhya*s är ett slags tidebön som utförs vid gryningen, vid middagstid och vid solnedgången. Många som tillhör högre kaster utför fortfarande framför allt sin morgonritual enligt gamla mönster. Till den hör rituellt bad, tandvättning, drickande av vatten och applicering av en kosmetisk figur (*tilak* eller *tikka*) i pannan, oftast endast en punkt eller streck (ett eller flera) som kan ha olika färger (färgen har inget samband med kasttillhörigheten). Då solen går upp reciterar man ur *Rigveda*. Denna rit utförs särskilt i Varanasi (Benares) vid den heliga floden Ganges.

Viktiga ceremonier utförs även vid livets brytningsskeden. Hit hör böner vid barnets konception (befruktning) och vid den tid då barnet varit ca fem månader i livmodern. Denna sistnämnda rit antas påverka barnets kön. I första hand önskar man få söner. Vid barnets födelse utförs riter som är tänkta att underlätta moderns födslovåndor. Tio-tolv dagar efter födseln diskuterar man barnets namn med familjeprästen. Ofta tar man då hänsyn till familjetraditionerna. Vid sex månaders ålder utförs en rit då barnet börjar få fast föda. I anslutning här till rakas barnets huvud ofta. Rakningen kvarlämnar (oftast, men inte alltid) en liten hårtofs på bakhuvudet; tofsen anses indikera var själen bor.

Initiationsriten *upanayana* för dem som skall bli ”två gånger födda” – i teorin gäller detta barn tillhörande de tre högsta kastgrupperna, i praktiken ofta endast brahminer – är en av de största. Då presenteras barnet för sin andlige lärare och får börja lära sig de heliga skrifterna. Riten företas ofta i en ålder mellan åtta och tolv år. Riten börjar med att sonen tillbringar en natt i fullständig tystnad. Under morgonmålet sitter han invid sin mor för sista gången. Här efter äter han tillsammans med männen i familjen. Efter måltiden tvättar han sig och mottas därefter av sin lärare. Gurun förlämnar honom så den heliga tråden, *yajnopavita*, som den initierade här efter alltid bör bära över vänster axel. Här igenom blir sonen född en andra gång och i egentlig mening upptagen i sin kast. Före denna rit är barnet egentligen utan kasttillhörighet. Han är nu född på nytt och kan börja sin andliga bana. Dessa riter utförs som sagt endast av dem som tillhör de tre högsta kastgrupperna. I praktiken är det endast brahminer som bär den heliga tråden.

Följande viktiga skede i en hindus liv är bröllopet, *vivaha*. Först väljer föräldrarna ut en lämplig partner. Här spelar många aspekter in, även astrologiska, liksom även vid valet av dag för bröllopet.

Då en person dött utförs begravningsriterna. I ett hett klimat är det viktigt att liket omhändertas så snart som möjligt. Nästan utan undantag kremerar man sina döda. Man företar en procession till kremeringsplatsen där ett bål av ved byggs upp. Liket placeras på bålet, varefter äldste sonen går runt bålet med den heliga elden och antänder det. Först när kremationen är slutförd går man till sitt. Kremeringstjänsterna köps ofta av en speciell kast som sköter denna syssla. Efter kremeringen samlas askan upp för att strös ut i heliga vattendrag. Efter kremeringen utförs ritual varje månad i ett års tid i hemmet, därefter utförs de postmortal riterna endast en gång om året, på dödsdagen.

I hemmen brukar dagligen utföras en ceremoni vid hemaltaret. Inför gudabilderna, vanligen förvarade i ett litet skåp, utför man sin rit, *puja*. Den består oftast i att man stänker renande vatten, ringer i en

liten klocka för att påkalla gudens uppmärksamhet, för en brinnande veke framför gudabilden för att få kraft av guden, och sedan överför denna kraft till andra. Man offerar ofta blommor, frukter och mat till gudarna. Följer man strikt gamla regler borde gudarna väckas på morgonen, tvättas, kläs och prydas. På kvällen företas riter som syftar till att ge guden en god natt. De former av puja som utförs i hemmen liknar i stora drag dem som utförs i templen.

Heliga orter

Det finns fyra heliga kardinalorter i Indien: Badrinath i norr, Rameshwaram i söder, Dwarka i väster och Puri i öster. Utöver dessa finns ett antal heliga städer, bl.a. Varanasi (Benares), Ayodhia, Mathura, Ujjain, Haridwar och Kanchipuram. Dessutom finns ett otal andra vallfartsorter. Även om hinduismen saknar dogmatiska påbud och vallfarter alltså inte kan anses vara föreskrivna, vill varje utövande hindu gärna vallfärda till någon helig ort, i praktiken med förkärlek Varanasi.

Hinduiska samhällsföreteelser

En rättrogen hindu tillämpar principen om *ahimsa*, icke-våld. Detta innebär att han inte dödar. Allt liv är i princip heligt. Följaktligen är han vegetarian.

Kon har kommit att åtnjuta en särskild status bland hinduerna. Kon betraktas som en inkarnation av modergudinnan. Kon får varken dödas eller ätas, och det finns på sina håll t.o.m. åldringshem för gamla kor. Men varje ko har en ägare trots att korna strövar fritt omkring och synes livnära sig på diverse avfall. Mjölken tas tillvara, och smör är en produkt som i olika form används också i templen, bl.a. som skirat (*ghee*). Kons ekskrementer är en viktig råvara. De används i stor ut-

sträckning som bränsle i det vedfattiga Indien, på landsbygden dessutom som byggmaterial utblandat med lera.

Kastsystemet har redan nämnts. I det moderna Indien är kastsystemet officiellt avskaffat, men i praktiken tillämpas det ändå. Oneligen medför detta alltjämt problem i Indien trots att en påtaglig nivel- lering skett under de senaste decennierna.

Astrologin präglar alla viktigare tilldragelser i en hindus liv. Man rådfrågar en astrolog för att kunna bestämma den gynnsamma dagen t.ex. för giftermål, kanske t.o.m. för en viktigare resa.

Mångomtalade fenomen som självfallet är förbjudna är **änkebrän- ning** (*sati*) och **barnäktenskap**. Änkebränningen, fenomenet att en änka besteg sin makes likbål, betraktades som en högsta form av äk- tenskaplig trohet. Barnäktenskapen, som alltjämt kan förekomma i avkrokar av landet hur förbjudna de än är, är helt enkelt en tillämp- ning av traditionen att föräldrarna väljer äktenskapspartner åt barnen. Även om giftermålsceremonin förrättades i späda ålder bodde parterna inte ihop förrän långt senare, då en ny ceremoni hölls. Barnäktenskapet kan alltså betraktas som ett slags trolovning. Det kan tilläggas att den lagstadgade minimiåldern för äktenskap i Indien är högst normal.

Det är typiskt att hinduismen, den överväldigande majoritetens re- ligion, har kommit att sätta sin prägel också på de andra religionerna i Indien. Också islam och kristendomen företer vissa "hinduiserade" drag i Indien.

Vägar att nå befrielsen

För att nå *moksha* dvs. frälsning, befrielse från reinkarnationernas an- nars så eviga kretslopp, finns traditionellt sett tre vägar att gå: **hand- lingens väg** *karma-marga*, **kunskapens väg** *jnana-marga* och **hängivenhetens väg** *bhakti-marga*.

Handlingens väg är kanske den äldsta. Den går tillbaka på de gamla ritual som utformades i forntiden. Den utförs oftast i hemmen och består i rätt uppfyllande av ceremonierna. Mången hindu lever i förvisningen om att offrandet till gudarna och till förfäderna, dyrkan av den uppgående solen och utförandet av rätta riter vid livets olika vändpunkter ger tillräckligt med meriter för en bättre återfödelse och för en slutlig förening med Brahman, det Absoluta.

Kunskapens väg är däremot avsedd för personer med filosofisk inriktning. Man tar sin utgångspunkt i olika heliga skrifter, ofta Upanishaderna och Bhagavadgita. Olika filosofiska skolor (även kallade darshana) har utbildats av vilka systemen sankhya, yoga och vedanta är de viktigaste.

Sankhya-skolan står i kontrast med den monism som uttalas i Upanishaderna – den är i stället dualistisk och ateistisk. Den anses av många vara den äldsta filosofiska skolan i Indien och går tillbaka på en grundare kallad Kapila, som skall ha levat ca 600 år f.Kr. Sankhya-filosofin räknar med två eviga principer: det materiella (*prakriti*) och de eviga andarna (*purusha*). Den lämpliga blandningen av dessa världar skapar den synliga värld som omger oss, likaväl som människorna. Det gäller för människan att bli medveten om sin okunskap om tingens väsen, att låta andarna (*purusha*) frigöras från materien. Då människans intellekt upplöser illusionerna frigörs anden för att uppgå i sitt eviga upphov. Frälsningen är följaktligen insikt, kunskap. Sankhya-filosofin betonar att själen är en främling i den materiella världen och att den bör befrias från sina bojer. I denna process behövs inga gudar. Sankhya varken bekräftar eller förnekar gudarnas existens.

Vedanta-filosofin betonar enheten i till varon. Den utgår från brahman, det innersta verkliga i alla ting. Den sanna existensen är alltså brahman. Människan har del i brahman genom att hon är besjälad och har atman. Det gäller därför för människan att lära sig inse att hon har atman och att hon därigenom är knuten till brahman. Atman är osynlig men ändå alltid närvarande. Befrielsen består alltså i att inse att det

Enda, den gudomliga livsprincipen, finns i varje individ; Chandogya-upanishaden uttrycker detta i formuleringen "det är du" (tat tvam asi). Vid sidan av Upanishaderna är Brahmasutra från ca 150 e.Kr. vedantas viktigaste litterära källa. Betydelsefulla företrädare för denna riktning är *Sankara* (788-820 e.Kr.), *Ramanuja* (1100-talet) och *Madhva* (slutet av 1100-talet). Sankara predikade *advaita* dvs. att enheten är fullständig. Fenomenvärlden är med andra ord en fullständig illusion, *maya*.

Också yoga kan räknas till de filosofiska systemen. Det finns en mängd olika yogariktningar och olika systematiseringar av yoga. En viktig form är hathayoga dvs. den kroppsliga tekniken. Viktigt för den är olika sittställningar, andningsövningar och uppövning av sinnesintrycken. I tantrisk utformning betonar man *kundalini* dvs. energiströmmen från huvudet ner till bäckenet.

Som psykologiska skolor av yoga räknas kunskapens yoga (*jnana*), hängivenhetens yoga (*bhakti*) och handlingens yoga (*karma*). Det är tydligt att dessa sammanfaller med de stora filosofiska orienteringarna överhuvudtaget.

Oftast sammankopplas yoga dock med den konungsliga yoga, *raja-yoga*, som tränar tankelivet och som går tillbaka på Patanjalis arbete Yogasutra, som skall ha tillkommit något århundrade e.Kr. Här omtalas yoga som en väg med åtta stadier. Viktiga är sittställningarna dvs. asana. Oftast sitter yogin med benen i kors och med händerna vilande öppna på respektive knä. Sittställningen är avsedd att vara en avslappnad position, något som den knappast kan uppfattas som av en västerlänning med helt andra sittvanor. *Pranayama* dvs. andningsövningarna är viktiga därför att andningen sammanhänger med livsprincipen. Genom dem når man grunden för sin existens. Man ger akt på inandning, pausering och utandning. Ofta sammanknippas detta med uttalandet av den redan nämnda mantran *om*, som är en helig stavelse som innebär en åkallan av det högsta väsendet Brahman. *Pratyahara* är kontrollen över sinnesintrycken. Yogin bör inte låta sig påverkas hur som helst och av vad som helst. Han bör rikta sin energi på inre upplevelser.

Målet för de olika yogaövningarna är *samadhi*, koncentration. Detta är en genomgripande mystisk upplevelse av förening med livets ursprung, med Brahman.

Hängivenhetens väg dvs. bhakti-marga, den tredje av hinduernas frälsningsvägar, innebär att man sätter sin tillit till kraften hos en personlig gud. Två stora teistiska system har utvecklats inom hinduismen, baserade på två av de tre centrala gudarna. Det ena har guden Shiva som centralfigur, det andra guden Vishnu. Brahma har alltså inga dyrkare. Särskilt under tiden efter buddhismens och jainismens uppträdande i Indien samt efter islams intrång i landet har denna form av frälsning utvecklats. Inom båda systemen har en omfattande teologi av myter och legender utbildats.

Anhängarna till Shiva kallas **shaivas** medan anhängarna till Vishnu kallas **vaishnavas**. Det förekommer att man i pannan bär ett tecken som visar vilken grupp man tillhör. Shaivas bär tre vita eller grå vägräta streck medan vaishnavas har ett tecken som liknar bokstaven V.

Shiva-anhängarna är de överlägset flesta, måhända eftersom det ställer mycket stora krav på en människa att vara Vishnu-anhängare. Några schismer mellan de två grupperna existerar inte. Att vara shaiva innebär inte heller förnekande av Vishnu, och omvänt.

Det kan tilläggas att en hindu ofta håller sig till tre gudar: dels den främste guden (Shiva eller Vishnu) vilket gör honom till en shaiva eller en vaishnava, dels familjeguden, dels slutligen den personliga favoritguden. Synnerligen populära personliga favoritgudar är Ganesha, som röjer undan alla hinder, och Hanuman, den lojale hjälparen.

Hinduiska reformrörelser

Sedan slutet av 1700-talet har en del större förändringar skett i Indien. Engelsmännen fick småningom ett allt större inflytande i landet för att i mitten av 1800-talet göra Indien till en brittisk kronkoloni i samväl-

det. Det engelska skolväsendet kom att påverka indierna i hög grad, och många skickades till England för högre utbildning. Allt detta gjorde att s.k. reformrörelser småningom sett dagens ljus. De gick ut på att reformera det indiska samhället och att ta vara på allt det goda som den hinduiska traditionen frambragt.

Den första av dessa större rörelser kallas **Brahmo Samaj** och grundades 1828 av en bengalisk brahmin vid namn *Ram Mohan Roy* (1772-1833). Rörelsen hade närmast karaktär av ett sällskap för personer med högre utbildning. Man samlades till möten där man bad, sjöng hymner och utlade texter ur de heliga skrifterna. Man försökte bekämpa avarter i samhället, t.ex. barnäktenskap och änkebränning.

En annan rörelse är **Arya Samaj** som grundades av *Dayananda Sarasvati* (1824-1883). Hans betydelsefulla bok *The Light of Truth* förde fram viktiga sanningar. Hit hör att man enbart skulle hålla sig till vedaskrifterna och i dem söka sanningen, också den vetenskapliga. Han förkastade i princip kastväsendet som ett ärftligt system och såg i stället kasterna som en uppdelning enligt personlig förmåga. Han bekämpade alla främmande religioner i Indien och motsatte sig mission.

I början av 1900-talet uppkom allt flera radikala rörelser i Indien. Ofta sammankopplades dessa med en nationalism, vars yttersta syfte var att ge Indien självständighet. Den mest berömda av dessa nationalistledare är *Mohandas Karamchand Gandhi* (1869-1948). Han var jurist till professionen men utvecklades till en andlig ledare. Han är känd som *Mahatma*, den som har stor själ, och han betraktas som nationens fader.

Gandhi predikade *ahimsa* (icke-våldets princip) och *satyagraha* (fasthållandet vid sanningen).

Vida berömmelse har också *Ramakrishna Paramahansa* (1836-1886) tilldragit sig. Han var närmast en modern mystiker som bodde i ett Kalitempel i Calcutta. Efter att ha förlorat sin far och sökt hjälp på flera håll råkade han i en djup depression. Då han var färdig att begå självmord uppenbarade sig gudinnan Kali för honom i ett hav av ljus,

vilket omgav honom med vågor av kärlek. Därmed hade han övervunnit sina svårigheter och ägnade resten av sitt liv åt dyrkan av Kali. Han hade stora visioner där också Kristus och Mohammed spelade en roll.

Utan sin lärjunge *Swami Vivekananda* (1863-1902) skulle Ramakrishna knappast alls vara känd. Vivekananda grundade **Ramakrishna-sällskapet**, ett slags klosterliknande organisation som ägnar sig åt hjälpverksamhet. Ideologiskt står man Shankaras advaitafilosofi nära. Vid världsreligionsparlamentet i Chicago 1893 väckte Vivekananda stor uppmärksamhet med sina anföranden om hinduisk meditation och vedantafilosofi.

Hans elev *Sarvepalli Radhakrishnan* (1888-1975) förde idéerna vidare och har som författare och föredragshållare påverkat många i Västerlandet. Han talar för ett slags enhet mellan religionerna. De kan nämnas att han blev det självständiga Indiens förste president.

En författare som *Sri Aurobindo* (1872-1950) har också fått stor betydelse för den intellektuella hinduismens uppfattning av sig själv. Han hade studerat i England, engagerat sig i nationaliströrelsen i Indien, suttit i fängelse som de flesta andra av frihetskämparna och fått en djup mystisk upplevelse. Efter sin frigivning slog han sig ner i den franska kolonin Pondicherry på sydostkusten och ägnade sig åt meditation och författarskap. Han kombinerade ett slags evolutionism med sökandet efter sanningen i hinduismens äldste former.

Rabindranath Tagore (1861-1941) är Indiens kanske mest kända författare bl.a. genom att han år 1923 vann nobelpriset i litteratur. Han skrev både på bengali och på engelska.

* * *

På 1900-talet har **ashram-institutionen** upplevt en renässans. Ashram är ett centrum där man kan dra sig tillbaka för meditation. Verksamheten rör sig ofta kring någon central mystiker eller andlig ledare. Gandhi

grundade ett flertal ashram. Stor betydelse för aktiveringen av ashraminstitutionen fick också *Sri Ramana Maharshi* (1879-1950). Han är en av mest kända heliga männen i Indien i modern tid. När han var 17 år gammal fick han en extatisk upplevelse som gjorde att han drog sig tillbaka till bergstrakterna och tillbringade många år i ensamhet och tystnad. Anhängare byggde småningom ett meditationscentrum invid berget i Tiruvannamalai i Sydindien. Där kan man ta del av hans undervisning och praktisera meditation. Hans lära bygger närmast på *advaita vedanta*.

I modern tid har ytterligare en monistisk sekt uppstått. Dess lärofa-der är *Swami Narayan* och kloster har grundats på flera håll främst i delstaten Gujarat i västligaste Indien. Den gud som dyrkas är främst Krishna. Man tar avstånd från bl.a. kastväsendet, och därigenom står man inte helt främmande för omvändelse till hinduismen.

Hinduismen och Västerlandet

I modern tid har indisk religion nått Västerlandet huvudsakligen i två större vågor. Den första kom vid sekelskiftet och bars fram av betydelsefulla indier som redan nämnts. En rörelse som fick stor betydelse för bekantgörandet av indisk religion i väster var **teosofin**. Teosofiska sällskapet grundades av *Helena Petrovna Blavatsky* och *Henry Steel Olcott* år 1875 i New York, men flyttade snart sitt centrum till Adyar nära Madras i Sydindien. Härifrån leds alltjämt den världsomspännande verksamheten. Många bildade människor kände sig vid sekelskiftet starkt dragna till en ideologi som teosofins. Den uppfattades som en fräsch andlig rörelse utan dogmatiska band och auktoritära påbud. I dess fotspår följde ofta ett intresse för Bhagavadgita, som därigenom kom att översättas till många språk.

Teosofin har genomgått många splittringar. En av de största ägde rum i början av 1910-talet då Rudolf Steiner i Tyskland gick sin egen

väg och grundade **antroposofin**. Den är mer kristet orienterad och känd för sin waldorfpedagogik och sitt intresse för biodynamisk odling.

* * *

Från 1960-talets slut har en andra våg av nya religiösa rörelser nått Västerlandet. Det är ofta fråga om meditationsrörelser kring någon central ledargestalt. Så är fallet t.ex. med **Transcendental Meditation (TM)**, grundad av *Maharishi Mahesh Yogi*. Den har haft stor framgång i västerlandet som en allmän meditationsrörelse, där man tenderar att tona ner de hinduiska elementen.

Hare Krishna (ISCKON) är en annan rörelse som fått uppmärksamhet i väster. Den grundades av Swami Prabhupada då han i mitten av 1960-talet startade sin predikoverksamhet i USA. Rörelsen ser helst att man bor i klosterliknande enheter, där templet och köket med vegetarisk mathållning är centralt. Rörelsen återupplivar gamla indiska traditioner inom bhakti-fromheten med Krishna i centrum. Anhängarna gör anspråk på att bli betraktade som hinduer.

Ett flertal andra riktningar med indisk bakgrund har också nått en viss framgång i väster, bl.a. **Ananda Marga** och **Divine Light Mission**. Båda har dock förblivit relativt små.

I Indien finns ett flertal **guru-orienterade rörelser**. Till de största hör rörelsen kring **Sai Baba**, som av sina anhängare uppfattas inte endast som en lärare, undergörare och profet utan som gudomlig (*bhagvan*). Hans ashram i södra Indien samlar tusentals anhängare varje år, också från västerlandet. Rörelsen gör dock inte anspråk på att vara renodlat hinduisk, och undervisningen omfattar läror från alla de stora religionerna.

Dagens Sai Baba hävdar sig vara en reinkarnation av den ursprungliga Sai Baba i Shirdi, som alltjämt är föremål för dyrkan.

* * *

Idag tränger sig sekulariseringen fram också i Indien. Den märks inte minst i ett svalnat intresse för templen och gudarna. En uppskattning för hinduismens filosofiska arv visar man däremot gärna. Politiska rörelser som t.ex. marxismen har även vunnit utbredning på vissa håll och bidrar till ett fjärmande från gamla religiösa traditioner. Traditionens makt är emellertid stor i Indien, och med en tradition som den hinduiska kan man förmoda att rent ateistiska rörelser väl aldrig kan göra sig gällande på allvar

Krishna

Ur RIGVEDA

1: 1. HYMN TILL AGNI

Jag prisar Agni,
gudomlige offern,
sångaren, prästen,
på skatter rikast.

Prisad av gamla
och nya visa,
för, o Agni,
gudarna hit!

Må offeraren ernå
dagligt sig ökande
rikiedom, prisvärd,
och kraftiga barn!

O Agni, det offer,
som du omfattar,
det ostört kommer
till gudarna fram.

Han, heliga sångarn,
som offeret leder,
sannskyldig i ryktets glans
han guden må nalkas med gudar!

O Agni, den välgång,
du offern bereder,
den kommer i sanning
dig också till godo.

Vi nalkas dig dagligt,
nattupplysare,
med våra böner
dyrkande dig,
som behärskar all dyrkan
ordningens herde,
den strålände guden,
som växer i huset.

Var oss nådig, o Agni,
som fadern mot sonen!
Var du med oss
till vår välgång!

(Pettersson 1970, s. 131)

X: 129. HYMN TILL URSPRUNGET

Då var ej vara eller icke-vara,
ej luftrum var, ej himmelen därovan.
Vad höljde allt? Var och i vilkens vård var
väl vattnet och den bottenlösa avgrund?

Då var ej död, odödlighet ej heller;
då var ej dagens eller nattens tecken;
det ena vindlöst andades i sig självt,
och utom det ej annat var att finna.

Det mörker var; och alltet här var vatten,
i början dolt av mörker, outskiljbart.
Vad som låg tomt, av tomheten omslutet,
det ena föddes av den inre glöden.

Begäret först sig rörde uti detta:
det var det allra första fröt i anden;
de siare, som fromt i hjärtat forskat,
i icke-varat funno varats frändskap.

Tvärsöver mellan dessa sträcktes bandet
– var under något, eller var det ovan? –
de skapat fröt, de voro stora makter:
allenheter här, på andra sidan strävan.

Vem är som vet, vem kan väl här förkunna,
varfrån sitt ursprung skapelsen härleder?
Hit äro gudarna ju komna ifrån henne.
Men vem vet, varfrån hon själv är kommen?

Hur denna skapelse är för sig gången,
om nu den skaptas eller icke skaptas,
det vet förvisso han, som den bevakar
i högsta himlen, eller vet det icke.

(Pettersson 1970, s. 139-140)

Ur UPANISHADERNA

BRIHAD-ARANYAKA

III: 2.

Artabhaga talar:

"Yajnavalkya", sade han, "då ju hela denna värld är underkastad döden, vad är det väl då för en gudom, som råder över döden?" – "I sanning, döden är en eld; denna avvärjer, i det den förtäres av vattnet, återdöd." "Yajnavalkya", så sade han, "om denna människa dör, vandra då livsandarna ur henne eller icke?" "Ingahunda", sade Y., "utan just sammastädes förbliva de samlade. Han sväller upp, blåser upp sig, uppblåst ligger den döde." "Yajnavalkya", så talade han, "om denna människa dör, vad är det, som icke då lämnar henne?" "Namnet", svarade han "ty oändligt är namnet, oändliga all-gudar, och den oändliga världen förvärvar han därmed." "Yajnavalkya", så talade han, "då denne man är död och hans tal går in i elden, hans andedräkt i vinden, hans öga i solen, hans sinne i månen, hans öra i himlaregionerna, hans kropp i jorden, hans själ [atman] i rymden, hans kroppshår i örterna, hans huvudhår i träden, hans blod och säd i vattnet - vad blir det då av mannen?" – Då talade Y.: "Fatta mig, o Artabhaga, min käre, vid handen! Båda vilja vi veta det, men det lämpar sig icke för oss att avhandla detta på denna av människor fyllda plats." Då gingo de båda ut och avhandlade detta ämne med varandra. Och vad de talade, det var handlande (karman), och vad de prisade, det var handlande. Sannerligen, ren blir man genom rent handlande, ond genom ont." – Då tystnade Ritabhagas son.

III: 4.

Då frågade honom Usasta, ättling av Cakra:

"Yajnavalkya", så sade han, "det immanenta (uppenbara), ej transcendenta (icke uppenbara) brahman som såsom själ är uti allt, det skall du förklara för mig." – "Det är din själ, som är i allt." – "Vilken, o Yajnavalkya, är uti allt?" – "Den, som genom inandning andas in, det är din själ, som är i allt; den, som genom

utandning andas ut, det är din själ, som är i allt; den, som genom mellanandning andas emellan, det är din själ, som är i allt; den, som genom uppandning andas upp, det är din själ, som är i allt, – detta är din själ, som är i allt.”

”Vilken, o Yajnavalkya, är i allt?” – ”Icke kan du se den, som ser seendet, icke höra den, som hör hörandet, icke du förstå den, som förstår förståndet, icke förnimma den, som förnimmer förnimmandet. Han är din själ, som är i allt. – Vad som är olika med den, det är fullt av lidande.”

Då tystnade Usasta, Cakru's ättling.

III: 5.

Då frågade honom Kahola Kausitakeya.

”Yajnavalkya”, så talade han, ”just det immanenta, icke transcendenta brahman, som så som själ är i allt, skall du förklara för mig”. – ”Det är din själ, som är i allt.” – ”Vilken, o Yajnavalkya, är i allt?” – ”Den som är höjd över hunger och törst, lidande och bedårande, ålder och död. – Sannerligen, sedan brahmanerna blivit medvetna om denna själ, avstå de från önskan efter barn, från önskan efter besittning, från önskan efter världen och vandra omkring som tiggare; ty begär efter barn är begär efter besittning, och besittning är begär efter världen; och båda äro tomma begär. – Därför, sedan brahmanen skilt sig från all lärdom, så förbliver han i barnsligt tillstånd; sedan han skilt sig från lärdom och det barnsliga tillståndet, så blir han en tigare; sedan han skilt sig från tigandet och icke-tigandet, så blir han en (verklig) brahman. – Var lever denna brahman? I det, vari han lever, hur det än må vara. – Det som är från honom skilt, det är fyllt av lidande.”

Då tystnade Kahola, ättlingen av Kausitakeya.

(Pettersson: 1970, s. 144-145)

Ur BHAGAVADGITA

Två väldiga härar står uppställda till strid. Det är hjälten Arjunas plikt att gå till strid i spetsen för de sina och kämpa för rättvisa mot svek och förtryck. Krishna kör Arjunas stridsvagn och är till synes en människa liksom de andra. Bland fienderna igenkänner Arjuna släktingar och lärare. Han grips av förtvivlan. Han ber sin vän Krishna om råd. Nu blir Krishna Arjunas guru, lärare.

I

Arjuna talade:

O Krishna! Då jag skådar mina fränder
som längta att få möta mig i strid,
då svika mina lemmar, tungan låder
invid min gom; jag darrar, och mitt hår
sig reser högt av fasa; – min lekamen
blir het och bävande, Gandiva faller
utur min hand, jag vacklar, och min själ
förvirras; – onda tecken, Keshava,
omvärva mig! – Ej heller kan jag vänta
att något gott skall bliva mig till del,
om jag i striden dräper mina fränder!
Ty jag, o Krishna, önskar icke seger,
ej heller kunglig värdighet och njutning.
Vad är allt detta, – vad är själva livet
för människan? Se, de som giva tronen
och nöjena ett värde, möta oss
med strid och död, – försaka liv och skatter
blott för att dräpa oss, – sin närmsta släkt.
Och fast de vilja bringa död åt mig,
o Madhus bane, önskar icke jag
att döda dem, – nej, icke ens för väldet
i alla trenne världar, – mycket mindre
för någon jordisk tron. – Ack, glädjen flyr

för alltid oss, – o Du som fäller härar, –
 om vi förgöra dessa syndare;
 ty deras synder komma på vårt huvud.
 Så borde vi ju skona dessa söner
 av Dhritarashtra, våra släktingar;
 ty huru kunna vi, o Madhava,
 väl fröjdas, om vi dräpa våra fränder?
 Fast deras tanke är på villospår,
 förvirrad genom tystnad, och ej ser
 att det är brott att plåna ut en släkt
 och att bekämpa sina egna fränder,
 – säg, borde icke vi försaka synden,
 o Du som fäller härar? – vi, som inse,
 hur mycket ont som föds av ätters död?
 Med varje ätt som slocknar, dör en dharmas,
 – en helig ättehävd från urtids dar, –
 och därigenom vållas laglöshet;
 av dennas välde ledas kvinnorna
 till synd och brott, och kasterna förblandas;
 så föras ätterna och deras bane
 uti fördärvet; ättefäderna
 berövas sina ris- och dryckesoffer,
 och alla kasters, alla ätters seder,
 som hållits heliga se 'n urtids dar,
 fördärvas, dö och falla uti glömska.
 Det säges ju, att i en ädel ätt,
 vars dharmas glömmes, lider hela ätten
 en avgrundns kval av ättlingars skam.
 Ve mig! till vilken synd vi dragit ut!
 Av lust till herravälde sträva vi
 att plåna ut vår egen släkt från jorden!
 Om Dhritarashtras söner höjde vapnen
 och dräpte mig i denna strids tumult
 förutan motstånd och förutan värn,
 då vore sådant lyckligast för mig!

—
 (Pettersson 1970, s. 154-155)

III

Arjuna talade:

O Du som fäller härar, – synes Dig,
att vetande är mera värt än handling?
vi sänder Du mig då, o Keshava,
till kriget, – denna fruktansvärda handling?
Med detta tal, som strider mot sig självt,
förvirrar Du min tanke: – säg mig då,
hur saligheten bäst och säkrast vinnes!

Herren talade:

I denna världen finns en dubbel väg,
som nyss Jag sade, – o du rene hjälte!
den kunskapsrikes – Sankhya 's – väg till Yoga,
och Yogins väg av handlingar och dåd.
Ej vinner mänskan frihet från att handla
i det hon söker dådlöshetens ro;
ej heller når hon så fullkomligheten.
Ty ingen mäktar ens ett ögonblick
att verkligt skilja sig från varje handling:
varenda mänska drives jämt därtill
på grund utav Naturens trenne krafter.
Och sitter någon stilla, styrande
i yttre måtto handlingens organ,
men ruvande i tanken på det yttre,
på sinnena och deras föremål,
då må han kallas hycklare och dåre.
Men, o Arjuna, den som fullgör Yoga
förmedelst handling, men behärskar jämt
med själen varje sinne, och som kuvar
förutan lidelse sin handlingens verktyg,
han är värdig man och Karma-yogi.
Så må du ständigt verka i det goda,
ty verksamhet står över dådlöshet;
om du i sanning vore överksam,
då kunde ej ens kroppsligen du leva,
fullbordande din pilgrimsfärd på jord.
Men hela världen fjättras genom handling,

emedan ej dess handling är ett offer:
så du må offra all din lidelse,
o Kuntis son; – då blir du fri från handling.

—
(Pettersson 1970, s. 162-163)

XII

Arjuna talade:

Det finnes fromme män som vörda Dig
i ständig harmoni; – och andra vörda
det Oförgängliga, som aldrig röjes.
Vem hinner längre uti Yogas vishet?

Herren talade:

De, vilkas tanke fäster sig i Mig,
som vörda Mig i ständig harmoni,
de, som begåvats med den högsta tro,
– de, vill det synas, äro bäst i Yoga.
De, vilka dyrka det Osynliga,
det Oförgängliga, det Ovetbara,
det Eviga, det Oföränderliga,
Bestående och Allnärvarande,
det Ståelse Lika, som ej uppenbaras,
de, vilka kuva alla sina sinnen,
avstående från allt, med själen lugn,
och glädja sig åt allas välgång, – komma
till Mig också. – Dock svårare är vägen
för dem, som sträva hän mot det Fördolda,
ty tung är färden dit ur köttets värld.
Men dem som avstå från all jordisk handling
och vörda Mig såsom den Allrahögste,
och dyrka Mig förutan annan dyrkan,
– dem vill Jag lyfta upp ur livets hav
och dödens; ty de fästa sig vid Mig
av allt sitt hjärta och av all sin själ.
Så fäst i Mig din tanke; låt din ande
försjunka uti Mig; så skall du se 'n

allt framgent dväljas med din själ i Mig.
Men har du icke styrka nog att fästa
din ande stadigt uti Mig, – då sträva
att nå Mig i beständig Yoga-övning.
Och om du är för svag för Yogas börda,
då må du göra goda verk för Mig;
och gör du dem med Mig som ändamål,
då skall du nå fullkomlighet i Mig.
Och är dig även detta alltför svårt,
sök frälsningen i enande med Mig:
försaka handlingarnas alla frukter,
och sök att härska helt uti dig själv.

Förvisso, visdom är förmer än bot,
och andaktsövning är förmer än visdom;
men ännu högre står försakelsen,
ty den som allt försakar, finner frid.

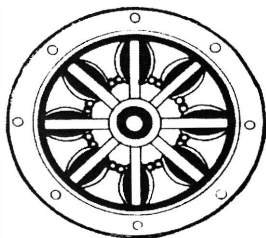
Den som ej hatar någon varelse,
som visar blott barmhärtighet och kärlek,
som ej har lust, ej egennyttig åtrå,
som bär med jämnmod både fröjd och kval,
som är förlåtande, i ständig jämvikt,
samt självbehärskad och beslutssam, fästad
med all sin tanke och sin håg i Mig,
han är Min dyrkare, och kär för Mig.
Den som ej plågar världen, och som ej
av världen plågas, – som är fri från glädje
och sorg och fruktan, – han är kär för Mig.
Den som ej önskar något, – som är ren,
oväldig, oupprörd, – som icke fjättras
av lidelse, som avstår varje dåd,
han är Min dyrkare, och kär för Mig.

Den som ej känner kärlek eller hat,
ej tystnad eller avsky, – den som avstår
från gott och ont för Min, den Högstes, skull,
han är Min dyrkare, och kär för Mig.

Den som mot fiende och vän är lika
i lust och nöd, i ära och förnedring,
i köld och eld, av intet fjättrad mer,
orubbad av beröm och klander, tyst,
fullkomligt nöjd med vad som än må hända,
förutan jordiskt hemvist, trygg i själen,
han är Min dyrkare, och kär för Mig.
Och sannerligen, var och en som lyssnar
till den Odödligt Sanna Gudens röst
uti sitt hjärtas innersta, och delar
med Mig Mitt ljus, Min tro, Min salighet,
– som ser i Mig sin levnads högsta mål, –
han är Min dyrkare, och kär för Mig,
och han skall nå Min kärleks högsta fullhet.

(Pettersson 1970, s. 168-170)

BUDDHISMEN

Buddhismen är till åtskillnad från hinduismen en religion med en central gestalt: **Gautama Buddha**, den upplyste. I så motto liknar buddhismen alltså kristendomen och islam. Men olikheterna mellan centralgestalterna i de olika religionerna är ändå stora. Det är t.ex. mycket svårt att säga när Buddha levde. Men att det var några hundra år före vår tideräknings början brukar ändå de flesta forskare vara ense om. Buddha är huvudsakligen en legendär och mytisk gestalt, som det är mycket svårt att med historievetenskapliga metoder få grepp om.

Buddhismen har uppstått i Indien och utan den hinduiska bakgrunden är det svårt att förstå den. Buddhismen har en lång utvecklingshistoria som skapat fram tre huvudsakliga inriktningar. Den ena kallas **theravada** (de äldres riktning, en beteckning som företrädarna företrar) eller **hinayana** (den lilla farkosten) och återfinns framför allt i Sri Lanka samt i Sydostasien. Den andra kallas **mahayana** (den stora farkosten) och återfinns i Kina, Korea, Vietnam och Japan. Den tredje kallas **vajrayana**, diamantfarkosten, och finns i Tibet och Mongoliet samt i viss mån i Japan. Buddhismen är likt hinduismen en omfattande religion som sträcker sig från sofistikerad religionsfilosofi till folklig andetro. Utvecklingen har varit väldigt olikartad på olika håll i Asien, vilket medfört att vissa riktningar kan vara till och med starkt motsäggande sinsemellan.

Buddha

Av Buddhas egen hand har inga skrifter bevarats. Först långt efter hans död skrev man ner de heliga skrifterna inom buddhismen. Det här gör att en mängd legendärt material vävts kring Buddha och hans levnad, vilket medför att det är mycket svårt att vaska fram den historiska sanningen om Buddha.

Buddha hette egentligen **Siddhartha** med **Gautama** som familjenamn. Han hörde till kshatrya-släkten Shakya och kallas därför också **Shakyamuni**. Han skall ha fötts i Lumbini-lunden nära staden Kapilavastu i norra Indien. Hans mor kallas Maya och hans far Shuddhodana. Fadern var en lokal furste. Det berättas att hans mor skall ha dött tidigt och att en moster eller äldre syster uppfostrade honom.

Kring hans födelse har en mängd legender spunnits. Det berättas bl.a. att hans mor deltog i en fest, fastade och mottog sonen direkt i sitt sköte i form av en vit elefant. Märkliga under på himlavalvet och på jorden skall därvid ha skett.

Det berättas vidare att hans far skall ha fått mottaga märkliga profetior om att sonen skulle bli en stor härskare. För att bereda sonen på bästa sätt för detta värv undanhöll fadern honom så långt det gick allt lidande och alla religiösa erfarenheter. Legenderna framhåller vidare att sonen levde ett liv i lyx och överflöd. Han skall ha ingått äktenskap tidigt och fått en son kallad *Rahula*, "hindret". Vid 29 års ålder skall han dock ha åkt utanför sitt palats och därvid fått se en gammal man, en sjuk man och en död man. Då han frågade sin kusk vad detta betydde fick han som svar att ålderdom, sjukdom och död var mänsklighetens lott. Slutligen såg Siddhartha en vandrande munk med rakat huvud och med gul klädnad, alltså en yogi, som ägnade sitt liv åt fattigdom och meditation. Det berättas att Siddhartha genast ville bli en sådan. Enligt traditionen lämnade Siddhartha sitt palats samma kväll. Då han red ut dansade vackra kvinnor för att behaga honom men han tog likväl farväl från sin hustru och sin son och antog munkkåpan. I

buddhistisk tradition är detta en viktig händelse och betecknas som det stora avståndstagandet.

Siddhartha fick nu två lärare inom yogatraditionen men lämnade dem senare för att på egen hand söka frälsningen. Under lång tid praktiserade han hård askes. Han fick fem lärjungar som slöt sig till honom. Då han en dag var nära att dö av hunger kom han till insikt om att fasta inte var den rätta vägen till sanningen. Han tog sig då för att äta och bada samt satte sig under ett pipalträd i Bodh Gaya till sina lärjungars stora häpnad. Det berättas att han frestades av demonen *Mara* men motstod frestelserna. Här fick han så sin upplysning (**bodhi**) och blev upplyst dvs. **Buddha**. Detta är händelsen framför alla andra i buddhistisk tradition. Buddha fick fullkomlig insikt i orsakerna till återfödelsen och lidandet. Han blev ännu en gång anfäktad av *Mara* men frestelserna var nu övervunna och han kunde predika sina sanningar för världen.

Efter upplysningen uppsökte Buddha sina fem lärjungar som övergett honom. I en djurpark **Sarnath** rätt nära Varanasi (Benares) delgav han dem sin insikt och framhöll att han nu var upplyst. Då lärjungarna åter slöt sig till honom höll han sin berömda predikan om **dharma** (pali: dhamma) där de fyra ädla sanningarna proklamerades. Dessa är:

1. Allt liv är *lidande* (dukkha).
2. Allt lidande beror på *livstörsten* (trishna).
3. Allt lidande kan upphävas.
4. Sättet att upphäva lidandet är den *åttafaldiga vägen*: rätt åskådning, rätt beslut, rätt benämning, rätt gärning (karman), rätt liv, rätt strävan, rätt tänkande och rätt meditation (samadhi).

Denna väg till frälsning karakteriseras som medelvägen. Den stränga asketismen är den ena ytterligheten och det luxuösa livet den andra.

Efter att ha fått sin upplysning berättas det att Buddha reste omkring och predikade på olika ställen i nordöstra Indien. Han fick snart flera lärjungar och munkorden, **sangha**, grundades. Han godkände också så småningom nunnor och en kvinnlig orden bildades. En av

hans främsta lärjungar denna tid skall ha varit hans kusin Ananda. En annan kusin vid namn Devadatta följde honom en tid men blev något av en förrädare inom den tidiga buddhismen.

Buddha förkastade filosofiska och teistiska vägar till frälsningen. Han var inte intresserad av metafysiska spekulationer, ej heller av frågor om hur man skulle dyrka gudarna. Visserligen räknade han med gudar och andar av olika slag. Men alla var de dömda till förgängelse. Den brahminska vedatraditionen förkastade han likaså, något som är en stötesten för rättrogna hinduer. Det som han i stället predikade var människans egen förmåga till frälsning, att hon har krafter till andlig självdisciplin. Den ursprungliga buddhismen kan därför sägas vara ett slags sträng humanism på ateistisk botten.

Buddha

Av de hinduiska läropunkterna kvarhöll dock Buddha karmalagen och återfödelsen (ej själavandringsläran). Enligt honom kan var och en nå därhän att karmalagens obönhörlighet upphör. Det finns alltså möjlighet för människan att nå ett slags "helighet", **arhat** (pali: araha), vilket innebär att negativ karman upphör och ny sådan uppkommer som befriar från existensen. När man fram till detta sker ingen återfödelse, något som ändå ytterst få erfar.

Buddha höll fast vid tanken på återfödelse trots att han förnekar att människan skulle vara delaktig av någon själssubstans. Atman finns ej.

Allt är obeständigt, en räkka av förändringar som skapar tillvarons grundbeståndsdelar. Dessa kallas **skandhas** (pali: khandhas). De är fem till antalet: (1) kroppen (rupa), (2) varseblivningarna (samjna), (3) känslorna (vedana), (4) anlag och drifter (samskara) samt (5) rent medvetande (vijñana). En förening av allt detta skapar existensen och individen. Så länge man fasthänger vid detta är man bunden. När man verkligen insikten av fasthängandets principer förstår man att allt detta är anatta, "icke-jag", och blir befriad. Målet för den psykologiska teknik som Buddha talar om är alltså befrielsen från återfödelsen, tillvarons utslöcknande, nirvana. Den som når fram till detta är verkligen arhat, "vördig" eller "helig".

Buddha skall genom sin personliga karisma och sin predikokonst ha övertygat många om att hans lära var den riktiga för att nå frälsningen. Han sände också ut sina lärjungar som missionärer. Dessa använde tidigt följande formel som blivit något av buddhismens "Fader vår":

Jag tar min tillflykt till Buddha,
Jag tar min tillflykt till Dhamma,
Jag tar min tillflykt till Sangha.

Efter att ha verkat i flera år blev Buddha sjuk och kände på sig att han skulle dö. Han kallade då till sig sin älsklingslärjunge Ananda och uppmanade honom allvarligt att följa läran, dhamma, och fortsätta arbetet. Han lade sig så på sin högra sida och gav upp andan. Hans död inträffade i Kusinagara.

Legenderna berättar att efter Buddhas död uppkom konflikter bland lärjungarna. Man skall då ha hållit ett första konsilium i Rajagrha där Ananda och hans tolkning av buddhismen blev riktninggivande. Flera andra konsilier hölls under de följande århundradena men man lyckades inte undvika splittringar. Någon gång vid tiden för vår tideräknings början framträdde klart en uppdelning mellan en liberal riktning, mahayana, och en konservativare, theravada eller hinayana. Denna schism blev bestående inom buddhismen.

Rätt snart efter Buddhas död utvecklades en kult kring honom. Hans relikier blev viktiga kultföremål. Man reste tempelliknande byggnader (sing. **stupa**) kring relikerna och fick således kultplatser. Fyra sådana blev särskilt viktiga. De är hans födelseort i området Lumbini nära staden Kapilavastu i dagens Nepal, Bodh Gaya där han fick sin upplysning, den berömda djurparken Sarnath nära Varanasi (Benares, Indien) som knyts till hans första predikan samt Kusinagara där hans död inträffade.

Buddhas "talande" gester: "mudras"	
	Abhaya mudra – Frukta icke
	Vitarka mudra – Undervisande resonemang
	Dharmacakra mudra – Förkunnelse pågår
	Dhyana mudra – Meditativt tillstånd
	Bhumisparsha mudra – Jorden tages till sanningsvittne

Århundradena före vår tideräknings början undergick buddhismen flera förändringar. Nu utvecklades den både dogmatiskt och kultiskt så att förutsättningarna för en världsreligion uppkom. Buddha själv började uppfattas som *mahapurusha*, övermänniskan, som var den ideala yogin samtidigt som han uppfattades som världshärskaren. Nu uppkom legenderna kring hans liv, hans världsförsakelse och upplysning. Det berättas bl.a. om märkliga underverk som han själv utförde och som inträffade i hans närhet.

Under denna period började också kanon sammanställas inom buddhismen. Inom den sydliga buddhismen eller theravada fick man så småningom tre viktiga skriftsamlingar som kallas **Tipitaka** (sanskrit: Tripitaka) eller de tre korgarna. Skrifterna är nedtecknade på pali, en senare utveckling av sanskrit. Den första skriftsamlingen är **Vinaya-pitaka**, rättesnörets korg, som innehåller reglerna för munkförsamlingen. Här ingår *Patimokkha*, "biktsspegeln" för munkarna, *Mahavagga*, reglerna för inträde och beteende i orden samt *Cullavagga*, närmare detaljer om munklivet bl.a. om ordination av nunnor. Den andra samlingen är **Sutta-pitaka** som innehåller lärosatserna och är uppdelad i fem större avsnitt. I nummer fem ingår *Dhammapada*, buddhismens kanske äldsta text. Den tredje samlingen är **Abhidhamma-pitaka** som består av senare utläggningar av läran.

Kanonbildningen torde inte ha varit färdig förrän på 400-talet e. Kr.

Ashoka

Under 300-talet f.Kr. skedde politiska förändringar i norra Indien. Alexander den store ledde sina trupper in i Indusdalen och upprättade ett rike som varade blott en kort period. Detta förde dock med sig att hellenistisk kultur även sträckte sig till Indien. I slutet av samma århundrade upprättades Maurya-dynastin som kom att kontrollera stora delar av Indien. Grundare av dynastin var Chandragupta. Hans son, den store kejsaren Ashoka, var en av de största regenter Indien sett. Han regerade 273-232 f.Kr.

Kejsar Ashoka förde krig i Indien och utvidgade sitt rike betydligt. Efter att ha fört ett mycket blodigt krig mot Kalinga-staten anslöt han sig till buddhismen. Han lät inhugga flera inskrifter i pelare och klippor där han framställde sig som en anhängare av dharma. Han ville visa sig som en stor fredsälskare och sökte förhindra blodiga offer.

Han fick en mycket stor betydelse för spridningen av buddhismen. Han sände missionärer runt hela Indien, till nuvarande Sri Lanka,

Burma och Thailand. Han lät också bygga flera stupor för att dyrka Buddha. Han var en tolerant härskare och förföljde således icke företrädare för andra religioner. Efter hans död föll riket så småningom sönder men under hans period hade buddhismen fått en etablerad ställning i Indien. Ashokas betydelse för buddhismen brukar därför jämföras med Konstantin den stores för kristendomen.

Theravada (hinayana)

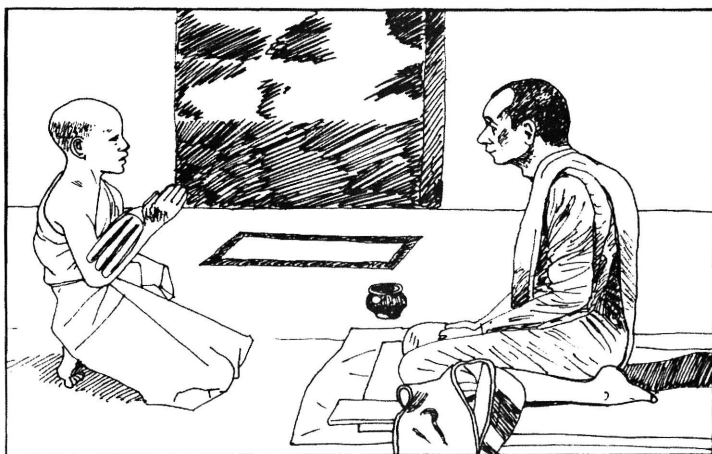
Theravada eller hinayana befestes under århundradena kring Kristi födelse. I läran fick frågan om Buddhas gudomlighet en stor betydelse. Man konstaterade att Buddha vid sidan av sin kroppsliga gestalt också hade en andlig, överjordisk sådan. Denna kallas *dharmakaya*. I olika traditioner har man sett förhållandet mellan dessa två gestalter på divergerande sätt. Betydelsefullt blev i vilket fall som helst att denna andliga sida hos Buddha utvecklades. Det skapade förutsättningarna för att se Buddha som en av flera viktiga inkarnationer av den andliga principen.

Buddha kunde alltså jämföras med gudar som Rama och Krishna i hinduismen. Spekulationerna i denna riktning dämpades dock av de konservativa inom hinayana och förhindrade den fulla utvecklingen härav. I mahayana fick den dock sin blomstring. Det vanliga är att man ser den historiska Buddha som en inkarnation av buddhaprincipen. Han blir den fullkomliga och syndfria existensen som lät sig födas som man för att visa människorna den rätta vägen. Själv nådde han fullkomningen men det finns andra som väntar på rätt ögonblick för att inkarneras på jorden. Den tillkommande buddhan kallas **Maitreya**.

Till hinayana hör att man icke erkänner jaget, atman. Världen och också människan är i ständig förändring, vilket medför lidande. Det absolut goda är det som är utan förändring, **Nirvana**. Dit nådde Buddha och finns således icke längre under existensens villkor. Hans lära finns dock bland människor och vårdas av munkförsamlingen. Läran visar

vägen för varje individ till befrielsen, till utslocknandet. Vägen dit har många stadier. För en munk som ägnar sitt liv åt andliga övningar består vägen i intensiv koncentration (dhyana) som leder till den högsta visdomen (prajna) och ytterst till upplysningen (bodhi). Ett första stadium består i ett undertryckande av känslor och behov. Man når ett slags oberörbarhet. I ett andra stadium når munken ett tillstånd där han kan styra sin uppmärksamhet och sina tankar till ett enda viktigt mål. Han är då mer eller mindre fri från störande associationer. I ett tredje stadium når meditatören en högre grad av oberörbarhet där enbart de inre andliga behoven står i förgrunden. I det fjärde stadiet är lösgörandet från de mänskliga bojorna ännu tydligare. Han har nått fram till ett slags total osjälviskhet och kan därmed vara beredd att ingå i nirvana. Dit når han genom en erfarenhet av oändlighet, genom en utvidgning av medvetandet till allt liv, genom en upplevelse av den stora tomheten och slutligen av den fullständiga extasen, där alla former och existenser upphör.

Munkförsamlingen har alltid haft och har fortfarande en mycket stor betydelse i hinayana. Munkarna bor vanligtvis i klosterliknande samhällen och ägnar sig åt meditation och andliga övningar. Oftast har

Novis inför sin meditationslärare

varje munk en cell för sig. Han vaknar i gryningen till ljudet av en klocka, tvättar sig, gör i ordning rummet, tänder ett ljus framför buddhabilden, reciterar böner och mediterar över valda delar av de heliga skrifterna. Därefter tar han sin tiggarskål och ger sig ut på tiggarskråt. Han är klädd i en gul dräkt och har huvudet barrakat. Han stannar vid husen och väntar stilla tills någon ger honom mat. Då han fyllt sin skål återvänder han till sin cell och äter sitt morgonmål. Därefter deltar han i klostrets gemensamma andaktsstund. Huvudmålet äter man kollektivt mellan elva och tolv mitt på dagen. Därefter ägnar sig munken åt privat studium och meditation i sin cell. Vid solnedgången deltar han i en kollektiv andaktsstund och kan därefter föra en diskussion med sin ledare och övriga munkar tills stunden för sänggående infaller. Det redovisade schemat är ett ideal, som i praktiken varierar på många sätt. Vanligtvis är t.ex. de ställen där munken hämtar sin mat överenskomna på förhand.

Buddhastatyerna spelar en stor roll i templen och i privat kult. Statyn kan ha något olika utseende. Oftast framställs dock Buddha sittande i meditationsställning. Överdådlig utsmyckning av kultutrymmet är icke ovanligt. Statyn representerar egentligen det höga meditationsideal en buddhist håller sig med. Bilderna av buddhan får därför normalt inte uppfattas som avbildningar av den historiske Buddha. Bönerna och gåvorna tjänar syftet att öka meriterna hos den som står för dem. Man förväntar sig därför inte alltid konkreta svar på bönerna. Det bör kanske tilläggas att attityderna till en buddhabild varierar kraftigt med grad av bildning och sofistikerad hos individerna.

Mahayana

Mauryariket föll år 186 f.Kr. Buddhismen fortsatte att blomstra men fick stark konkurrens av en uppblomstrande hinduism. Flera dynastier i norra Indien stödde fortfarande buddhismen. Icke minst gällde detta kusanadynastin som härskade i stora delar av nordvästra Indien. Dess

störste kung *Kaniska* regerade i slutet av första århundradet e.Kr. och upprättade kontakter bl.a. till romarriket i väster. Under denna period uppkom den s.k. *Gandharaskolan* i konsten. Särskilt skulpturkonsten blomstrade. Den kombinerade utsökt grekisk elegans med buddhistisk andlighet. Nu uppfördes även många stupor och kloster i Indien. Kaniska skall också liksom Ashoka ha ordnat ett fjärde buddhistiskt konsilium med femhundra munkar som deltagare. Enligt traditionerna skall man ha sökt kompromisser mellan hinayana och mahayana.

Den läromässiga utvecklingen inom mahayana är en fortsättning på den som fanns inom hinayana. Det kan därför mången gång vara ytterst svårt att dra gränsen mellan dessa två skolor. Utvecklingen syntes dock i tillkomsten av nya skrifter, **sutras**. De var icke enbart kommentarer till de tidigare omtalade pitakas utan uppfattades mången gång som Buddhas egen undervisning given hans trognaste lärjungar och traderad vidare i munkförsamlingar. Till de viktigare texterna hör *Sadharmapundarika* (**lotussutran**), *Prajnaparamita* (den fullkomliga visdomens sutra) och *Sukhavati* (det rena landets (paradisets) sutra).

Såsom tidigare omtalats utvecklade hinayana läran om Buddhas två kroppar eller existenser (*dharmakaya*, den andliga, och *rupakaya*, den fysiska). Inom mahayana utvidgades antalet kroppar på olika sätt. Enligt trikaya ("**trekroppsläran**") är Buddhas dharmakaya den överjordiska formen som identifieras med den sanna läran nedtecknad i de heliga skrifterna. *Sambhogakaya* är en andra existens som sammanförs med dyrkan vid stupor och heliga platser. Det är gudomligheten synliggjord för människor i bilder och riter. Den tredje existensen, *nirmanakaya*, är den historiska uppenbarelsen av buddhan i Siddharta Gautama.

Betoningen av Buddhas väsen som en överjordisk, andlig princip gjorde också att synen på frälsningen förändrades. Från att man inom hinayana såg frälsningen som ett resultat av egna prestationer började man nu se saken så att Buddha hade överjordiska krafter som skapade **meriter** vilka kunde komma människan till godo. Man kunde tala om ett slags "evangelium" som innebär att människan bör förlita sig på

Buddha, bli delaktig av hans krafter för att frälsas. Buddha blev föremål för direkt dyrkan, **bhakti**. Han var en överjordisk varelse som av kärlek till människan antog människoskepnad. I en omfattande litteratur kallad *Jataka* berättas om hur den perfekta Buddhan levt i olika existenser, bevarat sin helighet och nått himmelen, *Tushita*, därifrån han också nedstigit till människors boningar.

Stupa

Bodhisattva-läran utvecklades påtagligt inom mahayana. Man fick nu en hel uppsättning av himmelska bodhisattvor vars förtjänster människan kunde tillgodogöra sig. Vid sidan av **Maitreya**, den tillkommande buddhan, talade man nu om **Sakyamuni**, som är den himmelska buddhan i historisk gestalt, vidare om **Amitabha**, härskaren över paradiset i väster, samt **Avalokiteshvara**, den nådige bodhisattvan i himmelen.

Inom mahayana blomstrade klosterväsendet likaväl som inom hinayana. Ofta hände det också att klostren inom de två riktningarna låg intill varandra. Inom mahayana betonade man som vi sett varje en-

skild individs möjligheter att tillgodogöra sig andliga meriter hos bodhisattvorna. Munkförsamlingen blev då mer en grupp av personer som nått fram till ett högre stadium av andlig utveckling. Ibland kom till och med munkarna att identifieras med bodhisattvor. I vilket fall som helst var bodhisattvorna höga ideal som munkarna kunde ta till sig och efterlikna. De uppfattades vara etiskt fullkomliga och man räknade upp olika "heligheter" som de nått upp till. Hit hör fullkomning i utgivande kärlek, i tålmod och rätt strävan samt i koncentration och visdom. Bodhisattva-målet nås genom olika stadier (*bhumi*), ofta tio till antalet, som motsvarar de olika fullkomningarna i helighet.

Nu utvecklades också tanken på att varje människa kunde göra en högtidlig förbindelse att lik gångna bodhisattvor överlåta andliga meriter, som man skaffade sig under en rad existenser, till andra personer i behov därav. Man kunde helt enkelt uppskjuta ingången i Nirvana och i stället hjälpa människorna här på jorden. Varje människa är i princip tänkt som en buddha och kan därför påta sig idealet av en bodhisattva. Även om början blir ytterst blygsam är det i och för sig förtjänstfullt att avge det högtidliga löftet att uppskjuta ingången i nirvana och hjälpa människorna. Det blev något som särskilt munkar och nunnor ägnade sig åt.

Inom mahayana är det framför allt två skolor som behöver nämnas. Den ena är *Madhyamika* (den förmedlande) och den andra *Yogacara* (den idealistiska). Den förra skolans främsta företrädare var **Nagarjuna** på 200-talet e.Kr. Han framhöll att varseblivningarna (dharmaföreteelserna) inte är något annat än mentala fenomen. De är "tomma" i sig likt bländverk skapade av ett okunnigt sinne. Erfarenheterna är något som existerar blott i människans psykiska verklighet. Allt är egentligen tomhet (sunya). Den andra skolan, vars främsta företrädare är Maitreyanatha, också verksam på 300-talet e.Kr., ser saken så att källan till alla idéer är det sanna medvetandet (*vijnana*). Visserligen är människans psyke ytterst ofullgånget men hon har i alla fall delaktighet i det allomfattande medvetandet genom sitt sinne. Det verkligt

sanna ligger bortom det begreppsliga, det är tomheten (*sunyata*). Vägen dit går genom meditation och yoga. Man kan då upphäva begreppsligheten och nalkas Nirvana.

Vajrayana

Vajrayana eller diamantvagnen är en form av buddhism som utvecklades i norra Indien ungefär 500 år e.Kr. Det skedde under den s.k. **Gupta**-perioden. Guptariket hade grundats av Chandragupta den förste i början av 300-talet e. Kr. och varade till omkring 600. Guptadynastin är berömd för sina kulturella prestationer. Nu blomstrade medicinen, astronomin, matematiken, konsten och litteraturen. Även om guptadynastin huvudsakligen stödde hinduismen fick buddhismen ändå en verklig blomstring under den perioden. Utsökta skulpturer av buddhor och bodhisattvor bär vittnesbörd om uppgången. Kontakten med kinesiska lärde blev upptakten till det som vi kallar vajrayana.

Grunden till vajrayana är *tantrismen*. Inom denna spelar mantra (meditationsord), **mandala** (cirklar och diagram) och **shakti** (den kvinnliga kraften) en stor roll. Också droger och sexualitet nyttjades som extasframkallande medel. Företrädarna för vajrayana var ofta kringvandrande "munkar" som praktiserade sin teknik på många olika sätt. En stor ny litteraturform såg dagens ljus: **tantraskrifterna**, manualer som redogjorde för den sanna meditationskonsten. Man menade ofta att texterna härstammade från Buddha själv och att dessa på hemliga vägar bevarats till senare tiders lärjungar.

Inom vajrayana utökades antalet buddhakroppar ytterligare. Man tillade övergångsformer som förmedlade mellan människor och det gudomliga men framför allt började man tala om **Adi-Buddha**, urbuddhan, som funnits sedan tidernas begynnelse. Buddhorna fick nu också "familjer". Det utvecklades uppsättningar av buddhagestalter likt gudapanteon i hinduismen. Komplicerade invigningsriter utvecklades för dem som praktiserade vajrayana. Det fanns munkar som an-

sågs nå långt på buddhavägen men det fanns också en mängd vanliga människor som stödde dem. Ett slags orden med tio olika invigningsgrader uppkom. De olika graderna syftade till att närma initianden allt mer till det höga buddhaidealet. Här nyttjades icke minst sexuell symbolik för att åskådliggöra uppgåendet i det absoluta.

Buddhismens spridning

Det bör först noteras att buddhismen började avta i Indien under 200- och 300-talen e.Kr. Visserligen fanns de buddhistiska klostren kvar långt framöver som viktiga bildningsorter men kontakten till folket avtog allt mer. Detta skedde samtidigt som hinduismen fick en renässans i Indien. Som tidigare omtalats såg vedanta-filosofin och bhaktiriktningarna en uppgång denna tid. Buddhismen bevarades i stort endast på några platser i norra Indien. Till denna utveckling bidrog icke minst de politiska förändringarna efter år 600. Invaderande folkskaror norrifrån bröt sönder de traditionella maktstrukturerna i landet och när muslimerna på 700-talet erövrade norra Indien förändrades situationen helt. Under nästan en tusenårsperiod fick nu Indien huvudsakligen muslimska härskare, vilka mången gång bekämpade de inhemska religionerna i landet.

Som tidigare framhållits sände kejsar Ashoka ut missionärer bl.a. till Ceylon eller nuvarande Sri Lanka. Enligt krönikörerna leddes missionsarbetet av *Mahinda*, kejsarens son eller bror. På Ceylon omvändes hela hovet snabbt och buddhismen fick fotfäste. Det berättas att man på 300-talet e.Kr. förde Buddhas tand som relik till Ceylon. Denna blev sedan beskyddare och garant för dynastin i landet. En replik av tanden bevaras idag i staden Kandy.

På Ceylon skedde också den slutliga redigeringen av den sydliga buddhismens kanon. Detta hände någon gång kring början av den kristna tideräkningen. Man använde en senare utveckling av sanskrit, pali, som skriftspråk, sydbuddhismens heliga språk. En stark tendens

till att bevara buddhismen ren från alla senare utväxter kan märkas i samband med redigeringen av de heliga texterna. På Sri Lanka finner vi fortfarande idag ett intresse att tillvarata den ursprungligaste formen av buddhismen.

Missionsarbetet sträckte sig emellertid till Burma och Thailand. Därifrån spred sig buddhismen småningom till Kina, Korea och Japan. Förutsättningen för denna spridning var handelskontakter. Enligt vissa forskare skedde nu en "indisering" av Sydostasien. Icke blott buddhismen bidrog här till utan även en spridning av brahmanismen.

Redan årtiondena e.Kr. skall kinesiska sändebud ha nått Indien och frågat efter buddhistiska missionärer. Under handynastin på 200-talet e.Kr. fick buddhismen fotfäste i Kina. Visserligen skedde detta under motstånd från konfucianismen. Tidigt översattes också buddhistiska skrifter till kinesiska. På 500- och 600-talen fick buddhismen en befäst ställning i Kina. Bland de skolor som blomstrade denna tid finns det rena landets skola, *chan* eller meditationsskolan, *tian-tai*-skolan, *hua-yan*-skolan och flera esoteriska riktningar. Buddhismen fick nu inflytande på konsten, icke minst skulpturerna och litteraturen.

Men ett bakslag fick buddhismen uppleva under 800-talet då den taoistiske kejsaren Wu-zong regrade. Många tempel och kloster förstördes nu. Men under följande dynasti blomstrade åter buddhismen. Den accepterades så småningom som en riktning vid sidan av de inhemska religionerna, konfucianismen och taoismen.

På 500-talet e.Kr. fördes buddhismen över till Japan. Detta skedde via Korea. Relativt snabbt fick buddhismen en fast fot i Japan, icke minst sedan prins Shotoku Taishi omvändes. I staden *Nara* såg buddhismen sin första kulturella blomstring på 700-talet. Senare blev det staden *Kyoto* (tidigare Heian) som fick uppleva en kulturell uppgång. Konsten befordrades kraftigt.

Under denna tid introducerades en del kinesiska sekter i Japan bl.a. *Tendai* (kinesiska: Tiantai) och *Shingon* (esoteriska skolan). Dessa skulle komma att få stor betydelse i landet.

En följande uppgång fick buddhismen i Japan på 1100-talet. Då var staden *Kamakura* centrum. Här verkade **Eisai** (1141-1215) och **Dogen** (1200-1253) som grundade varsin riktning av meditationsskolan **zen** (kinesiska: chan). Den riktning som Eisai grundade kallas *Rinzai* och den som Dogen bildade *Soto*. Enligt legenderna fick zen sitt upphov i den verksamhet som den indiske missionären **Bodhidharma** utövade. Zen blev senare berömd för sin meditationsmetod där man använder sig av olösliga gåtor, koan. Särskilt militären (*bushido*-idealet) influerades av inriktningen.

Andra viktiga ledare var **Honen** (1133-1212) och **Shinran** (1173-1262). Dessa grundade sekter kända under namn som *Jodo* (det rena landet) och *Jodo Shinshu* (det sanna rena landet). I dem spelar Amitabha (Amida) Buddha en stor roll. Slutligen kan nämnas **Nichiren** (1222-1282) som grundade en sekt för att dyrka Sakyamuni Buddha. I flera av sekterna fick den s.k. lotussutran (*Sadharmapundarika*) en stor betydelse. I Japan verkade buddhismen vid sidan av den inhemska religionen shinto.

Under tokugawaregimen på 1600- och 1700-talen stöddes buddhismen aktivt från regimens håll. Man upprättade flera nya tempel och utvecklade administrationen aktivt. Buddhismen blev ett medel för regenterna att stärka sin ställning. Under denna period verkade zenprästen **Hakuin** (1685-1768), känd för sina anekdoter, samt den stora haikupoeten **Masuo Basho** (1644-1694).

I borte Asien var det huvudsakligen mahayana-traditionen som fick framgång. Icke sällan sökte de buddhistiska lärde identifiera de stora bodhisattvorna med gudomligheter i den inhemska religionen. En viss synkretism uppkom härigenom även om det dominerande draget ändå blev att religionerna verkade sida vid sida. Anmärkningsvärt är att Avalokiteshvara började framstå som en **kvinnlig bodhisattva** i Kina. Hon blev himladrottningen framför alla andra, kvinnornas skyddshelgon.

Lamaismen

På 600-talet nådde buddhismen Tibet. På den vidsträckta högplatån skedde en sammansmältning av den gamla inhemska religionen bon och buddhismen. Denna form kallas lamaism efter det centrala begreppet lama som betyder den upphöjda. Lamorna är ledarna i denna religionsform. Idag finner man lamaanhängare i Mongoliet, i västra Kina, Bhutan, Sikkim, Nepal och framför allt i Tibet. Också Indien har en minoritet på grund av flyktingar som tagit sig dit från Tibet.

Tibets kraftfulle regent **Srong-brtsan-sgam-po** (*Srongtsän gampo*) favoriserade buddhismen i mahayansk form på 600-talet. Han förlade sitt palats till Lhasa, som sedan blivit den tibetanska buddhismens heliga stad. Han ombesörjde översättningar av buddhistiska texter till tibetanska. Härigenom skapades det tibetanska skriftspråket. Under det följande århundradet fick vajrayana fotfäste i landet mycket tack vare den indiske munken *Padmasabhava* som grundade kloster och såg till att indisk kultur överfördes till Tibet.

Efter ett förfall reformerades lamaismen genom grundandet av den s.k. dygdskolan dGe-lugs-pa (*Gelugpa*). Anhängarna kallas gulmössorna eftersom de bar en gul mössa till åtskillnad från munkar i tidigare ordnar som bar röda mössor. Framgången för denna riktning kan sökas i den disciplin och bildning som grundaren Tsong-kha-pa införde. En markant framgång rönt riktningen då ledaren, den tredje **Dalai lama** (betyder ungef. "Ocean av vishet"), lyckades omvända mongolernas hövding till lamaismen. Detta skedde i slutet av 1500-talet.

I lamaismen fick de buddhistiska tankegångarna en självständig utveckling. Buddha ses som en inkarnation av den yttersta makten. Flera olika lägstående inkarnationer räknar man också med, både kvinnliga och manliga. Ett mycket omfattande panteon med gudar, halvgudar och demoner uppkom. Bodhisattvorna spelade en stor roll. Den kvinnliga bodhisattvan och Buddhas himmelska gemål *Tara* fick betydelse som beskyddarinnan framför alla andra. Hon dyrkas i många klos-

ter. I meditationsformerna används formeln *Aum mani-padme hum*. Den betyder ungefär *O du, i vars lotus klenoden står* och används som ett tillrop till Tara. Den har troligen ursprungligen sexuell betydelse.

Lamaismens ledare kallas **lama**. Det är en titel som är en översättning av det indiska begreppet guru. Den högsta ledaren kallas Dalai lama. Han betraktas som inkarnation av Buddha. Han är ett slags medlare mellan människan och det gudomliga. Då en lama dör, tänker man sig att buddhaskapet går vidare i en gosse som föds just vid dödsögonblicket. Därför har det blivit viktigt att söka upp detta gossebarn och insätta honom i sin maktposition. Residenset för Dalai lama var tidigare det stora klostret Potala intill Lasa. Då de kinesiska kommunisterna på 1950-talet tog makten i Tibet flydde emellertid den nuvarande Dalai lama till Indien. Han har där nått en betydelsefull internationell ställning som fredsförsvare och bevarare av de gamla lamaistiska traditionerna. För lamaismen har klostren med sina mången gång tusentals munkar betytt väldigt mycket.

Buddhismen idag

Under senare tid har reformrörelser inom buddhismen sett dagens ljus. Man försöker reformera buddhismen, se till att klostren fungerar och önskar ge läran en tolkning i tiden. I vissa sammanhang har också en dialog med kristendomen ägt rum. Man betonar gärna buddhismens fredsälskande drag och önskar sammanföra modern filosofi med gammal buddhistisk spekulation. År 1950 firades 2500-årsjubileet av buddhismens uppkomst. Man höll då bl.a. en större konferens i Burma, kallad det sjätte konsiliet. Man sökte samla de buddhistiska intressena för att stärka sina positioner. År 1952 grundades organisationen *World Fellowship of Buddhists* (Buddhisternas världsgemenskap), som anordnar konferenser vart fjärde år.

Kommunismen som politiskt och socialt system har på många håll varit ett hot mot buddhismen. Detta gäller Sovjet, Kina, Tibet och en

del stater i Indokina. Kommunismen har i allmänhet undanträngt religionen, sett till att kloster och tempel stängts och överhuvudtaget förbjudits offentligt utövande av religionen. Då det kommunistiska systemet under senare år på många håll liberaliserats har självfallet buddhismen också fått större verksamhetsmöjligheter. Vad dessa öppningar egentligen för med sig för världsbuddhismen återstår ännu att se.

I Sri Lanka, Burma och Thailand har buddhismen behållit sin starka ställning. Man värnar om bevarandet av sin hinayana-tradition men kan inte undgå inflytande från det moderna – västerländska – samhället. Detta innebär en utmaning för religionen.

I Japan har buddhismen givit upphov till ett brett spektrum av nya sekter och religiösa rörelser. De främsta är kanske *Reiyukai* (de andliga brödraskapets förening), *Risho Kosei Kai* (föreningen för upprättande av rättfärdighet och vänskap) samt *Soka Gakkai* (föreningen för skapande av andligt värde). Alla har de sina rötter i Nichiren-buddhismen. De är inriktade på andligt och materiellt välbefinnande och tilltalar icke sällan människor i lägre samhällsklasser. Samhällstillvändhet, initiativrikedom och vetenskapsintresse präglar många av rörelserna. Deras anhängarskaror räknas i miljoner och särskilt Soka Gakkai har haft politisk betydelse.

I Västerlandet har buddhismen fått ett visst insteg genom migration men också genom genuint intresse för religionens andliga och etiska potential. I Norden var det teosofin som vid sekelskiftet också talade för buddhismen. Diskussionscirklar och föreningar för buddhistisk ideologi uppkom i våra länder. På senare år är det icke minst zen och dess meditationsmetoder som väckt intresse. En zenlörd som *D. T. Suzuki* har betytt mycket för spridningen av zen i Västerlandet.

Ur MAHAVAGGA

Mahavagga ingår i Vinayapitaka, som är en av de tre grupperna ("korgarna") i Hinayanabuddhismens kanon i Tipitaka. Följande avsnitt är I: 1-4.

Vid denna tid befann sig Buddha, den Helige, vid Uruvela vid foten av bodhiträdet på stranden av floden Neranjara.

Det var omedelbart efter det han uppmått sitt buddhaskap.

Den Helige satt med benen i kors vid foten av bodhiträdet oavbrutet under sju dagar, i det han erfor förlossningens salighet.

Då riktade den Helige under den första nattvåken sin tanke på orsakskedjan i riktning framåt och bakåt.

Ur okunnigheten uppstår de latent intrycken.

Ur de latent intrycken uppstår medvetande (erfarenhet).

Ur erfarenheten uppstår namn-och-form.

Ur namn-och-form uppstå sinnenas sex organ (områden).

Ur de sex organen uppstår beröring mellan sinnena och deras objekt.

Ur beröringen uppstår sensation.

Ur sensation uppstår törst.

Ur törst uppstår fasthängandet vid existensen.

Ur gripandet uppstår blivandet.

Ur blivandet uppstår födelse.

Ur födelse uppstå ålder och död, sorg och klagan, lidande, bekymmer och förtvivlan.

Buddhas första predikan i djurgården vid Benares inför de fem asketerna:

"Öppnen Edra öron; odödligheten är vinnan (av mig); jag undervisar Eder, jag predikar läran. Om I vandren den väg jag visar Eder, skolen I om kort tid på Eder lott erhålla det, för vars skull ädla ynglingar draga från sitt hem ut i hemlöshet, nämligen helig strävans högsta fulländning.

I skolen redan i detta liv själva erfara sanningen och skåda den ansikte mot ansikte.”

Och den Helige tilltalade sålunda de fem munkarna:

”Två ytterligheter finns det, I munkar, vilka den måste undvika, som för ett andligt liv. Vilka äro dessa två ytterligheter? Den ena är ett liv i lustar, hängivet lustar och njutningar: det är lågt, oödeligt, oandligt, ovärdigt, intigt. Den andra är ett liv av självpinande: det är fullt av lidande, ovärdigt, intigt. Genom att undvika dessa två ytterligheter, I munkar, har den Fulländade funnit den väg, som ligger i mitten, som öppnar ögat, öppnar anden, som för till ro, till kunskap, till upplysning, till nirvana.

Detta, I munkar, är den heliga sanningen om lidandet: födelse är lidande, ålder är lidande, sjukdom är lidande, död är lidande, samvaro med okärt är lidande, frånvaro är kärt lidande, mistning av vad man begär är lidande; korteligen, det femfaldiga fasthäftandet vid (existensens) elementer är lidande.

Detta, I munkar, är den heliga sanningen om lidandets uppkomst: nämligen törsten, som leder från återfödelse till återfödelse, samt glädje och begär, som finner sin tillfredsställelse här och där: denna törst är trefaldig, nämligen nöjestörst, existensörst, förgänglighetstörst.

Detta, I munkar, är den heliga sanningen om upphävande av lidandet: upphävande av denna törst genom fullständig förintelse av begäret, att låta den fara, att skaffa den undan, lösa sig från den, ej lämna den någon plats.

Detta, I munkar, är den heliga sanningen om vägen till upphävande av lidandet: det är denna heliga åttafaldiga väg, som heter rätt tro, rätt beslut, rätt tal, rätt handlande, rätt liv, rätt strävan, rätt minne, rätt försjunkande.”

UR MAHAVAGGA I: 21.

Bergs- eller eldspredikan

Då Buddha hade uppehållit sig i Uruvela så länge som han fann lämpligt, fortsatte han sin vandring mot Gayasisa. Han åtföljdes av ett stort antal munkar, ett tusen till antalet. Dessa hade

alla förut varit eremiter. Buddha vistades nu i Gayasisa tillsammans med de tusen munkarna. Han talade till dem och sade:

"Allt, I munkar, står i lågor. Och vad är allt detta som står i lågor?"

Ögat, I munkar, står i lågor. De synbara tingena stå i lågor. Ögats insikt står i lågor. Ögats beröring med det synliga står i lågor. Känslan, som uppstår ur ögats beröring, vare sig denna känsla består i lidande eller glädje eller vare sig den varken består i lidande eller glädje, allt står i lågor.

Genom vilken eld står det i lågor?

Genom begärets eld, genom hatets eld, genom förbländningens eld står det i lågor. Genom födelse, ålder, död, smärta, klagan, lidande, bekymmer, förtvivlan står det i lågor. Så talar jag.

....

Samma tankegång utföres beträffande hörsel, lukt, smak, känsel, själ och självetande. Slutsatsen blir följande:

Den som inser detta, I munkar, fattar, om han är ädel och vis, avsky för ögat, avsky för det synbara, avsky för ögats insikt, avsky för ögats beröring med det synbara, avsky för den känsla, som uppstår ur ögats beröring, vare sig glädje eller lidande, eller varken glädje eller lidande.

....

Och i det att han känner denna avsky, blir han fri från begär. När han blir fri från begär, blir han förlossad. Hos den förlossade finnes medvetande om att han är förlossad. Förintad är återfödelsen, fulländad heligheten, fylld plikten. Ingen återvändo gives mer till denna världen.

När Buddha hade talat så, blevo de tusen munkarnas själar fria från beröring och befriade från syndens anfäktelser.

(Pettersson 1970, s. 181-184)

Ur DHAMMAPADA

Dhammapada är en av buddhismens viktigaste urkunder. Den ingår i Suttapitaka.

I

De inre bilderna alstras och styrs
av det inre sinnet
och är av samma natur som detta.
Om någon gör eller säger något med ont sinne,
då följer honom lidande,
liksom hjulet dragarens fot.

2

De inre bilderna alstras och styrs
av det inre sinnet
och är av samma natur som detta.
Om någon gör eller säger något med gott sinne,
så följer honom lyckan,
liksom den oskiljaktiga skuggan.

3

"Han smädade mig och slog mig,
övermannade mig och plundrade mig" –

4

Hos dem som tänker så,
dör ej hatet.
"Han smädade mig och slog mig,
övermannade och plundrade mig" –
hos dem som inte tänker så, dör hatet.

5

Ty aldrig upphör hat genom hat,
utan det upphör genom vänlighet;
det är den eviga lagen.

6

Somliga har ej förstått
att vi här måste dö;
de som inser detta,
befrias från tvedräkt.

7

Den som lever för sina nöjen,
ej behärskar sina sinnen
och är omåttlig i föda,
håglös och kraftlös –
honom övervinner Mara,
liksom vinden ett kraftlöst träd.

8

Men den som lever utan tanke på nöjen,
behärskar sina sinnen,
är måttlig i föda,
är full av förtröstan och obruten energi –
honom övervinner inte Mara,
lika litet som vinden ett klippmassiv.

9

Den som ikäder sig den gula manteln
utan att vara fri från fel
och utan att vara sann och behärskad,
han är inte värdig den gula manteln.

10

Men den som gjort sig fri från fel
och är fast rotad i det goda

11

och har uppnått behärskning och sannfärdighet,
han är värdig den gula manteln.
De som finner värde i det värdelösa
och ser det värdefulla som värdelöst,
de når inte fram till det värdefulla
utan leds av falsk inställning.

12

Men de som inser att det värdefulla är värdefullt
och att det värdelösa är värdelöst,
de når fram till det värdefulla
och leds av rätt inställning.

13

Liksom regnet tränger in
i ett illa täckt hus,
så tränger begäret in
i ett outvecklat sinne

14

Liksom regnet inte tränger in
i ett väl täckt hus,
så tränger begäret inte in
i ett välutvecklat sinne.

15

Den som gör ont,
han grämer sig i detta livet,
han grämer sig i livet efter detta,
han grämer sig i båda.
Han grämer sig och lider,
då han ser sina handlingars orenhet.

16

Men den som gör gott,
han är lycklig i detta livet,
han är lycklig i livet efter detta.
han är lycklig i båda.
Han är lycklig och tillfreds,
då han ser sina handlingars renhet.

....

23

De visa, som mediterar
och ständigt visar ihärdighet

och fast beslutsamhet,
de uppnår nirvana, det högsta,
friheten från bojor.

24

Om en människa är beslutsam och medveten,
om hennes handlingar är rena och välbetänkta,
om hon är behärskad och vaksam
och lever enligt läran,
då ökar hennes ära.

25

Genom beslutsamhet och vaksamhet,
återhållsamhet och självkontroll
bör den vise skapa sig en ö,
som floden ej kan förstöra.

26

Okunniga och dåraktiga människor
faller offer för slapphet.
Den vise värnar om sin vaksamhet
som sin dyrbaraste skatt.

27

Undvik slapphet
och beröring med sinnliga njutningar!
Den som är vaksam och mediterar,
vinner stor lycka.

....

93

Den som övervunnit stömingarna
och är likgiltig för föda,
har upplevt frigörelsen
– både den begärsfria och den obetingade –
hans väg är svår att följa
liksom fåglarnas i luften.

94

Även gudarna avundas honom,
vars sinnen lugnats
liksom hästar, väl tämjda av sin körsven,
och som är fri från högmod och störningar.

95

Fast såsom jorden, såsom en tröskelsten,
rubbas ej den plikttrogne.
– lik en sjö utan gytta:
för honom är kretsloppet slut.

96

Hans sinne är lugnt,
hans ord och handlingar lugna,
då han uppnått frihet och sinnesro
genom fullkomlig kunskap.

...

(Pettersson 1970, s. 185-190)

Ur KEJSAR ASHOKAS KLIPPEDIKT

DEN TOLFTE KLIPPINSKRIFTEN I GIRNAR

Konungen, gudarnas vän (egentligen: Vän till gudarna med den vänliga blicken) ärar människor av alla sekter, såväl asketer som husfäder. Han hedrar dem med gåvor och olika hedersbetygelser. Men konungen, gudarnas vän, fäster inte så mycket avseende vid gåvor och hedersbetygelser som vid att det väsentliga må förkovras inom alla sekter. Men förkovran av det väsentliga är av olika slag. Dess rot är avhållsamhet i tal, så att man varken prisar sin egen sekt eller tadar andra sekter utan skäl, eller att det – om det ändå sker vid något tillfälle – dock sker med måtta. Men andra sekter bör man hedra vid varje tillfälle. När man handlar så, befrämjar man sin egen sekt och tjänar samtidigt de andra. I annat fall skadar man sin egen sekt eller skadar på samma gång de andra. Ty den som alltid prisar sin egen sekt och tadar de andra – och detta av förkärlek för den egna sekten och för att förhålliga den – han skadar dock blott sin egen sekt desto mer, när han handlar så.

Endräkt är därför det enda goda: man bör nämligen lyssna till varandras läror om fromhetens lag och följa den. Ty detta är vad Gudarnas vän önskar: att alla sekter må lära mycket och undervisas i goda läror. Och till dem som endast älska sin egen sekt bör man säga: Gudarnas vän fäster ej så stort avseende vid gåvor eller hedersbetygelser som vid att det väsentliga må förkovras inom alla sekter. Många äro de som arbeta på detta...

Frukten därav är framgång för varje sekt, och fromhetens lag kommer i ljuset.

ANDRA KLIPPINSKRIFTEN

Överallt i konungens, Gudarnas väns, rike och även hos de angränsande som Cola, Pandya hos Antiochus, den grekiske konungen och de konungar som äro grannar till denne Antiochus, överallt har konungen skapat två slag av organisationer, den ena för att ge läkehjälp åt människorna, den andra för att ge läkehjälp åt djuren. Läkeörter, som äro nyttiga för människorna, och läkeörter, som äro nyttiga för djuren, sändas till de trakter, där de saknas, och planteras överallt. Likaså sändas rötter och frukter till trakter, där de saknas, och planteras överallt. Vid vägarna gräver man brunnar och planterar träd till nytta för människor och djur.

(Pettersson 1970, s. 198-200)

ZEN-ANEKDOTER

Tanzan och Ekido vandrade en gång tillsammans på en lerig väg. Regnet öste ned. När de kom runt en vägkrök mötte de en älsklig flicka i sidenkimono och sidenskärp. Hon kunde inte komma över vägkorsningen.

"Kom bara flicka!" sade Tanzan genast. Han lyfte upp henne och bar henne i sina armar över leran.

Ekido sade ingenting förrän på natten när de kom fram till ett tempel där de fick härbärke. Då kunde han inte styra sig längre. "Vi munkar går inte i närheten av kvinnor" sade han, "i synnerhet inte sådana som är unga och vackra. De är farliga. Varför gjorde du det?"

"Jag lämnade flickan därborta" sade Tanzan. "Bär du på henne än?"

Många lärjungar studerade meditation under zenmästaren Sengar. En av dem brukade stiga upp om natten, klättra över tempelmuren och gå till stan för att roa sig.

Sengar inspekterade sovrummen. En natt fick han se att den lärjungen saknades och han upptäckte också den höga pallen, som han hade använt för att klättra över muren. Sengar tog bort pallen och ställde sig där den hade stått.

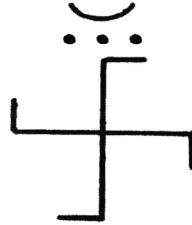
När vandraren kom tillbaka och inte visste att Sengar var pallen, satte han fötterna på mästarsens huvud och hoppade ned på marken. När han upptäckte vad han gjort, blev han förfärad.

Sengar sade: "Det är mycket kyligt på morgonen. Var försiktig, så att du inte förkylar dig."

Lärjungen gick aldrig mera ut om natten.

(Pettersson 1970, s. 211-212)

JAINISMEN

Jainismen (ibland jinismen) är en religionsform som uppträdde i Indien för omkring 2500 år sedan. Den kan sägas vara en reaktion mot den stora dominans brahmanerna utövade. Man förkastar helt kastväsendet. Grundare är Vardhamana med hedersnamnet **Mahavira**, den stora hjälten. Han kallas också *Jina*, segraren, och anhängarna betecknas som jainister eller jinister. Idag finns det kanske två miljoner jainister i Indien. De flesta av dem har god utbildning och är ofta verksamma inom handeln. De har en stark ekonomisk ställning i landet.

Mahavira

Jainismen är på samma sätt som buddhismen en protest mot präst-dominansen i brahmanismen. Grundaren kommer från krigarkasten, kshatrya. Jainismen erkänner hinduiska gudar men de spelar ingen större roll i kulten. I stället är de stora segrarna, **Tirthankaras**, föremål för kult. Tirthankara betyder ungefär "den som tar sig över floden", ett symboliskt uttryck för den som finner en väg förbi gudarna till frälsning av människosläktet. Man räknar med 24 tirthankaras, varav den första skall ha levt för många miljoner år sedan. Enligt jainistisk uppfattning skall alltså denna religionsform vara urgammal men enligt västerländska vetenskapsmän räknar man med att den grundades på 500-talet f.Kr. av den siste tirthankaran som kallas **Mahavira**. Han skall ha levt

mellan åren 589 och 526 f.Kr. eller enligt vissa källor kanske mellan 599 och 477 f.Kr. Han föddes i staden Vaisali i nordöstra Indien. Många legender berättas om hans underbara födsel, om hur han miste sina föräldrar och vid 28 års ålder övergav familj och barn och blev en vandrande asket. Som munk var han helt naken, något som är ett tecken på totalt avstående från världsliga ägodelar.

Mahavira var en kringvandrande munk som predikade. Han blev känd som den allvetande, *Kevalin*, och den vördnadsvärde, *Arhata*, samt som *Mahavira*, den stora hjälten. Då slutet nalkades för honom, berättas det att han satte sig i böneställning med benen i kors och då solen gick upp nådde han nirvana och dog.

Två riktningar

Efter Mahaviras död bevarades hans lärdomar först i muntlig form. Senare skrevs de ner. Detta skedde någon gång på 300-talet f.Kr.

Vid denna tid splittrades också jainismen i två läger: *svetambaras* (de vitklädda) och *digambaras* (de luftklädda, dvs. nakna). De sistnämnda var antifeministiska och ansåg att eftersom kvinnorna inte kunde gå nakna, var deras enda möjlighet till frälsning att återfödas som män och bli munkar. I modern tid har digambaras fått överge idealen om total nakenhet. Deras centrum finns i Mysore i södra Indien.

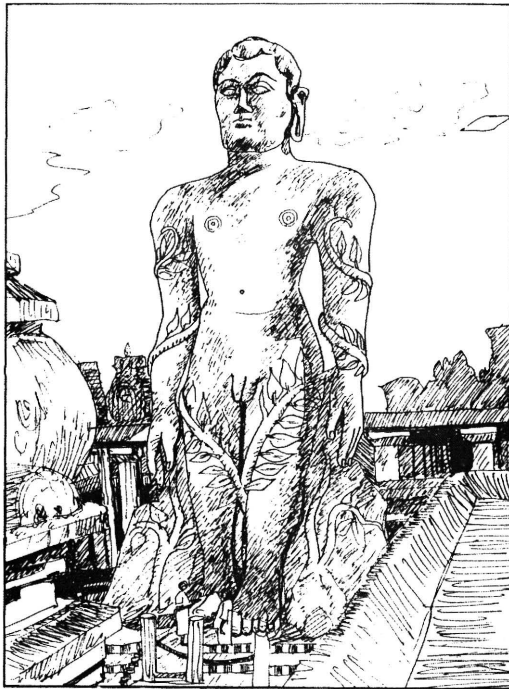
Svetambaras erkänner kvinnornas möjligheter till frälsning och kan sägas vara mer moderata i sin inställning. De finns mest i västra Indiens större städer, t.ex. Bombay. De två delarna av jainismen har skilda heliga skrifter.

Världsuppfattning och etik

Jainisterna betraktar universum som evigt och oskapat. De förkastar tanken på en gud som skapat allting. Världsuppfattningen är tredelad. Längst finns helvetet där människorna straffas för sina synder. Den mel-

lersta delen är människans boningar där både död materia och andligt själsstoff blandas. Där verkar också karmalagen. Ovanom henne finns himlen där gudarna har sin hemvist. Människans mål är icke himlen utan befrielsen, **moksha**, nirvana.

En jainist är i princip förbjuden att ha ett yrke där man måste döda något levande. Också att vara jordbrukare är därför betänkligt, eftersom man då lätt kommer att döda varelser i jorden. Man följer i allmänhet strikt principen om **ahimsa**, icke-våld. Jainisterna äter varken kött eller ägg.

Helgonet Gomatta

Klostren spelar en stor roll inom jainismen. Det finns kloster för munkar och för nunnor. För dem som lever i kloster är fattigdomsidealet viktigt, vidare meditation och studier. Klostren stöds aktivt av lekmän.

Dessa avlägger löften om trohet mot tirthankaras och karmalagen. En jainist räknar vanligen med många återfödelsor innan målet är nått. De fem första löftena är:

1. att icke döda
2. att icke ljuga eller överdriva
3. att icke stjäla
4. att icke vara otrogen
5. att icke yvas över yttre ting, t.ex. ägodelar utan dela med sig och understöda klosterlivet och djursjukhus.

Jainismen har till åtskillnad från buddhismen ingen relikdyrkan. I templen finns däremot oftast en skulptur föreställande Mahavira eller någon annan tirthankara. Mahavira i meditationsställning kan vara förvillande lik en buddhastaty. Skillnaden ses ofta i det att Mahavira icke äger någon antydning till klädnad på kroppen, vilket däremot är fallet med en buddha.

Mahavira

I templen ser man ofta jainismens speciella symbol, en *svastika* ("hakkors") med tre punkter och en halvmåne ovanför (jfr avsnittets början). De tre punkterna står för jainismens tre juveler: rätt tro, rätt kunskap och rätt beteende. Halvmånen symboliserar befrielsen, moksha. Offerriterna i templen liknar i stort dem som man finner i hinduistiska tempel. Man frambär blommor och frukt samt använder rökelse och lampor.

Jainismen har haft växlande öden i Indien. Den blev aldrig någon riktigt stor religionsform i stil med vad t.ex. buddhismen blev. Däremot har den spelat en stor roll särskilt i Gujarat i västra Indien. Då hinduis-

men fick sin renässans ungefär tusen år e.Kr. och då muslimerna härskade i hela norra Indien förföljdes jainisterna. Deras starka klosterväsende understött av lekfolket har dock garanterat dem fortbestånd. I modern tid har reformrörelser uppkommit som önskar bevara det finaste ur de gamla traditionerna samtidigt som man önskar vara i tiden.

Ur SIDDHANTA

AY ARANGA-SUTTA I, 2, 3.

*Se, herre, här på födelse och ålder
och granska, känn vad lycka är i livet:
en lärd, som vet vad högsta goda kallas,
som riktig inblick har, begår ej synder.*

*Knyt banden upp, som binda dig vid människor;
den som i synden lever känner båda.
De hopa verken upp i njutningslystnad,
i dessas makt det är de åter födas.*

*Att döda djur han anser blott en lek och en förlustelse:
den dårens sällskap undvik du! Sin syndighet han ökar blott.*

*En lärd, som vet vad högsta goda kallas
och straffet inser, synder ej begår då.
Så syndens topp som rot den vist undvike!
Han skär dem av och vet sig fri från verken.*

*Den mannen skall bli befriad från döden; han är en vis, som ser faran
(av världsligheten); kännande det högsta goda i denna världen, förande
ett varsamt (vaket) liv, lugn, på sin vakt, begåvad (med kunskap osv.),
alltid tyglad, längtande efter döden, bör han föra ett heligt liv. Mångfal-
diga, i sanning, visa sig de syndiga handlingarna vara; därför visa dig
ståndaktig i tron! Finnande sin tillfredsställelse däri, förstör en vis man
inflytande av alla verk.*

— — —

(Pettersson 1970, s. 175)

SIKHISMEN

Sikhismen är en religionsform som uppstått i Indien på 1500-talet. Grundare är **Guru Nanak**. Anhängarna kallas sikher som kommer från ett ord som betyder lärjunge. Det finns uppskattningsvis 10-15 miljoner sikher idag. De flesta bor i delstaten **Punjab** i norra Indien. Men det finns också stora grupper av sikher på andra håll i landet t.ex. i Delhi och i delstaten Haryana. Utanför Indien finns det sikher i bl.a. Malaysia, Singapore, England och Amerika. Sikhismen är så till vida intressant att den har sin huvudsakliga grund i hinduismen men har också tagit starka intryck av islam.

Guru Nanak

Sikhismens grundare Guru Nanak levde mellan åren 1469 och 1539. Efter honom följde en räkka av stora lärare. Den sista och tionde var Guru Gobind Singh som dog år 1708. Sikhismen har en helig bok som kallas **Adi Granth** (urboken). Den förvaras i det gyllene templet i **Amritsar**, sikhernas främsta helgedom.

Guru Nanak föddes i byn Taluandi i nuvarande Pakistan. Familjen tillhörde krigarkasten. Man vet ganska lite om Nanaks uppväxt men legenderna tillskriver honom många underbara ting. Sålunda skall han ha vägrat ta emot det vita snöret vid den hinduiska initiationen i tidig ålder. Nanak gifte sig då han var ungefär tjugo år. Det berättas också att han fick ett par söner.

Han undervisades tidigt i hinduismens sanningar och besökte också en muslimsk skola. Vid denna tid regerades större delen av norra Indien av de muslimska sultanerna i Delhi. Hinduism och islam fanns sida vid sida, för det mesta som totalt åtskilda världar. Nanak hade dock kontakt med båda lägren och då han vid 30-årsålder mottog sin kallelse var kärnan i hans uppenbarelse den att varken islam eller hinduism fanns utan enbart den store guden, alltings skapare. Nanak företog predikoresor under en tid men blev avbruten av de politiska omvälvningarna. Från norr trängde nya erövrare fram ledda av Babur. Dessa grundade år 1525 moghulriket, som under ett par seklers tid skulle dominera större delen av indiska halvön. Nanak sökte sig nu till byn Kartarpur som blev centrum för den nya läran. Här predikade han under en följd av år och utnämnde sin efterträdare Angad strax före sitt frånfälle.

Sikhernas lära

Nanaks lära faller in i en tradition som kallas *sant*. Dess främste företrädare var en muslim kallad *Kabir* (den store). Han levde mellan åren 1440-1518. Han förkastade vedaskrifternas och Upanishadernas auktoritet, tog avstånd från kastväsendet men behöll läran om återfödelsen. Läraren eller gurun spelade en stor roll som förmedlare mellan människa och gud. Nanak övertog en hel del från denna tradition men utvecklade också självständigt sitt system. Han betonade starkt den inre, mystiska upplevelsen av gud och rekommenderade meditation över guds namn. Härigenom kan själen rena sig och nå enhet med det eviga och gudomliga. I betoningen av den inre utvecklingen kan en sufisk ådra spåras i sikhismen. Sikhismen är **strängt monoteistisk**.

Definitionen på en sikh är den som tror på den ende Guden, **de tio guruerna** och deras läror samt på Adi Granth. Det finns inget egentligt prästerskap utan var och en är tänkt att tjäna i trohet mot samfundet. Detta sker genom bön, meditation och recitation av vissa sånger och

texter. Man besöker också **gudwara** (guruns boning), templen, och utför sin andakt genom läsningar, givande av offer och sång. Vördnaden för (kopian av) Adi Granth som ligger framme på ett slags altare är väsentlig. Viktiga tilldragelser i en sikhers liv är födelse-riterna då namngivningen är synnerlig betydelsefull, vidare Nanaks och Gobind Singhs födelsedagar. Andra helger finns också. Begravning sker genom kremering.

Tiden efter Nanak

Efter Nanaks död följde som sagt en räckva av guruer som betydde mycket för utvecklingen av den nya religionen. Man var tidvis tvungen att kämpa mot moghulerna och utvecklade därför stor skicklighet i krigarkonsten. Men särskilt under den store moghulkejsaren Akbars tid i slutet av 1500-talet åtnjöt de dock förtroende och kunde också resa sitt främsta tempel i Amritsar invid den sjö som Nanak älskat högt. Amritsar betyder "gudadryckens damm". Under den siste gurun Gobind Singhs tid (1675-1708) grundade man ett slags **krigargemenskap** kallad *khalsa* (de renas sammanslutning). Mången sikhisk man får sedan dess en invigning (*pahul*) i gemenskapen. Man kallas **singh**, lejon, och bär fem symboler. Hit hör att man inte klipper håret eller skägget (*kesh*), att man bär en speciell håruppsättning med turban (*kangha*), ett speciellt stålarmband (*kara*) och ett svärd (*kirpan*) samt att man går i ett slags korta byxor (*kacch*). Dessa kallas **de fem k:na** efter initialbokstaven på de fem orden. *Khalsagemenskapen* är öppen för alla medlemmar också kvinnor. Till initiationen hör också att man lovar utföra speciella morgonriter, meditera regelbundet och avstå från alla starka drycker. De som antagit initiationen utgör ett slags elit inom sikhismen.

Många lågkastade personer sökte sig till sikhismen eftersom Gobind Singh förklarar att den skall vara öppen för var och en. Då alla hans söner mördats bestämde han att guruskapet skulle upphöra i och med honom. Den heliga boken Adi Granth skulle i fortsättningen vara sikhernas vägledare.

1700-talet blev ett krigiskt århundrade för sikherna. Man kämpade för sina rättigheter och kunde också upprätta ett kungadöme under några årtionden med centrum i Lahore. Många tempel (gudvaras) upprättades denna tid. De innehåller alltid en kopia av den heliga boken. Under förra delen av 1800-talet fick sikherna kämpa mot britterna som utvidgade sitt välde på den indiska halvön. Så småningom nådde man samförstånd med kolonistörerna men blev djupt besvikna då delstaten Punjab kom att delas i två hälfter i och med upprättandet av Pakistan 1947. Sikherna har oftast solidariserat sig med Indiens regering och bekrigat Pakistan. Många av sikhernas heliga platser finns så att säga på fel sida om gränsen, i det starkt muslimska Pakistan.

Sikh

Sikhiska separatister har sedan länge kämpat för ett skilt rike, Khalistan. Då våldsamer brutit ut i Amritsar intog indiska regeringsstyrkor staden år 1984. Premiärminister Indira Gandhi sköts så till döds av en sikhisk vakt. Konflikterna har fortsatt med att separatisterna fordrar självständighet. Regeringstrupperna söker så långt det går lugna de stridande parterna.

Ur ADI-GRANTH

O mitt hjärta, ingen annan finns utom Hari.
Förbliv alltid uti Herrens skygd, då skall ingen smärta
hemsöka dig.

Jordens dyrbarheter, rubiner, guld och silver äro stoft.
Moder, fader, son anhörig, alla släktingar äro falska.
Den som skapat honom, honom känner han ej, den köttsligt
sinnade är ett orent djur.

Den (gudom), som är utbredd i det inre och i det yttre,
betraktar han som långt avlägsen.
Törsten (efter världen) har gripit honom, han uppfylles
därav, i hans hjärta bor grym själviskhet.
Båtlaster komma och fara (över livets hav) med sådana,
som äro i saknad av fromhet och namnet.

Var nådig, Herre och skapare, och beskydda dina skapade
varelser!

Utom Herren finns ingen beskyddare, mycket förskräcklig
har Yama (dödsfursten) blivit.

Nanak förgäter icke ditt namn, o Hari, förläna mig din
egen misskund!

...

Mumla Haris namn, Hari, o mitt hjärta, det bringar alltid
hugnad dag och natt.

Mumla Haris namn, Hari, o mitt hjärta, för dess åtanke
flykta synd och last sin kos.

Mumla Haris namn, Hari, o mitt hjärta, det gör slut på
armod och alla hungerns kval.

Mumla Haris namn, Hari, o mitt hjärta, lärjungarna
visa sin kärlek med munnen.

Den mun, varpå det är skrivet från begynnelsen av den
sanne Hari, låter han upprepa namnet.

...

Du är havet, vi dina fiskar.
Ditt namn är droppen, vi göken överväldigad av törst.
Efter dig trängta vi, efter dig törsta vi, vårt sinne uppgår i
dig, Herre.

Som ett barn mättas, när det druckit mjölk,
som en fattig man huggas, när han sett välstånd,
som en törstig man vederkvickes, när han dricker vatten;

så är detta (mitt) sinne saligt med Hari, Herre.
Som en lampa lyser i mörkret,
som en, vilken full av åtrå blickar efter sin make,
blir glad, när hon möter den älskade; så är mitt hjärta
sprittande av Haris kärlek, Herre.

De heliga hava ställt mig på Haris väg.
Genom den barmhärtige helige mannen (guru ´n, ledaren)
har jag blivit förtrogen med Hari.
Hari är vår, vi äro Haris slavar; det samma ordet (hans namn)
är givet åt Nanak av guru ´n, Herre.
Du är min fader, du är min moder.

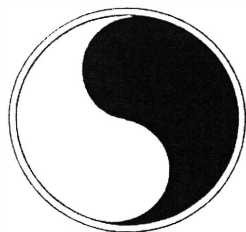
Du är min kusin, du är min broder.
Du är min beskyddare överallt, vad fruktan och sorg
(kan då nå mig), Herre?
Genom din barmhärtighet har jag känt dig.
Du är mitt stöd, du är min tillit.
Utom dig finns ingen annan, allt är din lek och
verkningsbana, Herre.

Alla levande varelser äro skapade av dig.
Varest, varest det behagade (dig), där, där ställdes de.
Allt som är skapat är ditt, intet är vårt, Herre.

Genom begrundande av namnet har jag ernått stor hugnad.
Genom att besjunga Haris fullkomligheter har min själ
vederkvickts.
Den fulländade guru ´n har lyckönskat mig (sägande): du,
Nanak, har övervunnit världen.

(Pettersson 1970, s. 178-179)

KINESISK RELIGION

De traditionella religionerna i Kina är konfucianism, taoism och buddhism. De har ett slags "arbetsfördelning" som gör att religionerna kan stå sida vid sida utan att konkurrera ut varandra. De har helt enkelt olika funktioner i människors liv. De två förstnämnda religionerna är ursprungligt kinesiska; buddhismen är däremot importerad från Indien. I Kina har buddhismen införlivat de traditionella kinesiska värderingarna och ingått förening med kinesiskt kulturliv. Detta gör att man kan tala om grundvärderingar gemensamma för dessa ursprungligen skilda religioner.

Till grundvärderingarna hör att universums alla delar, alltså också människan, har en given plats i systemet. Idealet är att nå fullkomlig harmoni mellan alla delar. Människan har ett särskilt ansvar för att harmonin skall upprätthållas. Hon bör därför känna universums gudomliga lagar och se till att de efterföljs. Denna gudomliga ordning kallas **tao**, vilket betyder väg. I konfucianismen betonas att tao är kunskap och lärdom, i taoismen är det mer fråga om en mystisk styrande "kraft" och i buddhismen jämställde man det med dharna, den kosmiska lagen.

Kort om dynastierna

Den kinesiska historien förlorar sig i sagans dunkel. De äldsta vittnesbörden om människor i Kina går mycket långt tillbaka. Traditionellt räknar man med olika dynastier i Kina. Den äldsta skall ha varit Hsia

som sträckte sig fram till ca 1500 år f.Kr. Så kommer Shang och Yin. De sträcker sig fram till omkring år 1000 f.Kr. De äldsta skriftliga dokumenten kommer från denna tid. *Chou*-dynastin kommer därefter. Den är viktig därför att man nu får en säkrare kronologi. Ett **sakralt kungadöme** utvecklades. De religiösa böckerna stammar från denna period. Dynastin sträcker sig ända fram till ca 240 f.Kr.

Så följde Tsin-dynastin, då man försökte bränna alla konfucianska böcker. Det lyckades man inte med. Dynastin hade kort varaktighet. *Han*-dynastin är betydelsefull eftersom den omhuldade konfucianismen och lät buddhismen komma in i landet. Den varade till 220 e.Kr. Därefter följde en mängd dynastier ända fram till 1912 då revolutionen kom med införande av republik. Efter svåra strider mellan nationalister och kommunister utropades folkrepubliken Kina år 1949 med Mao Tse-tung som ledare. Den är kommunistisk och ateistisk till sin ideologi.

Det gamla Kinas religion

I det gamla Kina uppfattades himlen som en opersonlig men helig kraft. Denna kallas **tien**. Att följa **tien-tao** betyder därför att låta de eviga lagarna bli bestämmande på jorden. Här är det icke minst fråga om etiska och moraliska värderingar.

En tredje viktig tanke är balansen mellan **yin** och **yang**. Yin syftar ursprungligen på den av moln täckta himlen. Detta har kommit att stå för den mörka sidan, det hemlighetsfulla och svala, den kvinnliga principen. Yang syftar på något som är klart och ljust, öppet och varmt eller det manliga. Dessa två principer konstituerar allting och bör finnas i fullkonlig harmoni.

Kejsaren spelade en stor roll. Han var ansvarig inför himlen för god gröda och att det gick folket väl. Han betraktades som **himlens son**. Genom stora ceremonier särskilt vid vintersolståndet upprätthölls ordning i enlighet med himlens vilja. Också andar, särskilt förfädernas, var mycket viktiga i kulten. Kejsaren hade **dygd** (*te*) i särskild grad. Kejsa-

rens palats var jordens mittpunkt och därför betraktade sig kineserna som "mittens folk".

Det forna Kina var en utpräglad jordbrukskultur. Jorden var den moderliga motpolen till den manliga himlen. Kulten kring *she*, en jordkulle med **fruktbarhetssymboler**, var betydelsefull. Särskilt vår och höst utfördes riterna.

Den gamla folkreligionen var starkt präglad av **tro på andar och demoner**. Spådomar var viktiga. Man använde sig av sköldpaddsskal och ben. Genom att föra glödgade nålar in bland dessa erhöll man sprickor som tolkades på speciellt sätt. Också de åtta trigrammen bestående av obrutna och brutna linjer användes i detta syfte. Den obrutna linjen symboliserade yang och den brutna yin. Genom kombination av dessa linjer på olika sätt fick man åtta typer som representerade olika delar i kosmos.

Konfucianismen

Under Chou-dynastin uppträdde flera olika filosofer och lärare. En av de främsta var **Kung-fu-tsi**. Han levde under åren 551-479 f.Kr. Hans namn har i Västerlandet latiniserats till **Konfucius**. Han skall ha kommit från en relativt fattig ämbetsfamilj och tidigt blivit faderlös. Hans mor sörjde dock för hans utbildning. Så småningom blev han ämbetsman i delstaten Lu. Han samlade tidigare generationers vetande och utgav enligt traditionen de klassiska kinesiska texterna, de fem **chings** (wu-ching). Dessa är *Chun-tsiu* (berättelsen om vår och höst), *Yi-ching* (förvandlingarnas bok), *Li-chi* (ritualernas bok), *Shi-ching* (hymnernas bok) och *Shu-ching* (historie-boken). Ända fram till våra dagar har principerna i dessa böcker spelat en stor roll för samhällsliv och kultur inte enbart i Kina utan också i Japan, Korea och Vietnam.

Kritiska forskare ifrågasätter idag att Konfucius själv skrivit hela denna stora litteratur. Man antar i stället att hans lärjungar kompilerat och utgivit texterna.

Efter Konfucius tid uppkom ytterligare en del skrifter, där det berättas om Konfucius och hans centrala läror. Dessa är de fyra **shus** (*si-shu*): *Lun-yu* (samtalerna mellan Konfucius och hans lärjungar), *Chung-yung* (läran om mitten), *Ta-hsio* (den stora läran) samt *Meng-tsi* (en bok med namn efter en av de främsta lärjungarna till Konfucius).

Kung-fu-tsi

Grundbegreppet hos Konfucius är **li**. Det innefattar sedvänja, ritual och helig lag. Därför kommer läran att huvudsakligen innebära en utläggning av hur makten i samhället skall regleras. Kungen har sin makt av folket och bör fullgöra sitt uppdrag så att största möjliga harmoni uppstår. Folket skall i stället visa underdånighet och medmänsklighet. Att vara delaktiga av ren (*jen*) mänsklighet var ett ideal för individen. Han stod då över egoism och var inte småsint. Han skulle sträva till att bli chung-tsi, ett slags sann gentleman.

Till idealet hör vidare begreppet **hsiao** som ofta översätts med pietet. Det är egentligen en egenskap som förbinder släkten med förfäderna. Någon egentlig tanke på ett liv efter detta fanns inte hos Konfucius. I stället blev vördnaden för förfäderna och släktens principer det väsentliga. Detta gör man genom att fylla sin plats i de fem relationerna:

- faderns kärlek – sonens lydnad eller pietet
- den äldre broderns (vännens) välvilja – den yngres respekt
- familjefaderns rättvisa – hustruns underdånighet
- de äldres rättvisa – de yngres hänsynsfullhet
- regentens godhet – undersåtens lojalitet

Konfucius lära är i grunden **immanent**, inomvärldslig. Han erkänner visserligen gudarna och demonerna men tillskriver offer och riter en-

bart ett subjektivt värde. Han har en optimistisk syn på människan och räknar med hennes inneboende godhet.

En av Konfucius främsta lärjungar var filosofen **Meng-tsi**, latiniserat **Mencius**. Han levde ca 372-289 f.Kr. Också han var ämbetsman och talade ivrigt för att de konfucianska principerna skulle följas. Han betonade att en ovärdig regent kunde avsättas av folket. Han var också mer optimistisk än sin store lärare om människans möjligheter att ordna sitt liv. Människan var i sig god och hade inneboende tendenser att följa de etiska reglerna. Människan bör enbart öppna sig för sina egna möjligheter och visa sin kärlek mot medmänniskorna. En av de fyra shu-böckerna bär Meng-tsis namn såsom framgått.

Det bör nämnas att det under tiden före Kristi födelse fanns flera andra stora filosofer som utlade de viktiga principerna. Vid sidan av **Lao-tsi**, som behandlas nedan, kan **Mo ti** (ca 471-391 f.Kr.) nämnas. Hans riktning kallas moism. Den betonar förnuftet och omhulldes av de mer bildade i samhället. En annan var **Chun-tsi** (ca 300-283 f.Kr.) som givit upphov till den s.k. lagskolan. Han betonade att människan kan vara ond i sig och att det därför måste finnas stränga lagar och föreskrifter.

Taoismen

En av de viktigaste filosoferna var **Lao-tsi**. Enligt traditionen var han grundare av taoismen och en något äldre samtida till Konfucius. Han skall ha fötts år 604 f.Kr. Emellertid är hela hans existens tämligen höljd i dunkel. En enda helig bok tillskrivs honom, nämligen **Tao-te-ching** (Boken om vägen och dess kraft). Vetenskapsmän idag håller dock före att boken troligen sammanställts på 200-talet f.Kr. Den har emellertid haft stort inflytande över kinesiskt tänkande, särskilt rörande människans förhållande till naturen.

Även om mycket går samman mellan konfucianism och taoism finns påtagliga skillnader. Lao-tsi var betydligt mer pessimistisk rörande män-

niskans möjligheter att själv styra sitt liv. Han talade också mer för en passiv hållning gentemot medmänniskor och omvärlden. Människan som individ var det viktiga. Hon tänktes ha ett direkt förhållande till tao, den inre principen.

De fem relationerna för umgänge fick inte samma betydelse i taoismen. En betoning på inre upplevelse och mystik kan noteras. Begreppet *chi-ran* (naturenlighet) blev i stället centralt. Det innebär ett förkastande av kulturen i betydelse av förkonstling och i stället ett framhävande av naturens egna principer för beteende. En återgång till ursprunget idealiseras. Detta sker genom *wu-wei* (aktivitet genom icke-aktivitet). Tao följs bäst om man förblir i ödmjukhet och naturlighet.

Av de tidiga uttolkarna av taoismen är **Chuang-tsi** en av de mest omtalade. Han anses ha levat ca 369-386 f.Kr. En bok är uppkallad efter honom men är med största sannolikhet en sammanställning av hans lärjungar. Hos Chuang-tsi blomstrar taoismen i mystisk form. Han brukar också kallas Kinas störste mystiker. Han har direkt kontakt med tao och då försvinner de mänskliga begreppen att strukturera världen med. Hela tillvaron blir ett slags illusion, där det sanna, det verkliga, tao alltid finns bortom. Den inre upplevelsen är vägen till tao.

Lao-tsi

Den senare utvecklingen

Som tidigare sagts fick den klassiska kinesiska religionen sin utformning under Chou-dynastin några århundraden före Kristi födelse. Under Tsin-dynastin skedde en centralisering och byråkratisering av landet. Den kinesiska muren förstärktes mot barbarerna, kanaler och vägar byggdes och skriftspråket standardiserades. För att förhindra opposition mot dynastin påbjöds brännande av alla böcker som inte hade praktiskt eller tekniskt innehåll. De konfucianska böckerna skulle alltså elimineras. Man lyckades dock ej därmed, eftersom många lärda gömt sina religiösa böcker.

Han-dynastin ett par århundraden på vardera sidan om året för Kristi födelse fick stor betydelse för befestandet av den religiösa traditionen i Kina. Kulturen blomstrade. Man införde standardiserade mått-system, utvecklade ytterligare skriften och uppfann pappret. Utgåvor av den klassiska litteraturen ombesörjdes. En grupp av lärde uppkom, vilken fick stort inflytande i samhället. Handeln med siden blomstrade. Romarriket i väster var en ivrig handelspartner. Sidenvägen i det inre av Asien användes för handeln. Den kinesiska muren utbyggdes ytterligare denna tid och skapade relativt trygga förhållanden i landet.

Under Han-dynastin befästes konfucianismen som statsbärande system. De fem chings fick nu sin definitiva form. Speciellt *Yi-ching* med sin dunkla spådomstext skattades mycket högt. De höga ämbetsmännen var samtidigt också ett slags präster som utförde riterna i templen. Ett självständigt prästerskap vid sidan om ämbetsmännen fanns inte. De lärde och ämbetsmännen stödde aktivt kejsaren och såg i honom förmedlaren mellan himmel och jord. Ett omfattande ceremoniel med konfucianska förtecken utformades vid tronen. Konfucius anhängare betonade starkt **dygden** (te) och **ritualen** (li).

Också taoismen befästes under Han-perioden. Den nådde en stor utbredning bland folket. Olika alkemistiska experiment med syfte att nå odödlighet eller långt liv utvecklades. Man laborerade med magiska

krafter i helbrägdagörande syfte. Taoismen utvecklades allt mer i riktning av ett slags hemligt samfund. Nya taoistiska sekter uppkom och munkväsendet blomstrade.

Buddhismen fick fotfäste i Kina omkring Kristi födelse. Missionärerna följde handelsvägen i det inre av Asien. Man upprättade kloster och kultcentra på olika håll i norra Kina och efter Han-dynastins fall fick man allt större inflytande på människors liv. Mången gång blandades buddhismen med taoism. Klostren blev buddhismens starkaste fästet särskilt i tider av nöd. Samtidigt måste sägas att den kinesiska mentaliteten icke passade för världsfrånvärd munktillvaro. Dock tilldrog sig klostren intresse från de bildades sida och tanken på nirvana och meditationen som en väg dit accepterades småningom.

Särskilt under dynastierna *Tang* (618-906) och *Sung* (960-1279) erhöll buddhismen en betydande blomstring. Litteraturen och konsten fick sin klassiska utformning. Nu utvecklades den s.k. *yi*-stilen, vilket innebar att man idealiserade eremitskapet. Spontanitet och plötslig insikt skattades högt. Begreppen för upplysning, **wu** på kinesiska och **satori** på japanska, fick sin pregnanta form.

Under slutet av 1200-talet och början av 1300-talet regrade mongolerna i Kina. Det var en period som utgjorde ett visst hot mot den traditionella kulturen i Kina. Det kan nämnas att mongolerna gjorde Peking (Beijing) till huvudstad.

Sedan *Ming*-dynastin (1368-1644) upprättats fick konfucianismen tillbaka sin statsbärande roll. Nu hade den visserligen uppblandats med element från buddhismen och vi får den klassiska "blandningen" mellan dessa två religioner.

Religionen i Kina kan indelas i tre olika skikt. Den officiella religionen var starkt knuten till kejsaren och hans ceremoniella funktioner. Särskilt i början av varje ny årstid utförde han ritual som folket inte ens kunde ta del av. Han ensam representerade folket inför himlen och gudarna. Kring kejsaren fanns en mängd lärde och höga ämbetsmän som alla såg till att statsapparaten och det religiösa ceremonielet hölls vid liv.

Bland folket spelade bygemenskapen och familjen den största rollen. I byarna fanns alltid tempel där man utförde riter vid olika högtidstillfällen. Gudarna var många och icke sällan införlivades buddhistiska bodhisattvor i gudaförsamlingen.

För familjen var förfäderna viktiga objekt för dyrkan. Varje familjemedlem ålåg plikten att höja familjens status och anseende. Det gjorde man genom idogt arbete och förfäderskult.

Vid sidan av dessa skikt i samhället fanns munkförsamlingarna. Både taoismen och buddhismen omhuldade klosterväsendet.

Sedan mongolperioden har Kina stått i kontakt med Västerlandet. I slutet av 1200-talet reste möjligen äventyraren Marco Polo till Kina. Han har i skrift redogjort för sina många gånger fantasifulla intryck. Så småningom upprättade jesuiterna mission i Kina och fick också ett flertal anhängare. Omvändelserna var dock ytterst ytliga och kristendomen försvann nästan helt igen. Ur den kinesiska synpunkten var västerlänningar barbarer som man inte borde ägna större uppmärksamhet.

På 1800-talet sökte västerländska kolonisateurer handelskontakter med Kina. Eftersökta varor var te och siden. Opium blev ett betalningsmedel med katastrofala följder för många kineser. Då man från kinesisk sida ville stävja handeln med detta rusmedel uppkom det s.k. opiumkriget. Fredsslutet 1842 var en svår förödmjukelse för kineserna.

Under 1800-talet missionerades också mycket i Kina. Framför allt var det protestantiska kyrkor som nu ville omvända folket. Missionens skolor kom att betyda mycket för införande av västerländskt tänkesätt.

En reaktion mot allt detta uppkom. Den sökte förena klassisk kinesisk filosofi med modernt tänkande från väster. Det blev en utmaning för konfucianismen som aldrig förr.

Utvecklingen ledde till det s.k. Tai-Ping-upproret i mitten av 1800-talet. Det var ett slags nativistisk rörelse där man blandade kristna tankegångar med genuint kinesiska och hoppades på att det himmelska riket med fred och rättvisa snabbt skulle upprättas på jorden. Tai Ping betyder också den stora freden. Upproret hotade allvarligt den

sista dynastin kallad Manchu men rebellerna slogs så småningom ner med bl.a. brittisk hjälp.

Början av 1900-talet var en svår period i Kina. Oroligheter på många håll utbröt och kulminationen kom i kommunisternas s.k. långa march 1934 ledd av Mao Tse-tung. Dessa kämpade mot nationalisterna under Chiang-kai-sheks ledning och mot japanerna som blandade sig i kriget. År 1949 slutade kriget med seger för kommunisterna.

Under den kommunistiska perioden har religionen i Kina förtryckts på många sätt. Kyrkor och kloster har stängts. Kulten har upprätthållits i hemlighet eller i kyrkor och tempel som erkänts av staten. En genomgripande kulturrevolution har dessutom bidragit till utplånande av traditionella mönster. Under sin tid som ledare bestods Mao Tse-tung i stället av ett slags kult som gränsade till religion. Sedan hans död 1976 har maoismen avtagit och vissa lättnader för religiösa organisationer att verka införts. Dock är det ytterst svårt att få några säkra uppgifter om religionens ställning i dagens Kina. Om religionen bland gemene man vet man rätt litet.

Ur SHU KING (DOKUMENTEN)

Shu King består av 29 korta traktater, som innehåller anföranden av kungar och statsmän.

LO KAO (KUNGÖRELSEN I LO)

Kungen har anlänt till den nya huvudstaden. Chou Kung säger: *Må konungen först enligt (det störtade) Yins riter offra i den nya huvudstaden ... Jag har samlat alla ämbetsmännen och befallt dem att följa konungen till (det nya) Chou. Jag har sagt (till dem): ni skola officiera (i riterna). Må nu konungen gå och befalla, sägande: "Uppteckna deras förtjänster; låt dem i förfäderstemplet alltefter deras förtjänster utföra de stora offren."*

.. Du (dvs. konungen) skall noga registrera vilka furstar som bringa offergåvor och jämväl vilka som icke bringa offergåvor. Vid offrandet är det många ceremonier; om dessa icke svara mot offergåvorna, kan det sägas icke vara något offer..

(Chou Kung fortsätter:) Man har sänt mig att förmana (det störtade) Yins folk, och befallning gavs att belöna mig med två rituella bronsflaskor aromatiskt svarthörsvin. (Jag) sade: "Jag frambär ett lysande rent offer. Jag vågade ej övernatta (dvs. i den nya staden) innan jag framburit rent offer åt Wen Wang och Wu Wang" ... På dagen mou-chén var konungen i den nya staden och frambar vinteroffret. Och sedan, vid offret för det nya året, fick Wen Wang en röd tjur och Wu Wang en röd tjur ... Konungens gäster (dvs. förfädernas andar) kommo alla tillstädes vid slaktandet och offrandet ...

(Pettersson 1970, s. 217)

Ur TAO TE KING

1. Den norm som kan angivas som norm är ej den eviga Normen. Det namn som kan nämnas är ej det eviga namnet. Namnlös, är den (Normen) ursprunget till Himmel och Jord, kallad vid namn, är den alla tingens moder. Helt fri från begär – då skådar man dess under; helt underkastad begär – då skådar man blott dess utkant. De två ha samma ursprung, men deras namn äro olika. Tillsammans kallar man dem Dunkel – alla mysteriers port.

Alla i världen veta att det sköna är skönt – och därmed [veta de] det fula; att det goda är gott – och därmed det onda. Alltså: existensen och icke-existensen föda varandra, svårt och lätt frambringa varandra, långt och kort skönjas mot varandra, högt och lågt (störta=) avlösa varandra, ljud och ton bringas till harmoni (förenas till ett hophörande par), före och efter, det ena följer det andra. Det är därför som den Helige förbliver i icke-handlandets verksamhet och utövar en undervisning utan ord.

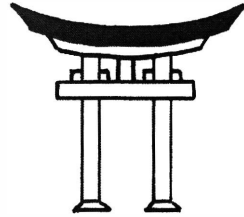
25. Det finns ett något, tillblivet i kaos, fött före Himmel och Jord. Hur stilla, hur tomt! Självständig, oföränderligt. Det sprider sig överallt utan att äventyras, det kan anses för all världens moder. Jag vet icke dess namn, jag betecknar det som (Vägen, metoden=) Normen. I brist på bättre benämner jag det det Stora. Det stora är det fortskridande, det fortskridande är det långt nående, det långt nående är det återgående.

37. Normen är ständigt utan handlande, och dock finns det intet som den icke åstadkommer. Om furstar och konungar kunde hålla fast vid den, skulle alla tingen omskapas av sig själva. Om de (furstarna och konungarna) vid omskapandet ville aktivt ingripa, skulle jag dämpa dem medelst det Namnlösa primära enkelhet. Det Namnlösa primära enkelhet – därigenom bleve de fria från begär. Fria från begär – därigenom bleve de stilla. All världen skulle då bliva stabil.

44. Den som är mycket girig, för honom äro utgifterna stora, den som samlar mycket, han gör väldiga förluster. Den som förstår att vara förnöjsam lider ingen smälek. Den som förstår att hålla sig tillbaka äventyras icke. Han kan bestå evigt.

(Pettersson 1970, s. 228-230)

JAPANS RELIGIONER

Japans inhemska religion kallas **shinto**. Ordet kommer från kinesiskans shentao, som betyder ungefär gudarnas väg. Det motsvarande uttrycket på japanska är kami-no-michi. **Kami** står här för det hemlighetsfulla, mystiska och gudomliga. Det är det heliga och upphöjda i synnerlig bemärkelse.

Shinto är en religion utan grundare. Den försvinner bakåt i historien och är intimt förknippad med framväxten av det japanska folket. Folket och landet (*Nihon* eller *Nippon*) är nära knutna till varandra. Myterna handlar också om hur landet och nationen kommit till. Shinto har uppblandats med kinesiska element och framför allt med buddhismen. Den har inget dogmatiskt över sig utan är mer att uppfatta som allmänt accepterade kulturella vanor, där folket, släkten och familjen spelar en viktig roll.

Shintos grundläggande drag

I shinto är familjekulten betydelsefull. Förfäderna uppfattas som kami och bör ägnas dyrkan. Särskilda familjealtaren finns oftast i hemmen. Traktens eller byns gud, *uji-gami*, kan variera men över alla andra gudar står nationens främsta gudinna **Amaterasu**, den upphöjda, Japans nationalgudinna. Också andra företeelser kan besitta kami. Så kan t.ex. naturföreteelser (t.ex. fruktbarheten, kami-matsubi) och döda ledare (hitogami) uppfattas som uttryck för det gudomliga.

Mytologin i shinto är mycket rik. Den är nedtecknad i de klassiska heliga skrifterna vilka sammanställdes på 700-talet e.Kr. Sammanställningen av den månghundraåriga muntliga traditionen var ett resultat av inflytande från Kina. Skriftspråket använde sig också av kinesiska skrivtecken.

De heliga texterna utgörs av två historieverk, det ena kallat **Kojiki** (berättelsen om de forna händelserna) och det andra **Nihongi** (krönika om Japan). På 900-talet tillkom ytterligare **Norito**, ritualboken.

Shintopräst

Enligt Kojiki steg den ursprungliga kami ur urtidens kaos och bodde i himlen. Så uppkom födelsens och tillväxtens kami, varefter guds-syskonen *Izanagi* (den manliga principen) och *Izanami* (den kvinnliga principen) föddes. Om dessa berättas synnerligen frodiga historier. De födde otaliga länder, öar och gudar. Ur Izanagis vänstra öga föddes **Amaterasu**, solgudinnan, som gavs makten över himlen. Ur Izanagis näsborrar framgick *Susano-wo* (Mannen som tränger fram), som härskade över jorden. Han var en våldsam och krigisk gud, som gjorde många upptåg ända därhän att Amaterasu, förgrymmad och ilsken, gömde sig i en klippa, vilket medförde mörker över jord och himmel. Hon kunde slutligen bevakas och förmåddes lämna sitt gömställe genom användande av musik och smycken, bl.a. spegeln som sedan blivit hennes särskilda symbol. Enligt berättelserna härstammade den förste kejsaren, *Jimmu*, från *Ninigi*, en sonson till Amaterasu. Kejsarätten tillskrivs alltså gudomligt ursprung.

Kulten i shinto är betydelsefull. Den syftar ytterst till att åstadkomma ordning i kaos genom mänsklig aktivitet. På samma sätt som Amaterasu åstadkom ordning i samhället genom att sända kejsaren till folket, på samma sätt skulle folket upprätthålla ordningen genom uppfyllandet av de rituella buden. Det här är något som starkt framhävs i ritualboken *Norito*.

Att utföra riterna blir en förlängning av skapelseakten. Den har följande ingredienser: sakralisering av tid och rum, invokation av kami att delta i ceremonierna, offer av mat och dryck, icke minst saké (risdrycken), välsignelse genom det heliga sakaki-trädet och slutligen en rituell måltid mellan präst och kami. Sakraliseringen av tid och rum tar sig uttryck i upprättandet av tempelområden. Ingången till templet sker genom ett slags portal, **torii** ("äreport"), oftast byggd av trä. Det kan finnas flera sådana portaler. Det väsentliga är att vandringen upp till templet skall ha en viss varaktighet och skilja människan från vardagen. Det allra heligaste, där kami dväls i synnerlig grad, återfinns i en liten byggnad som man når efter att ha utfört rituella reningsriter. Särskilt prästerna måste iakttaga speciella matregler och avhålla sig från könsumgänge före utförande av riterna. Vid större fester är processioner vanliga. Även musik ingår som en viktig ingrediens i kulten. Man använder blåsinstrument och trummor.

Ända in till våra dagar har också schamanistiska ritual bevarats. Det är då oftast fråga om kvinnor som intas av kami och kan hamna i extas. Dessa kallas *miko*.

Klassisk shinto

Japanerna som folk är en sammansättning av olika folkslag. Här fanns åtminstone *ainu* i norr och *yamato* i söder. Det senare folkslaget fick så småningom överhanden och uppbar huvudsakligen den japanska kulturen. Det mesta av ursprunget är höjt i dunkel ända fram till dess Kinas kultur började influera landet.

Detta skedde på 500-talet e.Kr. och då får vi en säkrare kronologi i Japan. Då införs buddhismen och kinesiskt kulturliv favoriseras. Detta skedde icke minst genom kejsarprinsen *Shotoku Taishu* (595-621).

Efter en del omvälvningar be-fästes kejsarmakten och staden Nara gjordes till centrum. Se-nare flyttades huvudstaden till Heian (idag Kyoto). Nu blomstrade kulturen på alla områden. Det kinesiska och koreanska favoriserades inom konsten. Konfucianism och taoism infördes. Buddhismen fick starkt fot-fäste i landet. Ändå ignoreras icke det ursprungligt japanska utan vid denna tid samman-ställdes Japans heliga texter. Också de shintoistiska ritualerna i tempen utvecklades och har i stort bibehållits intill våra dagar.

Daibutsu, den store Buddha

Nationalgudinnan Amaterasus främsta helgedom blev *Ise*. Det var ursprungligen en rätt avlägsen plats där gudinnan enligt myterna nedstigit till jorden. Platsen blev också den viktigaste kultorten för kejsaren. Han var huvudmannen för *Tenno*-klanen och måste vara representerad vid templet genom en prinsessa, *saigu*, som uppfattades som kejsaren i prästskepnad. Den centrala byggnaden i *Ise* är uppförd i trä såsom i de flesta tempel. Det speciella är emellertid att vart tjugonde år byggs en ny centralhelgedom och den tidigare rivs, något som idag är en stor ekonomisk belastning för tempelorganisationen.

Bland folket har fruktbarhetsguden *Inari* haft stor betydelse. Många tempel har rests till denna guds ära. I dem spelar alltid portalen, *torii*,

en stor roll. Flera sådana kan ställas i en räkka som skapar en tunnel in till det allra heligaste. Templet symboliserar jordens livmoder, skaparkraftens och fruktbarhetens ursprung. Sexuallsymboler i form av stiliserade rävsvarsar (fallos) förekommer i templen.

Vid den här tiden ingick buddhismen och shinto ett slags förening. Buddhismen var överklassens religion som favoriserades vid hoven i Nara och Heian. Städerna blev egentligen ett slags utbyggda tempelpalats där rikets aristokrati residerade. Detta ledde också till att de buddhistiska klostren kom att deklinera.

Shintos begrepp kami jämfördes med buddhismens dharma och vid shintotemplen började man alltmer införa buddhistiska seder. Invid de stora shintotemplen byggdes buddhistiska stupor. Bodhisattvaföreställningen gick lätt att införliva med tanken på kami i historiska gestalter (honji-suijaku). På det här sättet fick så småningom buddhismen allt större folklig förankring. Till detta bidrog också grundandet av de buddhistiska sekterna *Tendai* och *Shingon* under heianperioden. Meditation med användande av *mudra* (handställningar), *dharani* (recitation av heliga texter) och *mandala* (heliga diagram) utvecklades av dessa sekter.

På 1100- och 1200-talen var Kamakura centrum i Japan. Buddhismen gick framåt och speciellt zen blomstrade. Soto-skolan inom zen grundad av Dogen (1200-1253) fick stort inflytande på militären (*samurai*). Också konsten påverkades av zen.

Slutet av medeltiden var en omvälvningsrik och krigisk period i Japan. Den slutade med att Tokugawa Ieyasu i början av 1600-talet erhöll makten. Nu kunde Japan enas och motstå främmande inflytande. Huvudstad blev Edo, det nuvarande Tokyo.

Under 1500-talet hade katolska missionärer verkat i landet. Inflytande från Västerlandet kunde förmärkas. En opposition uppkom i landet och många missionärer fick sätta livet till. Tokugawa-regimen följde en strikt neokonfuciansk linje och upprätthöll sträng ordning. Japan stängdes år 1639 helt för handel med utlandet. Mission utifrån förbjöds. De inhemska traditionerna fick ett uppsving.

Vid denna tid utvecklades också vallfärden i sin typiskt japanska utformning. Bergen med sina speciella kultplatser blev nu viktiga vallfartsorter. Genom besök på en räkka sådana heliga platser införskaffades andliga meriter.

Den senare utvecklingen

Det moderna Japan började skapas genom **meijirestaurationen** år 1868. Nu öppnades landet för handel med omvärlden. Modernisering blev slagordet. Den gamla religiösa strukturen fick problem. Kejsarmaktens nära anknytning till shintos statsideologi passade icke längre i tiden. Man gjorde en uppdelning mellan statsideologi med religiösa förtecken och de religiösa sekterna och kulterna. Ett slags civil religion utformades med kulten av Amaterasu i Ise som centrum. Många shintotempel blev nu enbart ett slags minnesmärken.

Andra världskrigets händelser gav ytterligare Japan svåra påfrestningar. Landet hörde till den förlorande sidan och utsattes för förödmjukande ockupation fram till 1952. Den nya konstitutionen från 1947 förklarade Japan som en demokrati med alla mänskliga fri- och rättigheter. Religionslagstiftningen stipulerade en åtskillnad mellan religion och stat, vilket innebar att alla shintotempel förvandlades till ett slags privata institutioner med egen ekonomi. Kejsaren avsvor sig offentligt gudomligheten. I en stor del av folkets ögon bibehåller dock kejsaren fortfarande något av sin religiösa karaktär.

Den förändring som moderniseringen inneburit skapade förutsättningar för nya religiösa rörelser. Traditionella samhällliga mönster och strukturer föll sönder och rotlöshet och vilsenhet, särskilt i storstäderna, började förmärkas. Flera hundratals nya rörelser har under en dryg hundraårsperiod sett dagens ljus. De flesta går tillbaka på traditionella shintouppfattningar men kombinerar gärna också inslag från andra religioner främst buddhismen och kristendomen.

En av de starkaste rörelserna är **Tenrikyo** (den gudomliga vishetens religion). Den grundades av *Nakayama Miki* (1798-1887). Hon var ett slags profetissa som intogs av gudomliga andar, kami. I detta drag spårar vi gamla schamanistiska drag i shinto. Andra rörelser med shintobakgrund är **Omotokyo** (det stora ursprungets lära), **Jiyukyo** (frihetens religion) och **Tensho Kotai Jingukyo** (uppkallad efter gudens namn).

Det schamanistiska draget, andeuppfyllelsen och profetiorna, är rätt typiska för rörelserna. Man syftar alltså till helande av både kropp och själ på övernaturligt sätt. Rörelserna tilltalar mest personer i lägre medelklassen, sådana utan högre utbildning. Beroendet av en central ledare, ofta kvinna, kan anses vara typiskt för de nya rörelserna. Grupp-gemenskapen är stor.

Den största och kanske inflytelserikaste av alla nya rörelser är **Soka Gakkai** (Samfundet för värdegemenskap). Den har klart buddhistiskt upphov och vill vara en fortsättning på den medeltida Nichiren-sekten inom buddhismen. Den har uppemot tio miljoner anhängare och har genom sitt parti Komeito spelat en viss roll i parlamentet. Den är bildningsfrämjande och söker gärna kontakt med forskarorganisationer i Västerlandet. Fredstemat är mycket centralt i rörelsens ideologi.

Ur KOJIKI

I världsskapelsens begynnelse flöt fasta landet omkring, liksom en lekande fisk simmar omkring på vattenytan. Då uppstod mellan himmelen och jorden något som till formen påminde om brodden av ett vassrör, som därpå förvandlade sig till en gudomlighet vid namn Kuni no Tokotachi no Mikoto ... Därefter uppkom gudomligheterna Izanagi no Mikoto och Izanami no Mikoto ... Gudarna från Kuni no Tokotachi no Mikoto till Izanagi och Izanami kallar man gudaålderns sju generationer.

Izanagi och Izanami stod på den svävande himmelsbron och rådgjorde med varandra och sade:

"Finns det inte något slags land där nere på botten?"

Därpå sträckte de det himmelska juvelspjutet nedåt, och när de trevade runt med det, påträffade de det blåa vattenfältet. Det från spjutspetsen droppande saltflödet bildade en ö, som erhöll namnet Ono-go-ro-jima. De båda gudarna nedsteg på denna ö och bodde där. Därefter önskade de para sig med varandra, men de visste icke hur detta skulle gå till. Då kom en ärla flygande och slog med näbben mot sin stjärt. Då de båda gudarna såg detta, följde de hennes exempel och blev på så sätt i stånd att utöva samlaget.

Härpå rådslog Izanagi och Izanami med varandra och sade:

"Vi har nu redan alstrat landet Oho-ya-shima jämte berg, floder, örter och blommor. Varför skulle vi icke alstra någon som skall bli herre över världen?"

Härpå födde de tillsammans solgudinnan ... Detta barns strålgans fyllde hela världssalltet. Däröver fröjdade sig de båda gudarna och sade:

"Ehuru vi har många barn, har vi dock intet som kan jämföras med detta underbara barn. Vi bör icke låta henne länge dröja kvar i detta land utan givetvis skyndsamt sända henne till himmelen och anförtro de himmelska angelägenheterna åt henne." Vid denna tid var himmel och jord ännu icke långt avlägsna från varandra, och därför överförde de henne ditupp medelst den himmelska pelaren.

Därpå födde de Månguden ... Hans glans kom närmast efter solens.

Han skulle vara följeslagare till jorden och regera tillsammans med henne. På grund därav sändes även han upp till himmelen.

Därefter födde de Blodigebarnet, som ännu vid tre års ålder icke kunde stå på benen. På grund därav satte de ut honom i den himmelska båten av bergkamferträ och överlämnade honom åt vindarna.

Därefter födde de Susa no Wo no Mikoto. Denne gud hade ett våldsam samt temperament och ett grymt sinnelag. Dessutom hade han för vana att ständigt gråta och klaga, varigenom han ofta förorsakade landets invånare en förtidig död. Vidare åstadkom han att gröna berg förtorkades. Därför talade föräldrarna, de båda gudarna, så till Susa no Wo no Mikoto:

"Du är en stor odåga och får icke längre såsom furste härskas över jorden. Nej, du måste ge dig av långt ner i underjorden."

Så jagade de slutligen bort honom.

Vid detta barns [eldgudens] födelse förbrändes gudinnan Izanamis blygd, och hon insjuknade och lade sig ned. Emedan Izanami nu hade fött eldguden, gick hon slutligen på gudomligt vis hädan.

Då talade Izanagi så:

"O, du min älskade, ärevördiga yngre syster: O, att jag kunde byta ut dig mot ett enda av våra barn!"

Och när han nu släpade sig på sin buk runt om hennes ädla huvudstöd och runt om hennes vörtnadsbjudande fötter och grät, uppstod ur hans ärevördiga tårar den gud som bor i Unewo no Konomotu vid Kaguberget och benämndes Naki-saha-me no Kami [Gråterskan]. Därpå blev den gudomligt hädangångna Izanami no Kami begravnen på berget Hiba vid gränsen till landet Idzumo och landet Hahaki.

Hela antalet öar som de båda gudarna Izanagi och Izanami gemensamt alstrat var fjorton, och antalet av dem alstrade gudar trettiofem.

(Pettersson 1970, s. 234-235)

Ur NIHONGI

Solgudinnan lockas fram ur sitt gömställe.

Nu bar sig hans höghet Susanoo mycket fräckt åt. Ty när den stora, förnäma gudinnan Amaterasu hade gjort de himmelska smala risfälten och de himmelska långa risfälten till sina (egna) förnäma risfält, sådde hans höghet Susanoo över dem på våren, förstörde deras dammar, lös-släppte på hösten de himmelska skäckiga hästarna och lät dem lägga sig mitt på risfälten. När han sedan såg, att den stora, förnäma gudinnan Amaterasu just var i begrepp att smaka på det färska riset, lade han i hemlighet orenlighet i det (för festen uppförda) nya palatset. Vidare när han såg, att den stora, förnäma gudinnan Amaterasu befann sig i den heliga vävsalen, vävande gudakläder, flådde han en himmelsk skäckig häst, gjorde ett hål på taket och slängde in den. Då for den stora, förnäma gudinnan Amaterasu förskräckt upp och sårade sig på vävstolen. Vred häröver begav hon sig upp in i himmelens klipphåla, stängde igen klippdörren och höll sig innesluten därinne. I följd härav var hela världen alltid mörk, och man kunde icke märka växlingen mellan dag och natt.

Nu församlade sig de åttio myriaderna gudar vid stranden av himlens åttaarmade flod och rådslog om, hur man skulle bönfalla hos henne. "Tankekraftsguden" (Omo-hi-kame no kami) överlade mognast och tänkte noga efter. Till sist hämtade han ihop den (nu inträdda) eviga nattens länge galande tuppar och lät dem gala länge. Vidare lät han "Handkraftsguden" (Tatjikara-wo no kami) ställa sig på sidan om klippdörren. Sedan grävde hans höghet Amanokoyane, Nakatomi-klanens stamfader, och hans höghet Futotama, Imube-ättens stamfader, upp ett femhundraårigt präktigt sakakiträd (Shintos heliga träd) på det himmelska Kaguberget, och på dess övre grenar hängde de upp en förnämlig träd med femhundra Yasaka-juveler, och på de mellersta grenarna en åttkantig spegel (solgudinnans sinnebild, annars rund). På de nedre grenarna hängde de gröna mjuka offergåvor och vita mjuka offer gåvor (av tyg). Sedan framsade de gemensamt böner. Vidare tog hennes höghet "Himmelens skräck-käring" (Ama, "himlen", no uzume), "apkvinnor (sami-me) släk-

tens" stammoder, ett med tjigräs omlindat spjut i handen, ställde sig framför den himmelska klipphålan och utförde på konstfullt vis en pantomin. Sedan toghon ett präktigt sakakiträd på det himmelska Kagu-berget och gjorde sig en huvudprydnad av det. Av trädskägg gjorde hon sig ett armstykkeband och gjorde upp eld. Hon ställde ett tråg upp och ner på marken, och lät höra gudomligt ingivna ord.

Nu hörde den stora, förnäma gudinnan Amaterasu detta och sade: "Då jag håller mig innesluten i klipphålan, borde det enligt min mening dock i de yppiga vassfältens mittland råda beständig natt. Hur kommer det sig då, att hennes höghet "Himlens skräck-käring" är så uppsluppet munter?" Härpå öppnade hon en liten smula på klippdörren med sin förnäma hand och tittade ut. Då grep Handkraftguden genast den stora, förnäma gudinnan Amaterasu i handen och drog henne vördnadsfullt ut. Därpå sträckte Nakatomi-guden och Imube-guden genast ett rep, tvinnat av rishalm med rotändorna kvar, såsom gräns (framför hålan) och bådo henne att icke draga sig tillbaka ditin igen.

Sedan sköto alla gudarna skulden på hans höghet Susano och ålade honom en bot av hundra bord med offergåvor och bestraffade honom slutligen (på detta sätt). De lät även slita håret av honom och lät honom därigenom försona sin skuld.

Det berättas även, att de slet av naglarna på hans händer och fötter och lät honom på så sätt gottgöra.

Sedan detta var skett, förvisade de honom med gudomlig förvisning.

(Pettersson 1970, s. 237-238)

SKRIFTLÖSA FOLKS RELIGIONER

Med skriftlösa folks religioner menar vi en stor samling av kulturer och religioner där det bärande elementet inte är skriftligt fixerade föreställningar utan i stället huvudsakligen muntligt traderade myter och föreställningar. Dessa religioner är ofta mycket gamla och sträcker sig tillbaka i historien så långt vår kunskap når. Idag är dessa traditioner sällan renodlade. Den världsvida kommunikationen har gjort att de blivit uppblandade med element från framför allt kristet och islamskt håll men också från indiskt (hinduism och buddhism).

De skriftlösa religionerna har särskilt tidigare gått under namn av primitiva religioner, naturreligioner, stamkulturer osv. Begreppet primitiv har dock fått en pejorativ betydelse under senare decennier och är därför inte lämpligt längre. Dessutom associerar det starkt till evolutionistiska tankegångar om kulturernas och religionernas fortsatta utveckling från något ursprungligt till något mer högstående. Eftersom denna tankegång idag inte längre är gångbar bör ordet inte användas. Naturreligion för tankarna till en närhet mellan naturen och religionen. På många sätt är också detta missvisande eftersom det kan implicera frånvaron av abstrakt tänkande. Stamkultur är en gångbar beteckning för en del av de skriftlösa religionerna men passar definitivt inte för alla. Därför bör detta också undvikas.

På engelska har man på senare tid börjat använda ordet "primal" som beteckning för de kulturer vi här beskriver. Det har inte den be-

lastning primitiv för med sig och är därför gångbart. På svenska är tyvärr inte 'primalreligioner' eller 'primärreligioner' särskilt lyckade beteckningar. Av den anledningen får vi använda begreppet skriftlösa folks religioner, även om man bör ihågkomma att flera av de folk som här innefattas ändå har någon form av skriftkultur. Det viktiga är emellertid att religionen inte primärt centreras kring en skriftlig urkund.

Till skillnad från forna religioner kan de skriftlösa religionerna, i princip åtminstone, undersökas genom etnografiska och religionsantropologiska metoder. Det betyder att de kan nås genom deltagande observation från forskares sida. Material som på detta sätt insamlas blir värdefullt källmaterial för vetenskapsmän världen över. Icke sällan möter forskaren en viss försiktighet och ibland till och med ett avståndstagande från de observerade folkens sida. Forskning associeras med fördärvligt västerländskt inflytande. Sedan mitten av 1800-talet har dock värdefulla studier om olika skriftlösa kulturer och deras föreställnings-sätt genomförts.

Den kulturkonfrontation som ägt rum mellan skriftlösa kulturer och dominerande högre religioner har gjort att nya religiösa fenomen börjat uppträda. Hit hör s.k. **revivalistiska** eller "**messianska**" rörelser. De strävar efter att sätta den "gamla" kulturen i högsätet men på ett sätt som ändå motsvarar förändringarna i tiden. Då uppkommer nyreligiösa rörelser som t.ex. **cargo-kulturen** i Melanesien och **Kimbanguis-men** i Afrika. Dessa rörelser är ett särskilt forskningsområde inom religionsvetenskapen.

De skriftlösa folkens religioner kan man grovt taget dela in i tre olika grupper efter världsdelarna. Sålunda har vi skriftlösa kulturer i Amerika, huvudsakligen indianernas religioner, i Afrika söder om Sahara och i Bortre Asien, den s.k. Stilla-havsvärlden. Olikskheterna är självfallet enorma mellan kulturen. Att vi här behandlar dem under samma rubrik beror helt enkelt på vår grova indelning samt på att föreliggande lärobok inte fördjupar de religionsantropologiska aspekterna.

Allmänna drag

Trots omöjligheten att generalisera de skriftlösa folkens religioner skall dock några drag som brukar anses typiska för sådana kulturer lyftas fram. Hit hör t.ex. att folken har en särskild *kosmologi*, en uppfattning om hur de placerar sig i världsalltet och bland grannfolken. Detta kan ta sig uttryck i relationsförhållanden till särskilda djur och växter (*totemism*), till planeter, som gudarna representerar, till förfäderna som kontrollerar livet på jorden osv. Denna kosmologiska uppfattning speglar sig i myterna. Häri beskrivs hur viktiga element för folket fått sitt upphov och sitt fortbestånd. Man kan säga att myterna beskriver övergången från kaos till kosmos. Folkets och kulturens viktiga element får genom myterna sin förklaring, sin **etiologiska** (upphovsmässiga) motivering. Studiet av myterna har varit en betydelsefull del av den religionsantropologiska forskningen. Man kan således särskilja mellan olika tolkningstraditioner. Vi finner djuppsykologiska, funktionalistiska och strukturalistiska modeller. Alla återgår de på motsvarande forskningsinriktningar inom andra discipliner.

Till de skriftlösa folkens religioner hör också omfattande *riter*. Genom människans aktivitet i riterna upprätthålls världsordningen och tingen kan få den innebörd de har och bör ha. De har således en stark verklighetsskapande funktion. De symboliserar inte enbart något åtråvärt tillstånd, de skapar fram det önskade. Riterna kan indelas på många olika sätt. Vi har **kalendariska riter** som upprepas årligen och vi har **krisriter** som sätts in då ett icke-normalt tillstånd inträtt.

Övergångsriter (*rites de passage*) är en grupp ceremonier som brukas för att placera in en eller flera personer i en ny social och andlig position. Typiska övergångsriter är pubertetsriterna, då den växande övergår från barn till vuxen. Enligt A. van Gennep (1909) kan övergångsri-tens faser delas i tre. Först har vi avskiljningsfasen då man rycks ur det gamla mönstret, så själva övergångsfasen, det liminala sta-

diet, som är en särskilt kritisk period, och slutligen inkorporationsfasen. I alla kulturer finner man både religiösa och icke-religiösa ritual som kan beskrivas enligt denna modell.

I skriftlösa kulturer finner vi också något som kan kallas **kultdrama**. Det är en räckva av riter, ofta större fester och högtider, då viktiga moment i myterna plastiskt spelas upp för att garantera samhällets och religionens fortbestånd. Icke sällan knyts kultdramat till nyåret och återupprättandet av växtkraften. I många kulturer är kultdramat direkt knutet till fruktbarheten. I samband härmed finner vi också ett annat viktigt drag i kulturerna nämligen offret. Offret är ju också en rit och syftar till att åstadkomma något speciellt. Det finns offer av många olika slag, både sådana som innebär att man avstår från något konkret (t.ex. mat, pengar, djur, vatten etc.) och sådana som är mer symboliska till sin karaktär (avståndstagande från föda, sexualitet, samhällsliv etc.).

Till de skriftlösa kulturerna hör ofta också förekomsten av en religiös virtuos, en **medicinman** eller en **schaman**. Fenomenet som allmänt betecknas som **schamanism** innebär helt enkelt att en eller flera individer i ett samhälle specialiserar sig på kontakt med andar och det övernaturliga.

Ostjakschaman

Genom användande av olika redskap (trummor och stavar), mediciner (extrakt av t.ex. hallucinogena växter), kläder, danser och dylikt försätter sig schamanen i ett transliknande tillstånd vari han eller hon frambär budskap som skall ge upplysningar till de åhörande. Ofta är det fråga om kurerande av sjukdomar men det kan också vara fråga om besvärjelser över onda och fientliga människor. Psykologiskt kan besvärjelser få en stark effekt hos individerna. Mycket av den teknik som här kommer till användning kan beskrivas som magisk.

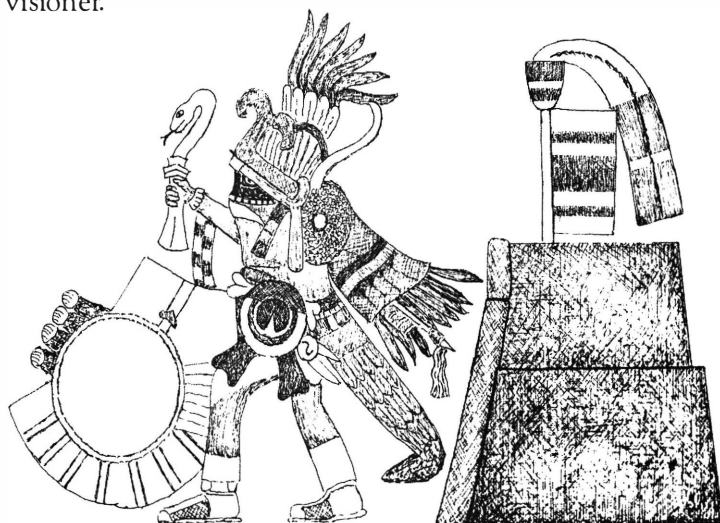
AMERIKA

Den ursprungliga amerikanska befolkningen har varit omfattande och har förekommit över hela det vidsträckta området från norr till söder. Allmänt taget betecknas huvuddelen som indianer. Det är dock att komma ihåg att indianerna indelas i olika stammar och folk beroende på utbredningsområde. Kulturellt finns stora olikheter, även om också likheter kan spåras. Idag har den ursprungliga indianska kulturen kraftigt satts åsido på grund av senare immigrationsvågor från framför allt Europa och Asien. De indianska kulturerna har blivit starkt begränsade till särskilda reservat. De forna storhetsperioderna kan man bara rekonstruera genom historiska forskning.

Längst i norr har inuiterna (eskimåerna) bott. Deras kultur och religion var starkt knuten till naturföreteelser som vatten, luft och månen. Schamanen (angakut) innehade en central position. Han eller hon hjälpte aktivt till att upprätthålla balansen i världen.

Bland de många nordamerikanska indianstammarna spelade tron på den **Stora Anden** en stor roll. Han uppfattas som skapare och upprätthållare. Den heliga pipan och tobaksröken tillägnas honom. Solen har också en stor betydelse. Den är livgivaren framför andra. Särskilt hos prärieindianerna var **soldansen** den viktigaste riten. Den kunde vara en åttadagars fest som vanligen hölls på sommaren. Omfattande ceremonier vidtogs, vilka har karaktär av kultdrama. Dansen var central. Den fick icke sällan extatisk form.

Övergångsriter i puberteten var vanliga. Ynglingen skickades ofta ut i skogen för att där ensam förbereda sig för den stora vision han skulle nå fram till. Anden uppenbarade sig vanligen i en drömsyn och delgav då ynglingen sin övernaturliga kraft. Den ande som visat sig blev då ynglingens speciala **skyddsande** för livet. Ibland använde sig indianerna också av den narkotiska kaktusroten, **peyote**, för att framkalla visioner.

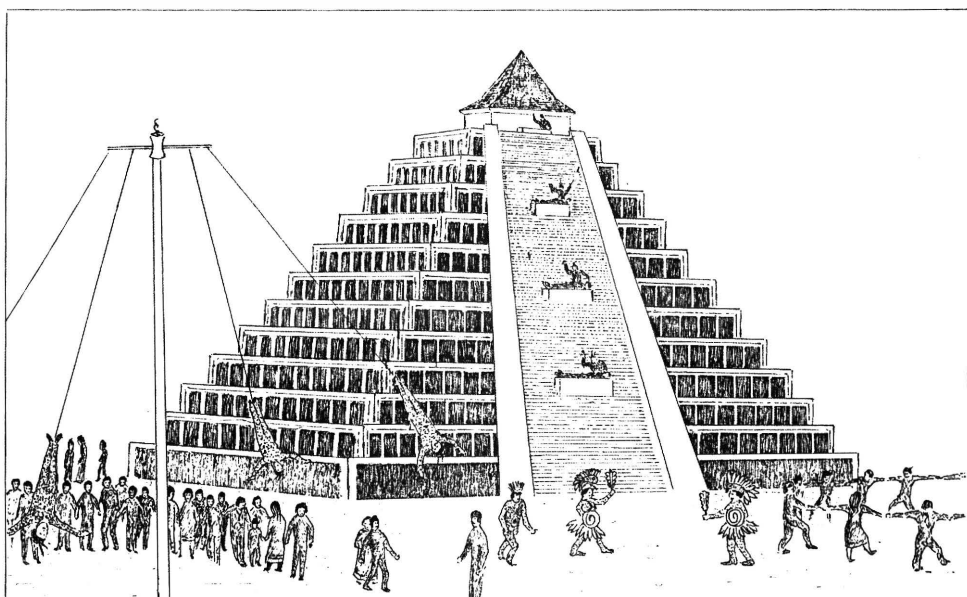
Hitzilopochtli. Aztekernas stamgud

I Amerika fanns också tidigare indianska högkulturer. De viktigaste var **maya** i nuvarande Guatemala, **aztekerna** i Mexiko och **inka** i Peru. Mayakulturen blomstrade från 300-talet e.Kr. till 1500-talet då de nya invandrarna från Spanien förstörde den. Religionen var centrerad kring fruktbarheten.

Aztekernas rike blomstrade på 1300- och 1400-talen. Också deras kultur dök under för de nya invandrarna på 1500-talet. Gudavärlden var rik på olika gestalter. Viktigast är väl krigsgudarna *Hitzilopochtli* och *Tēzcatlipoca* samt vindguden *Quetzalcohuatl*. Ett organiserat prästerskap

förekom. Rika och omfattande ritual förekom, särskilt vid årsskiftet. Då var det också vanligt med blodiga offer, ofta människor i stort antal.

Inkariket bestod troligen från mitten av 1100-talet fram till spanjorernas erövringar. Högguden kallades *Viracocha* och representerade solen och månen. Kulten var inriktad på fruktbarhet. Både oblodiga och blodiga offer förekom. Översteprästen hade en stark ställning och kunde låta sin domsrätt också beröra kungen, *inka*.

Rekonstruktion av aztekisk offerplats

OM VÄRLDSSKAPELSEN

Omaha-indianerna (N. Amerika)

I begynnelsen befann sig alla varelser och ting hos Wakonda. Alla varelser, även människan, var då andar. De rörde sig i världsrymden mellan jorden och stjärnorna. De sökte en plats, där de kunde anta kroppslig gestalt. De uppsteg till solen, men solen var ingen lämplig vistelseort för dem.

De drog sig tillbaka till månen, men fann att den inte var någon tjänlig uppehållsort för dem.

Då steg de ned till jorden, och de fann att denna var täckt med vatten.

De svävade då i luften mot norr, öster, söder och väster men de fann intet torrt land. Då var de mycket uttröttade och plågade.

Plötsligt såg de, att en hög klippa höjde sig över vattnet. Den upplystes av lågor, och vattnen drevs bort av molnens vind. Det torra landet blev synligt, växterna och träden sköt upp. Alla andarna steg ned och fick kött och blod. De livnärde sig av säd och växter och av trädens frukter. Jorden uppfylldes av deras glädjerop och av deras tacksägelser till Wakonda, alltings skapare.

Wakonda = den högste guden, ofta en mera obestämd beteckning för den gudomliga makten. – Creatio ex nihilo (skapelse ur intet) är en ganska ovanlig föreställning. Vanligen förutsättes något, ur vilket världen skapas, eller består skapelsen i att världen kommer fram, t.ex. ur havet.

(Ehnmark, s. 8)

OM MÄNNISKANS SKAPELSE

Eskimåerna

Våra förfäder talade mycket om jordens och människans skapelse – en gång för länge, länge sedan. De förstod inte konsten att som den vite mannen gömma orden i streck. De kunde endast berätta, dessa människor som levde före oss. De berättade om många ting, och därför är vi inte okunniga om dessa, ty vi har hört dem omtalas många gånger, ända sedan vi var små. Gamla kvinnor slösar inte med orden, och vi tror dem. Ålderdomen ljuger icke.

Den gången för länge, länge sedan, då jorden skulle skapas, störtade den ned från ovan. Jord, fjäll och stenar – allt kom från himmelen; på så sätt blev jorden till.

Och då jorden var skapad, kom människorna. Man berättar att de kom ur jorden. Småbarnen sköt upp ur den, de spirade fram mellan pilbuskarna, som var klädda med blad, och plötsligen låg de där blundande och sprattlande mellan dvärgplantorna; de kunde inte en gång kravla, de fick mat av jorden.

Det berättas vidare om en man och en kvinna; men vad sägs det om dem? Detta är icke uppenbart – icke när de först möttes och fick varandra, eller när de vuxit sig stora. Detta vet jag icke. Men kvinnan sydde barnkläder och begav sig ut på vandring. Hon fann några av de små, klädde dem och tog dem med sig hem.

På detta sätt blev människorna flera.

Och när de blivit många, behövde de hundar. Då gick en man ut med en hundsele i handen, stampade i jorden och ropade: "Hoc – hoc – hoc!" Och hundarna sprang fram ur tuvorna, ur småtuvorna. De skakade sig ivrigt, ty de var ännu fulla av sand. På det sättet fick människorna hundar.

Människorna förökade sig, de blev fler och fler. Döden fanns inte den gången för länge sedan, och därför blev de mycket gamla. Slutligen kunde de inte gå utan blev blinda och måste ligga stilla.

De visste heller intet om solen men levde i ständigt mörker, ty dagen grydde aldrig. Endast inne i hyddorna hade de ljus. De hade vatten i sina lampor, ty på den tiden kunde vatten brinna.

Men människorna, som inte kunde dö, blev snart för många, och jorden blev överfylld. Då kom en väldig havsvåg, en översvämning. Många drunknade, och därför blev de färre. Spår efter denna översvämning finner vi på de höga fjälltopparna, där man ofta träffar på snäckskal.

När människorna nu inte längre var så många, sade en gammal kvinna till en annan:

"Låt oss bara slippa dagen, när vi ändå är utan död!"

Hon var antagligen rädd för döden!

"Nej!" svarade den andra. "Vi vill ha både ljus och död!"

Och när den gamla sagt detta, blev det så – ljuset kom och döden.

Det sägs att då den första människan dött, så täckte man över liket med stenar. Men det vände åter – det förstod visst inte att dö riktigt. Det stack fram huvudet från britsen och ville stiga upp, men en gammal kvinna knuffade det tillbaka och sade:

"Vi har ändå nog att släpa på utan dig, och våra slädar är små!"

De stod nämligen just i begrepp att bryta upp och bege sig ut på jakt. Och den döde blev då tvungen att återvända till stenkumlet.

När människorna sålunda fått ljuset, kunde de också göra långa jaktfärder och behövde ej längre äta jord. Och med döden kom solen, månen och stjärnorna.

Ty när människorna dör, stiger de upp till himlen, och där blir de klart lysande.

Detta berättade våra förfäder, och deras berättelser är vår kunskap.

(Pettersson 1970, s. 300-301)

AFRIKA

De afrikanska folken söder om Sahara är etniskt och kulturellt olika varandra. Ofta är kulturen dock bunden till stammarna och deras utbredningsområden. Religionen kan grovt taget karakteriseras som naturreligion. Det är förhållandet till omgivande naturfenomen – skogar, stepper, berg och vattenfall – som varit viktigt. Naturen är besjälad med olika andar och det är relationen till dem som kan sägas vara dominerande i religionen. Någon form av **höggud** finns oftast också men denne har icke sällan karaktär av ödesgud som dragit sig tillbaka (*deus otiosus*). Olika naturgudomligheter som solgudar, åskgudar, regngudar osv. spelar en större roll. I flera kulturer finner vi föreställningen om en gestalt som kan betecknas som **kulturbringare**. Han tillför människan något gott men drar sig ofta tillbaka. En sådan gestalt kan zuluernas *Unkulunkulu* sägas vara. Han är skapare av människan men också dödens upphovsman. Han är garanten för samhällets rättvisa.

Myterna är i de flesta fall mycket rika. Här berättas icke minst om skapelsen och om dödens inträde i människolivet. Döden ses ofta som ett misstag från människans sida.

Även om många afrikanska stammar har en totemistisk relation till djur och växter har ändå **förfädernas andar** en stor betydelse som kontaktmedel till andevärlden. Varje familj åkallar de nyligen avlidna andar men vänder sig också till det kollektiv som tidigare avlidna förfä-

der utgör. Man söker förfädernas stöd och hjälp samtidigt som vördnaden och till och med rädslan för dem kan vara stor. Förfäderna uppfattas ofta som förmedlare till både det onda och det goda.

Ledarskapet är ofta knutet till riterna. Ett slags **sakralt kungadöme** förekom på många håll. Kungen och ledaren kan uppfattas som "den levande förfadern".

Kulten har utövats i hyddor men också i särskilda tempel. Offer är vanliga, ofta olika matsorter. Till kulten hör rituell dans där musik, särskilt på trummor, är viktiga. Kulten betecknas ofta som magisk eftersom riterna genom likhets- eller närhetskonster åsytar att åstadkomma det önskade. Divinatoriska riter (orakel, spådomskonster) är allmänt förekommande. Dessa utövas av medicinmän och medier. – Då det gäller att bedöma vad som är magiskt eller inte bör man dock komma ihåg de missförstånd som lätt uppstår ur västerländsk synvinkel.

Viktiga riter bland stammarna är initiationsriterna i pubertetsåldern. De innefattar ofta en tids isolering samt därefter upptagande i samhället. Ibland förekommer omskärelse och cliteridechtomi (omskärelse av kvinnans könsorgan).

Inom stammarna kan förekomma särskilda hemliga sällskap, mannaförbund. De har egen kult av hemlig art. Upptagandet sker genom en initiationsprocess.

OM DE DÖDA

Shona (Sydafrika)

Min faders och min förfaders stora andar, jag tackar er för att ni under det gångna året har tillförsäkrat mitt folk mer vete än våra fiender. Gör oss också under detta år till det mest välfödda och starkaste folket i världen. Gör det som tack för de tolv oxar, som jag nu offerar till er!

Zuluerna (Sydafrika)

När har vi underlåtit att offra och uppbera alla dina hedersnamn? Varför är du så knusslig? Bättrar du dig inte, så skall vi låta alla dina hedersnamn falla i glömska. Vad blir då din lott? Då får du gå och äta gräshoppor. Du skaffar ju varken regn, gröda eller kalvar. Du visar ingen tacksamhet för alla våra besvär. Helt och hållet skall vi förskjuta dig och säga till våra medmänniskor, att vi inte har några anfädersgudar. Då blir det din skam. Vi är förargade på dig.

(Ehnmark, s. 19)

OM URFADERN

Myter om urfadern Unkulunkulu (zuluerna).

Unkulunkulu var den första människan. Han framträdde i begynnelsen. Han är den store och väldige, maktens fader. Det är han som har ordnat allt och lämnat det i arv åt människorna. Han är skaparen och upphovsmannen. Unkulunkulu skapades, han föddes inte som andra människor. Hur han kom till, vet vi inte. De gamle, som hade kunskap om världens tillkomst, har berättat för oss, att han ledde sitt ursprung från uhlanga – det betyder "rör" eller "stam". Uhlanga är tingens källa, begynnelsernas begynnelse och livets orsak. Liksom blad, skott och grenar skjuter ut från majsens stjälk, så har alla levande varelser sprungit fram ur Uhlanga. Från Uhlanga kom också Unkulunkulu fram. När han kom, fanns världen redan till. Unkulunkulu ordnade den. Han skapade människorna. Han frambragte dem ur "vasslunden" (uhlanga). Han skapade dem där. Andra säger, att han högg dem ur sten ...

När Unkulunkulu hade låtit människorna framträda, sände han en kameleont för att tala om för människorna, att de skulle leva för alltid, men kameleonten, som alltid går långsamt, sökte på vägen. Den åt söta bär, fångade flugor med sin skarpa tunga och beundrade sin hud, som ändrade färg så ofta. Under tiden kom Unkulunkulu på andra tankar och skickade en ödla för att säga till människorna, att de skulle dö. Ödlan sprang mycket fort och framförde sitt budskap före kameleonten, så att när denne kom fram, var det för sent; människorna höll redan på att dö, och deras öde kunde inte ändras. Så kommer det sig att alla människor måste dö.

(Pettersson 1970, s. 293)

OM GUDSFÖRESTÄLLNINGARNA

Kikuyus gudsföreställning framgår av följande framställning av Kenyatta, själv medlem av Kikuyufolket.

Kikuyu tror på en Gud, Ngai, skaparen och givaren av alla ting. Han har ingen fader, moder eller någon släkting (följeslagare) av något slag. Han älskar och hatar människorna efter deras handlande. Skaparen bor i himmelen, men han har tillfälliga vistelseorter på jorden; han vilar under sina jordiska besök på bergen. Dessa besök gör han för att utföra ett slags "inspektion", Koroora thi, och för att bringa välsignelser eller straff till folket ... Ngai kan inte ses av dödliga ögon. Han är ett avlägset väsen och har endast ringa intresse för de enskilda människorna i deras dagliga liv. I krissituationer åkallas han. Vid födelse, initiation, giftermål och dödsfall träder man i förbindelse med Ngai. Ceremonierna vid dessa fyra tillfällen lämnar ingen i tvivel om att det är denna andliga hjälp som är av betydelse för människorna ...

I livets vanliga förhållanden finns det inga böner eller religiösa ceremonier, sådana som "afton-" eller "morgonbön". Så länge allt är gott och väl för människor och förhållandena är "normala", tages det för givet, att Gud är tillfreds med människornas beteende. I dessa lyckliga dagar finns det inget behov av bön ... Det är endast, när människorna är i verklig nöd som de måste nalkas honom utan att frukta att de stör honom ...

Det sägs, att blixten är en synlig uppenbarelse av något av Guds vapen, som han använder där uppe för att varna folket om sin ankomst och för att bereda vägen för sig ...

(Pettersson 1970, s. 296-297)

STILLAHAVSOMRÅDET

I Australien finns en rest av ursprungsbefolkningen som kallas **aboriginer**. De har trängts undan av immigranter från framför allt engelskspråkigt område under de två senaste seklen. Här finns dock rester av den ursprungliga religionen kvar.

Aboriginernas religion kan karakteriseras som naturnära. Man räknade visserligen med en höggud men de olika naturandarna är mer betydelsefulla. Relationen till djur och växter, totemism, är vanlig. Den heliga tiden kallas ofta **drömtiden**. Den aktualiseras i riterna. Brytningen mellan den traditionella religionen och den kristet-västerländska kulturen har varit skarp i Australien. Det beror inte minst på olikheterna i synen på naturen och ägandet.

I de stora ögrupperna Melanesien och Polynesien finns varierande stamkulturer kvar. Här spelar naturfenomenen en stor roll i religionen. Andar av olika slag (bl.a. förfädernas andar) dyrkas men det förekommer också tro på en höggud. En stark influens av modern teknologi gör att kulturerna snabbt försvinner. På en del öar har s.k. *cargokulter* uppträtt i brytningen mellan gammalt och nytt. Cargokulturerna är entusiastiska rörelser där man väntar att varor och förnödenheter skall tillföras på övernaturligt sätt. Det kan nämnas att begreppet mana kommer från Melanesien.

LITTERATUR

- Allahwerdi, Helena – Hallenberg, Helena (Toim.)
1992 Islamin porteilla. Helsinki
- Andrae, Tor – Widengren, Geo
1967 Muhammed. Hans liv och hans tro. Stockholm
- van Baaren, Th. P.
1972 Vi människor. De skriftlösa folkens religion och kultur.
Stockholm
- Basham, A.L.
1985 The wonder that was India. A survey of the history and
culture of the Indian sub-continent before the coming
of the Muslims. London
- Bechert, Heinz – Gombrich, Richard (Eds.)
1984 The world of Buddhism. Buddhist monks and nuns in
society and culture. London
- Bergman, Jan
1980 Atonhymn och skaparpsalm. Religion och Bibel. Nathan
Söderblom-sällskapets årsbok 1980. Uppsala
- 1991 Inte utan araberna. Om arabiska inslag i vår kultur.
Borlänge
- Bruun – Lindtner – Nielsen
1990 Buddhismen. Tanker og livsformer. Copenhagen

- Bruce, F.F. – Rupp, E.G. (Eds.)
1968 Holy book & Holy tradition. Manchester
- Collinder, Björn
1980 Kalevala. Uddevalla
- v. Denffer, Ahmad
1987 Vierzig heilige Hadite. Aus dem Arabischen von Ahmad von Denffer nach der Auswahl von Ezzeddin Ibrahim und Denys Johnson-Davies. Munchen
- Edsman, Carl-Martin
1957 Religionshistoriska urkunder. Stockholm
- Eliade, Mircea
1978 A history of religious ideas. Vol. 1. From the stone age to the Eleusinian mysteries. Chicago
1984 A history of religious ideas. Vol. 2. From Gautama Buddha to the triumph of Christianity. Chicago
- Ehlers – Falaturi – Schweizer et. al.
1990 Der Islamische Orient. Grundlagen zur Länderkunde eines Kulturraumes. Köln
- Ehnmark, Erland
1958 Världsreligionernas urkunder. Stockholm
- Esposito, John L.
2001 Islam. Den raka vägen. Studentlitteratur Lund.
- Esposito, John L. – Darrell J. Fasching – Todd Lewis
2002 World religions today. Oxford university press.
- Fisher, Mary – Lusyster, Robert
1990 Living religions. London-New York
- von Glasenapp, Helmuth
1967 Indiens religioner. Lund

- Gothóni, René – Dönden, Mikael Tenzin (Toim.)
 1984 Bodhipuun juurella. Kokemuksia buddhalaisluostareista.
 Helsinki
- Harviainen, Tapani – Illman, Karl-Johan
 1998 Juutalainen kulttuuri. Otava.
- Hedin, Christer
 1999 Abrahams barn. Bokförlaget Arena.
 2001 Islam i samhället. Muslimska politik i retorik och praktik. Bok-
 förlaget Arena.
- Heikkilä-Horn, Marja-Leena
 1991 Kaakkois-Aasia eilen ja tänään. Helsinki
- Hinnels, John R. (Ed.)
 1987 A handbook of living religions. Middlesex
- Hjärpe, Jan
 1983 Politisk islam. Studier i muslimsk fundamentalism.
 Stockholm
 1985 Islam. Lära och livsmönster. Lund
 1990 Islams värld. Stockholm
 1994 Araber och arabism. Rabén Prisma.
- Holm, Nils G. (Red.)
 1990 Encounter with India. Studies in Neohinduism. Åbo
 1991 Islam i forskningens ljus. Åbo
 1992 Politik och religion. Vägar till befrielse eller till
 våldsutövning. Åbo
- Hourani, Albert
 1992 De arabiska folkens historia. Furulund
- Hyyry, Katja – Pentikäinen, Juha
 1999 Uskonnot maailmassa. WSOY.
- Illman, Karl-Johan – Harviainen, Tapani
 2002 Judisk historia. Åbo

- Illman, Karl-Johan (Red.)
 1989 Judiska perspektiv. Åbo
 1994 Judendomen i ljuset av dess högtider. Åbo
- Johansson, Rune E. A.
 1981 Buddhismens psykologi. Enligt de äldsta källorna. Lund
- Koller, John M.
 1982 The Indian way. New York
- Koranen
 1979 Översatt från arabiskan av K. V. Zetterstéen.
 Stockholm
- Kuusi, Matti – Honko, Lauri
 1983 Sejd och saga. Den finska forndiktens historia. Övers.:
 Thomas Warburton.
- Kyyhkynen, Marjatta (Toim.)
 1992 Ajankohtainen islam. Helsinki
- Neusner, Jacob
 1997 The Way of Torah. An Introduction to Judaism. Wadworth
 Publ. comp.
- Nielsen – Hein – Reynolds et.al.
 1993 Religions of the world. New York
- Nordberg, Michael
 1988 Profetens folk. Stat, samhälle och kultur i islam under
 tusen år. Stockholm
- Noss, John B. – Noss, David S.
 1984 Man´s religions. New York
- Palva, Heikki – Perho, Irmeli
 1998 Islamilainen kulttuuri. Otava.
- Parpola, Asko – Hansen, Bent Smidt (Eds.)
 1986 South Asian religion and society. Copenhagen

Paulson – Hultkrantz – Jettmar

1962 Die Religionen Nordeurasien und der amerikanischen
Arktis. Stuttgart

Pettersson, Olof

1970 Heliga skrifter. Ur religionernas dokument. Stockholm

1980 Tro och rit. Religionsfenomenologisk översikt. Stockholm

1983 Religionshistoria. Lund

Religionshistoria

1996 Riter. Mytologi. Ikonografi

Jensen, T. – Rothstein, M. – Sorensen, J.P. (Red.). Nora.

Ringgren, Helmer – Ström, Åke V.

1984 Religionerna i historia och nutid. Älvsjö

Ringgren, Helmer

1986 Forntida religioner i Mellanöstern. Löberöd

1989 Israels religion. Stockholm

Rizvi, S. A. A.

1987 The wonder that was India. Volume II. A survey of the his-
tory and culture of the Indian sub-continent from the coming
of the Muslims to the British conquest 1200-1700. London

Robinson, Richard H. – Johnson, Willard L.

1982 The Buddhist religion. Belmont

Sharpe, Eric J.

1986 Comparative religion. A history. London

Schirokauer, Conrad

1989 A brief history of Chinese and Japanese civilizations.
New York

Smart, Ninian

1989 The world's religions. Cambridge

Smith, D. Howard

1985 Confucius and Confucianism. London

- Snorre
1983 Snorres Edda. Översättning och inledning av Björn Collinder.
- Steinberg, Milton
1984 Judendomen. Idéer och trosföreställningar.
- Watt, W. Montgomery
1984 The majesty that was Islam. The Islamic world 661-1100. London
- Whaling, Frank (Ed.)
1987 Religion in todays world. Edinburgh
- Widengren, Geo
1971 Religionens värld. Stockholm

RELIGIONSVETENSKAPLIGA SKRIFTER:

1. NILS G. HOLM: *Heliga texter*. Instuderingsuppgifter vid läsning av heliga skrifter. Åbo 1983.
2. OWE WIKSTRÖM: *Mytens psykologiska funktion*. Ett tema i brevväxlingen mellan S. Freud och C.C. Jung åren 1906-1912. Åbo 1983.
3. GUNNAR GRÖNBLOM: *Dimensions of religiosity*. The operationalization and measurement of religiosity with special regard to the problem of dimensionality. Åbo 1984.
4. OWE WIKSTRÖM: *Hypnos, symboldrama och religion*. Religionspsykologiska studier kring "spontan religiositet", besatthet – exorcism och "inre helande". Åbo 1984.
5. NILS G. HOLM (Red.): *Pingströrelsen och den karismatiska väckelsen*. Rapporter från ett seminarium i Åbo 1983. Åbo 1984.
6. NILS MARTOLA: *Judiska texter 1*. Judiska texter i svensk översättning. Åbo 1984.
7. NILS G. HOLM –TUOMO LAHTINEN: *Jordbegravning eller kremering?* En studie av gravskicket i Finland. Åbo 1985.
8. NILS G. HOLM –TUOMO LAHTINEN: *Arkkuhautaus vai tuhkahautaus?* Tutkimus hautaustavoista Suomessa. Åbo 1985.
9. RENÉ GOTHÓNI: *Pätimokkha i strukturanalytisk belysning*. En religionshistorisk studie av de buddhistiska klosterreglerna i Suttavibhanga. Åbo 1985.
10. ULLA-LENA LUNDBERG: *Franciskus i Kökar*. Det lilla samhället möter den stora traditionen. Åbo 1985.

11. JOHN KRAFT: *The Goddess in the Labyrinth*. Åbo 1985, andra upplagan 1987, tredje upplagan 1995.
12. PERTTI JÄRVINEN: *Droger och mystik*. En analys av drogforskning som behandlar förhållandet mellan "mystiska" upplevelser och drogupplevelser. Åbo 1985.
13. NILS G. HOLM: *Religionspsykologins grunder*. Åbo 1985, reviderad upplaga 1988, reviderad upplaga 1993, reviderad upplaga 2002.
14. KARL-JOHAN ILLMAN – TAPANI HARVIAINEN: *Judisk historia*. Åbo 1986, korrigerad upplaga 1987, utökad upplaga 1988, omarbetad och utökad upplaga 1992, korrigerad och utökad upplaga 1993, korrigerad upplaga 1995, omarbetad upplaga 1997, korrigerad upplaga 2002.
15. NILS G. HOLM: *Scandinavian Psychology of Religion*. Åbo 1987.
16. NILS MARTOLA: *Kommentar till Påskhaggadan*. Åbo 1988.
17. TUOMO LAHTINEN: *Kremering i Finland*. Idéhistoria och utveckling. Åbo 1989.
18. TUOMO LAHTINEN: *Polttohautaus Suomessa*. Aatehistoria ja kehitys. Åbo 1989.
19. KARL-JOHAN ILLMAN (Red.): *Judiska perspektiv*. Åbo 1989.
20. NILS G. HOLM (Ed.): *Encounter with India*. Studies in Neohinduism. Åbo 1990.
21. NILS G. HOLM (Red.): *Islam i forskningens ljus*. Åbo 1991, andra upplagan 1995.
22. N. O. BREIVIK: *Religiøs reinterpretasjon i det sentrale Afrika*. Tradisjonell religiøsitet i nyere stedegen teologi, undersøkt med eksempler fra Vestre Uganda, Zaire og Syd-Kamerun. Åbo 1991.
23. NILS G. HOLM (Red.): *Politik och religion*. Vägar till befrielse eller till våldsutövning. Åbo 1992.
24. KARL-JOHAN ILLMAN: *Judendomen i ljuset av dess högtider*. Åbo 1992, bearbetad och korrigerad upplaga 1994.
25. NILS G. HOLM: *Religionshistoria*. En introduktion med textläsning. Åbo 1993, ny upplaga 1998, tredje utökade upplagan 2003.

26. NILS G. HOLM (Ed.): *Teaching islam in Finland*. Åbo 1993.
27. NILS G. HOLM & J. A. BELSEN (Eds.): *Sundén's Role Theory – the Impetus to Contemporary Psychology of Religion*. Åbo 1995.
28. TORE AHLBÄCK: *Uppkomsten av Teosofiska Samfundet i Finland*. Åbo 1995.
29. NILS G. HOLM & KAJ BJÖRKQVIST (Ed.): *World Views in Modern Society*. Åbo 1996.
30. PERTTI V. J. YLI-LUOMA: *Predictors of Christian World Views. An Attachment Theoretical Approach*. Åbo 1996.
31. KARL-JOHAN ILLMAN: *I Jobs Tecken. Europa och judarna*. Åbo 1996.
32. TUOMAS MARTIKAINEN. *Moniarvoinen Turku. Käsikirja uskon-nollisista, maailmankatsomuksellisista ja etnisistä yhteisöistä*. Åbo 1996.
33. ILKKA PYYSÄINEN: *Belief and Beyond. Religious Categorization of Reality*. Åbo 1996.
34. NILS G. HOLM (Ed.): *The Familiar and the Unfamiliar in the World Religions. Challenges for Religious Education Today*. Åbo 1997.
35. JARKKO WILLMAN: *Ideal och verklighet. Hilma Granqvists studier av "Kvinnorna i Gamla testamentet" åren 1921-1925*. Åbo 1997.
36. DESMOND AYIM-ABOGAYE: *The Psychology of Akan Religious Healing*. Åbo 1997.
37. DESMOND AYIM-ABOGAYE: *Using Christian Resources in the welfare of prisoners: The Case of Swedish Prisons*. Åbo 1997.
38. TAGE KURTÉN: *Bakom livshållningen. Studier i moderna livsåskådningar och deras begreppsliga förutsättningar*. Åbo 1997.
39. MARGITA OLLIL: *Albert Schweitzer och hans kontakter med Norden*. Åbo 1997.
40. NILS G. HOLM: *Människans symboliska verklighetsbygge. En psykofenomenologisk studie*. Åbo 1997.
41. MIKA HIETANEN: *Galaterbrevet i ljuset av en retorisk analys*. Åbo 1998.

42. J. A. BELZEN & J. CORVELEYN (Eds.): *Crossing Boundaries in the Psychology of Religion: Case Studies in Cross-National and Cross-Denominational Context*. Åbo 1999.
43. MIKAEL LINDFELT: *Autonomi, Tradition och Självförverkligande*. Tre artiklar om etik och livsåskådning. Åbo 1999.
44. RUNE LINDBLOM – MALIN LINDBLOM: *Landet och missionen*. Två studier över aktuella israeliska teman. Åbo 1999.
45. MARIA LEPPÄKARI & TOMAS MANSIKKA (Red.): *I förgården till tusenårsriket*. Religionsvetenskapliga perspektiv på millenarism. Åbo 1999.
46. ANJA TUOMISTO (Toim.): *Pitkä soutu – matkalla muistettuihin ympäristöhistoriaan*. Åbo 1999.
47. NILS G. HOLM, HANNU KILPELÄINEN and RISTO PULKKINEN (Eds.) *Ethnography is a heavy rite. Studies of comparative religion in honour of Juha Pentikäinen*. Åbo 2000.
48. KARL-JOHAN ILLMAN, TORE AHLBÄCK, SVEN-OLAV BACK and RISTO NURMELA (Eds.) *A Boquet of Wisdom. Essays in Honour of Karl-Gustav Sandelin*. Åbo 2000.
49. TÖNU LEHTSAAR: *Religious Experiencing. A Psychological Study of Religious Experiences in the Lifelong Perspective*. Åbo 2000.
50. SVANTE LUNDGREN: *Religiös och sekulär judendom i modern tid*. Åbo 2000, ny upplaga 2002.
51. TUIJA HOVI & ANNE PUURONEN (Eds.): *Traditions of Belief in Everyday Life*. Åbo 2000.
52. NILS G. HOLM (ed.) *Islam and Christianity in School Religious Education. Issues, approaches, and contexts*. Åbo 2000.
53. KARMELA BÉLINKI: *Shylock i Finland. Judarna och Finlands litteratur 1900-1970*. Åbo 2000.
54. ANTTI LAATO: *Inledning till Gamla testamentet*. Åbo 2002.
55. LENA MARANDER-EKLUND et. al. (Red.): *Kulturell miljö, natursyn och symboliskt landskap – några aspekter på kulturmiljöstudier*. Åbo 2002.

56. SVANTE LUNDGREN: *Suomen juutalaiset – usko, tavat, asenteet*. Åbo 2002.
57. SIV ILLMAN: *Vad tystnaden sade*. Mirjam Tuominens bok *Gud är närvarande* i religionspsykologisk belysning. Åbo 2002.
58. SVANTE LUNDGREN: *Det trotsiga hoppet*. Tysk-judiska erfarenheter. Åbo 2002.
59. ELINAZA E. SENDORO (Mats H. Lundgrens översättning): *Väckelse och nådegåvor*. Den heliga Anden i de historiska kyrkorna i Tanzania. Åbo 2002.

Religionsvetenskapliga skrifter utges av Åbo Akademi,
Religionsvetenskap, Biskopsgatan 10 B, FIN-20500 Åbo.
Red. Nils G. Holm. E-mail: nholm@abo.fi
Tel. +358-2-2154838
fax. +358-2-2154902.

Religionsvetenskapliga skrifter utges av Åbo Akademi,
Religionsvetenskap, Biskopsgatan 10 B, FIN-20500
Åbo.

Red. Nils G. Holm. E-mail: nholm@abo.fi

Tel. +358-2-2154838

fax. +358-2-2154902.

ISBN 978-952-12-4175-8 (online)

ISSN 0780-1270

ISBN 952-12-1175-X

X-Copy Oy

Åbo 2017